

Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava
Ekonomická fakulta

EKONOMICKÉ, EKOLOGICKÉ A SOCIÁLNÍ ASPEKTY TRANSFORMAČNÍCH PROCESŮ PRŮMYSLOVÝCH REGIONŮ V INTEGRUJÍCÍ EVROPĚ

Ostrava 2004

Publikace byla zpracována v rámci výzkumného záměru MSM275100015 „Analýza a modelování adaptačních procesů průmyslových regionů v kontextu integrace do Evropské unie a vytváření euroregionů“ za dílčí úkol č. 1/1 s názvem Ekonomické, ekologické a sociální aspekty transformačního procesů průmyslových regionů v integrující Evropě.

Recenzovali: Doc. RNDr. Petr Šindler, CSc.
Prof. dr hab. Andrzej Klasik

ISBN 80-248-0663-0
Vydavatel © VŠB-TU OSTRAVA, 2004

Obsah

Předmluva děkana Ekonomické fakulty Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava	5
Úvodní slovo vedoucího dílčího úkolu 1/1	7
I. ČÁST EKONOMICKÉ ASPEKTY TRANSFORMAČNÍCH PROCESŮ PRŮMYSLVÝCH REGIONŮ V INTEGROJÍCÍ EVROPĚ	
Relevantní ekonomické aspekty současného regionálního rozvoje v České republice a Moravskoslezském kraji	11
<i>Jan Malinovský</i>	
Regiony v procesu ekonomické globalizace	31
<i>Osvald Milerski</i>	
Regionální klastry v Moravskoslezském kraji jako nástroj konkurenceschopnosti	47
<i>Karel Skokan</i>	
Komparace institucionálně-programové složky restrukturalizace ostravské aglomerace a katovické konurbace v letech 1989-1999	59
<i>Jan Sucháček</i>	
II. ČÁST EKOLOGICKÉ ASPEKTY TRANSFORMAČNÍCH PROCESŮ PRŮMYSLVÝCH REGIONŮ V TRANSFORMUJÍCÍ EVROPĚ	
Environmentální aspekty regionálního rozvoje	89
<i>Marcella Šimíčková</i>	
Ostravsko - karvinský region (OKRg) a jeho ekologicko ekonomické problémy obnovy poškozené krajiny	107
<i>Dušan Smolík</i>	
K otázce nejvyšších priorit pro odstraňování starých ekologických zátěží v Moravskoslezském kraji	123
<i>Karel Rozehnal</i>	
III. ČÁST SOCIÁLNÍ ASPEKTY TRANSFORMAČNÍCH PROCESŮ PRŮMYSLVÝCH REGIONŮ V INTEGROJÍCÍ EVROPĚ	
Změny demografického chování obyvatelstva Moravskoslezského kraje na přelomu 20. a 21. století	129
<i>Ivan Šotkovský</i>	
Proces transformace a prostorové diferenciacie trhu práce v okrese Karviná	151
<i>Lubor Tvrď</i>	

PŘEDMLUVA DĚKANA EKONOMICKÉ FAKULTY VYSOKÉ ŠKOLY BÁŇSKÉ – TECHNICKÉ UNIVERZITY OSTRAVA

Významným úkolem všech univerzit je vědecká a výzkumná práce. Snaha posílit kreativitu a angažovanost akademické obce našla kromě jiného před šesti lety odraz v založení institutu výzkumných záměrů na vysokých školách. V roce 2004 všechny schválené výzkumné záměry končí. Přispěly ke zvýšení angažovanosti pedagogických a vědeckých pracovníků v oblasti vědy a výzkumu a staly se i významným zdrojem financování vysokých škol.

V roce 1999 uspěla Ekonomická fakulta Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava ve výběrovém řízení s úkolem „Analýza a modelování adaptačních procesů průmyslových regionů v kontextu integrace do Evropské unie a vytváření euroregionů“. V průběhu prací byly vyřešeny vytýčené úkoly a tím byly splněny plánované cíle. Výsledky práce byly každoročně hodnoceny v pravidelných náročných oponentních řízeních.

V současné době se dokončují souhrnné materiály, které budou předloženy k závěrečnému oponentnímu řízení v I. čtvrtletí roku 2005. Zároveň byly připraveny publikace, které shrnují výsledky nejdůležitějších výzkumných šetření. Předpokládám, že sborník, který se Vám dostává do rukou, bude pro odborníky i praxi významným zdrojem poznání a poučení.

Jsem přesvědčen, že končící výzkumný záměr podnítl zejména v mladých akademických pracovnících zájem o vědu a výzkum, což se pozitivně projeví v dalších letech nejen v jejich výzkumné práci, ale i v pedagogické činnosti.

Prof. Ing. Jiří Kern, CSc.

ÚVODNÍ SLOVO

VEDOUcíHO DÍLčíHO ÚKOLU 1/1

Ekonomické, ekologické a sociální aspekty transformačních procesů průmyslových regionů v integrující Evropě

Vstup České republiky do Evropské unie dnem 1. května 2004 znamená mimo jiné aktivní účast ČR na splnění cíle, který byl vytýčen na jednání Evropské rady v Lisabonu v březnu roku 2000. Cíl je ambiciózní a předpokládá, že: „V příštích deseti letech se Evropa má stát nejvíce konkurenceschopnou a nejdynamičtější znalostní společností na světě.“ To znamená nejen udržet stálý ekonomický rozvoj doprovázený kvantitativním i kvalitativním zvyšováním zaměstnanosti, ale též větší soudržnost všech členských zemí.

Dosavadní zkušenosti prokazují, že významnou hybnou silou pro splnění tohoto cíle znamenají regiony, které sehrávají roli jakéhosi „motoru“ v celkovém kontextu ekonomického růstu, založeného na výzkumu, technologiích a inovacích. Úsilí regionů podporuje řada politik EU, k nimž patří především soudržnost, a již uvedený výzkum, technologie a inovace. Úkolem politiky soudržnosti je mimo jiné snižování regionální disparity. Úkolem politiky výzkumu je pak vytvořit nezbytné podmínky pro přístup k technologiím a inovacím a k znalostní ekonomice. To vše spolu se vzděláním a školením přináší do regionů kvalitu umožňující nové formy rozvoje jak v rámci samotného regionu, tak státu i celé EU.

Dílčí výzkumný úkol s označením DÚ 1/1, který řešil v letech 1999 až 2004 nepočetný kolektiv katedry regionální ekonomiky Ekonomické fakulty Vysoké školy báňské – technické univerzity Ostrava (VŠB-TU Ostrava), se zaměřil na objasňování otázek, které byly stanoveny v jeho zadání a které lze považovat za zcela zásadní pro „problémové“ regiony ČR. Tento DÚ1/1 byl součástí rozsáhlého výzkumného záměru fakulty s názvem: „Analýza a modelování adaptačních procesů průmyslových regionů v kontextu integrace do EU a vytváření euroregionů.“ Uvedený výzkumný záměr byl rozdělen na celkem dvacet dílčích úkolů, které byly řešeny pracovníky fakulty v posledních šesti letech.

DÚ 1/1, jehož zásadní výsledky jsou obsahem předložené publikace, byl rozdělen na tři části.

- První z nich, která je zaměřena na problematiku ekonomických regionálních aspektů transformačních procesů, zpracovali J. Malinovský, O. Milerští, K. Skokan a J. Sucháček.
- Druhá část publikace obsahuje výsledky ekonomicko ekologicky zaměřených výzkumných šetření a to především z Moravskoslezského kraje a Ostravsko-karvinského regionu. Na zpracování této části se podílejí řešitelé M. Šimíčková, D. Smolík a K. Rozehnal.
- Třetí část publikace se pak týká sociálních aspektů transformace průmyslových regionů, především ve vztahu k Moravskoslezskému kraji. Zpracovali ji řešitelé I. Šotkovský, L. Tvrdý.

Všechny tři části zakončuje seznam nejdůležitějších publikací jednotlivých autorů za poslední čtyři roky převzatý z databáze osobní bibliografická databáze (OBD). Každý autorský příspěvek je také opatřen krátkým anglickým abstraktem.

Je nutné podotknout, že kromě zkušených vědeckovýzkumných pracovníků se do výzkumného kolektivu zařadili i dva interní doktorandi katedry (J. Sucháček a K. Rozehnal), kteří takto osvědčili své schopnosti samostatné vědecké práce.

Předložená publikace shrnuje výsledky řešeného orientovaného základního výzkumu především v poměrech „problémových regionů“ ČR se zaměřením na otázky ekonomické, ekologické a sociální. Podstatná část prací se týká průmyslové oblasti Ostravska, ke kterému mají všichni pracovníci katedry regionální ekonomiky nejbližší. Řada prezentovaných výsledků má však daleko širší uplatnění a to jak z hlediska ČR, tak příhraniční oblasti s Polskou republikou. S pokračováním řešení některých stěžejních otázek se počítá i v rámci nově připravovaného institucionálního výzkumu v příštích letech.

Celý autorský kolektiv vyslovil svůj dík oběma recenzentům – doc. RNDr. Petru Šindlerovi, CSc. a prof. dr hab. Andrzej Klasičovi za příznivé posouzení této publikace. Děkujeme také vedení Ekonomické fakulty VŠB-TUO za zajištění nezbytných finančních prostředků souvisejících s vydáním publikace.

Za konečné redakční zpracování a technickou úpravu publikace děkuje kolektiv autorů H. Jelínkové a L. Zajícovi.

Za kolektiv řešitelů: Prof. Ing. Dušan Smolík, DrSc.

I. ČÁST
EKONOMICKÉ ASPEKTY
TRANSFORMAČNÍCH PROCESŮ
PRŮMYSL OVÝCH REGIONŮ
V INTEGRUJÍCÍ EVROPĚ

RELEVANTNÍ EKONOMICKÉ ASPEKTY SOUČASNÉHO REGIONÁLNÍHO ROZVOJE V ČESKÉ REPUBLICE A MORAVSKOSLEZSKÉM KRAJI

Relevant economic aspect of contemporary
regional development
in the Czech Republic and in Moravian-Silesian
region

Jan Malinovský

Abstract:

Direction regional development in the Czech Republic turn was at the of this century initiated by three relatively independent processes: by growing ability to solve regional disparities and activate „the participants“; by learning of municipal and regional representatives cooperate and by deepening of implementation of European Union regional policy. Specific futures regional of processes are by both summarised at national level of Czech Republic and are documented by both examples from Moravian-Silesian region, and general conclusions. Conversion of an old industrial region can be observed in concrete structural changes of in comprehension and introduction of competitiveness, management, marketing and dissemination of transborder research cooperation. Submit knowledge constitute concentrated forms of outcomes which the author came to between 1998 and 2004 when the part of the first research problem topic of the Faculty of Economics faculty, Technical university Ostrava.

Úvod

Relevantní aspekty rozvoje začínají vždy od odstraňování těch nejaktuálnějších společenských problémů dané doby. Přístup k nim je výsledkem akumulace teoretických poznatků k popisu souvislostí, nabytých praktických schopností k vyhodnocování a dovedností k udržení řízení rozvoje k úspěchům. Základní kritéria rozvoje jsou proto postavena na zajištění práce a hospodářského růstu. Demokratizační a integrační procesy chápání pojmu rozvoj rozšířily. Na scénu rozvoje vstoupili regionální i noví „aktéři“, pro něž je rozvoj výzvou k obohacení ekonomických aspektů rozvoje o další kvalitativní charakteristiky a specifika sociálního prostředí.

Region obvykle zápasí s problémy, které jsou souhrnným výsledkem jeho dlouhodobých procesů, kterým musely čelit, ale také výsledkem jeho postavení v ekonomice státu (M. Buček) a schopností reagovat na globální změny. Pod výzvou „Evropa s regiony“ se chce, aby jejich cíle, strategie a implementace byla dnes postavená na koncepci konvergence, konkurenceschopnosti a soudržnosti. Zdůrazňuje se tím jednak to, že ekonomický rozvoj je závislý na regionální dimenzi, ale také to, že k dosažení ekonomických výsledků rozvoje jsou nutné i kvalitativní změny v rozvoji sociálních podmínek. Mezi kvalitativními

znaky současného rozvoje se proto řadí takové faktory, které rozvíjejí nezávislost-samostatnost, participaci (rozvedeno ve 4. a 5. části) a rovnost - spravedlnost. Rozvoj, a především pak regionální, tak získává (podle D. Nuhlena a F. Nuschelera) podobu pěti-parametrovou dimenzi. [4]

Pro regionální rozvoj České republiky byly v posledním sedmiletém období zřetelné tři procesy: první se odvíjel od stále pružnější schopnosti prvních regionálních institucí i státních orgánů řešit regionální disparity a aktivizovat „aktéry“; druhý proces „táhla“ aktivita představitelů obcí, měst a regionů spolupracovat i mezinárodně a třetí proces vyplýval z tlaku Unie na implementaci její regionální politiky v podmínkách České republiky. Vlastní regionální akceschopnost regionálních „aktérů“ se zvyšovala. Rozšířila se hloubka poznatků o vlastním regionálním prostředí na státní i regionální úrovni. Prohloubila se a ověřila organizační a manažerská schopnost regionálních „aktérů“ využívat vlastní endogenní potenciál regionů i exogenní činitel rozvoje. Na příkladech Moravskoslezského kraje se dále dokladují vybraná specifika restrukturalizace starého průmyslového regionu.

Restrukturalizace a společenské změny zde probíhají za odlišných podmínek, než tomu bylo v západní Evropě. Na počátku založení nové regionální politiky jsme často hovořili o existenci (dvou, tří) „starých průmyslových regionů“ u nás. Jak stále více k roku 2000 ztrácely tyto regiony charakteristiky „starých průmyslových regionů“ a měnila se regionální terminologie používaná u Cílů Evropské unie, tak se používání tohoto pojmu během deseti let v podstatě vytratilo. Odborná veřejnost dnes u nás pracuje s pojmem problémový region. Další konkrétnější formy změn, aktivit a přístupů jsou v některých částech shrnuty do obecné roviny a představují metodologické náměty k další diskusi.

1 Vývojové trendy české regionální politiky

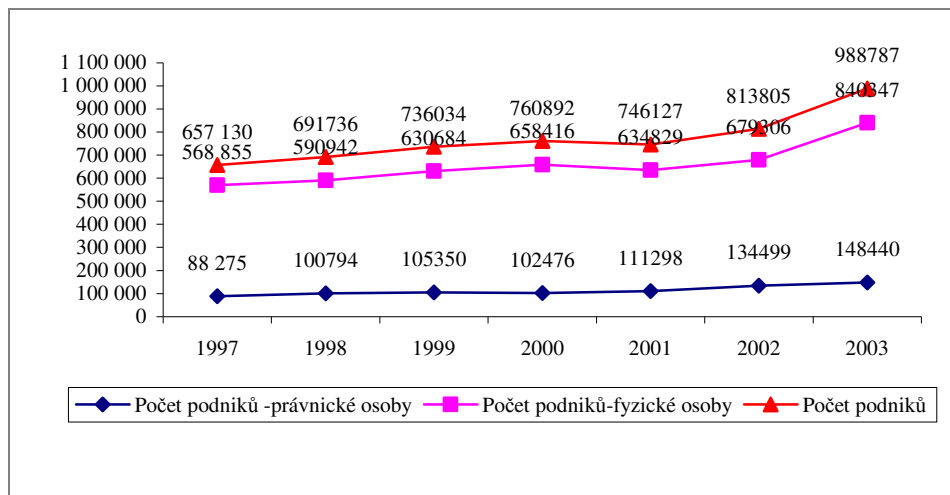
Vývoj v přístupech k regionálnímu rozvoji v České republice byl v posledních sedmi letech poznamenán dvěma kvalitativními změnami. V moderním způsobu provádění regionálního rozvoje tak můžeme u nás zaznamenat od roku 1990 tři specifická období vývoje: [4]

- a) Od roku 1990 to byla dvouletá snaha o centrálně alokační provádění regionální politiky bez účasti obcí, měst a regionů, tzn. bez politiky regionů.
- b) Po roce 1993 sílí regionální „hnutí“ vede k využívání aktivit obcí, měst a regionů programovat i první celostátní cíle regionální politiky.
- c) Od roku 1998 získává česká regionální politika účinné širší koordinační formy jak na centrální, tak na regionální a místní úrovni.

Od roku 1993 byla připravena klasifikace problémových regionů a začaly se využívat první podpůrné programy k budování základny malých a středních podniků v problémových regionech. Do roku 1997 se regionální rozvoj týkal více věcných stránek rozvoje (provedení základních makroekonomických restrukturalizačních změn a vytváření základní struktury regionálních institucí), než regionálních (zejména vertikálních) koordinačních činností. Ve starých průmyslových regionech začaly velké průmyslové podniky „očistěné“ od neproduktivních činností vykazovat postupně rostoucí míru produktivity práce. Budoval se základní potenciál malého a středního podnikatelského sektoru. V letech 1999 a 2000 byly zaznamenány varovné signály v prováděné restrukturalizaci tohoto sektoru. V počtu utváření nových subjektů byla zaznamenána první stagnace i za Českou republiku (viz Graf 1).

Postupně vytvářený lokální potenciál uvolněných pracovních sil z velkých podniků ztrácel odvalu nebo inspiraci k formě malého a středního podnikání. I další bariery vedly k tomu, že regionální hospodářská struktura zaznamenávala pomalejší restrukturalizaci těchto dvou segmentů hospodářství zejména v problémových regionech (blíže např. [6]).

Graf 1: Vývoj počtu malých a středních podniků v ČR v letech 1997 až 2003

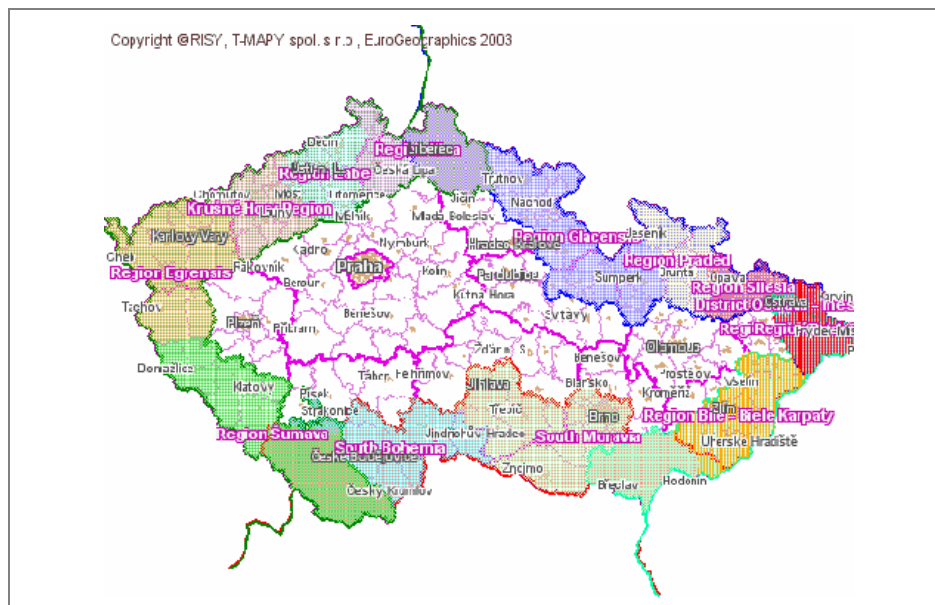

Zdroj: Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR

Vedle těchto a dalších ekonomických charakteristik existovalo nejprve samostatné organizační úsilí některých představitelů měst, obcí a regionů. Výsledkem jejich aktivit bylo vytvoření první regionální instituce i na mezinárodní úrovni v období let 1992 až 1998.

Dnes již je např. málo známo, že v této době vznikl základ dnes již dokončené soustavy Euroregionů kolem celé hranice České republiky. Z dnešních 13 fungujících Euroregionů v České republice (viz Mapa 1) jich vzniklo v tomto období celkem 9. [7]

Mapa 1: Euroregiony v České republice

Zdroj: T-MAPY s s.r.o. Dostupné na internetu: http://tms.irisrr.cz/tms/risy/help/help_risy.php

Od roku 1999 se musela česká regionální politika zabývat problémy, které přinesla končící kvantitativní restrukturalizace hospodářské struktury starých průmyslových regionů. Druhá důležitá skutečnost (pozitivní) se týká dosažení hlubšího pokroku v integraci českého regionálního rozvoje do kontextu regionální politiky Evropské unie, včetně řešení problematiky regionálních disparit a regionální konvergence.

K řešení disparit bylo nutné přijmout určitá strategická rozhodnutí k budoucímu rozvoji regionů. Rostlo povědomí a reálné sociálně-ekonomické zhodnocení. Vlastní situace obyvatel a pozice podniků v našich regionech byla stále více konfrontována v rámci České republiky i směrem k západní Evropě. Zvyšovala se vlastní regionální akceschopnost.

Cesta nastoupena k utváření konkurenceschopných a spolupracujících regionů ve stylu EU se tak jevila jako nezvratná a bezproblémová.

2 Strukturální změny v Moravskoslezském kraji

Počáteční charakteristiky a úroveň základních ekonomických ukazatelů na počátku intenzivní restrukturalizace nebyly (pro dnešní Moravskoslezský kraj) nijak příznivé (více např. [5, 8]). Působení rigidních faktorů (zejména v podobě nákladových položek) zpočátku způsobovalo pozvolné vstupování regionálních podniků do tržního prostředí Evropy. Dnes však můžeme říci, že prováděná restrukturalizace ekonomické základny byla občany regionu přijímána bez výrazných kolizí v narušení sociální soudržnosti. V průběhu posledních deseti let došlo ke zlepšení jen v některých oblastech.

V podstatě stejné územní jednotky Moravskoslezského kraje (dnes NUTS 4, dříve okresy) se v podobném rozsahu s pravidelností objevují mezi problémovými (strukturálně postiženými, hospodářsky slabými) regiony České republiky. Pro období let 2004 a 2005 jsou to NUTS 4: Bruntál, Frýdek–Místek, Karviná, Nový Jičín a Ostrava - město. Podobně tomu bylo v roce 1993, kdy byly poprvé klasifikovány problémové regiony se soustředěnou podporou státu u nás.

Hospodářská výkonnost kraje je přitom významným potenciálem republiky v základních indikátorech (viz např. Tab 1), i když došlo k poklesu této účasti kraje.

Tabulka 1: Hospodářská charakteristika Moravskoslezského kraje

Ukazatel	Jednotka	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Hrubý domácí produkt	mil. Kč b. c.	163389	192173	197032	204274	203359	205262	205248	223753
Podíl kraje na HDP ČR	%	11,8	12,3	11,7	11,1	10,7	10,3	10,4	10,4
HDP na počet zaměstnaných	Kč / počet zaměst.	289258	335129	338481	361462	374801	386194	386745	417894
HDP na obyvatele regionu	Kč / obyvatele	126470	148919	152902	158701	158311	160117	161536	176971
Daňová výtežnost	Kč / obyvatele	-	5928	5815	6335	6374	6502	-	-

Zdroj: Český statistický úřad. Dostupné na WWW 10. 10. 2004: <http://www.rdaova.cz/index.php>

Ve vývoji struktury regionálních rozdílů dochází k potvrzení již dříve nastoupeného trendu (více např. uvádí [5, 8]). U čtyř hlavních ekonomických sektorů došlo v Moravskoslezském kraji ke konci roku 2002 k příznivému vývoji v sektorové struktuře zaměstnanosti.

Zvýšil se odstup konkurenceschopného ekonomické rozvoje centrálního regionu (Praha a jeho nejbližší okolí) od některých vnitrostátních a příhraničních (zejména východních)

Relevantní ekonomické aspekty současného regionálního rozvoje v České republice a Moravskoslezském kraji

oblastí státu. Ekonomické disparity mezi centrem (a regiony v jeho těsném sousedství) a hraničními regiony (včetně některých vybraných vnitrostátních regionů) se potvrdily a stále existují.

V sektoru služeb došlo dokonce k většímu relativnímu podílu zaměstnanosti než za Českou republiku (Tab. 2).

Tabulka č. 2: Vývoj podílů zaměstnanců v sektorech Moravskoslezského kraje (%)

Název územní jednotky	Sektory	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Bruntál	Zem. a les.	9	7,4	7,9	7,8	7,3	6,3	5,9	-
	Průmysl	40,6	36,6	47,2	46,1	38,5	39,1	38,9	-
	Stavebnictví	6,7	6	7,6	6,9	6,2	4,7	4,4	-
	Služby	43,8	50,1	37,3	39,2	48	50	50,8	-
Frýdek-Místek	Zem. a les.	4,8	4,8	4,6	4,3	4	3,7	3,2	-
	Průmysl	54	52,3	54,9	60,1	44,6	41,7	41,4	-
	Stavebnictví	6,4	6,2	7	5,5	5,2	4,3	4,3	-
	Služby	34,7	36,6	33,5	30,1	46,3	50,2	51,2	-
Karviná	Zem. a les.	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	-
	Průmysl	56	54	61,6	44,1	45,4	41,5	43	-
	Stavebnictví	5	4,9	6,2	5,7	4,5	3,5	3,5	-
	Služby	38,5	40,9	31,8	49,8	49,7	54,7	53,2	-
Nový Jičín	Zem. a les.	8,6	7,9	8,7	7,5	6,5	5,9	5,3	-
	Průmysl	51,2	50,5	56,4	55,4	52	51,8	53,4	-
	Stavebnictví	3,3	3,1	5,2	4,7	3,1	3	3	-
	Služby	36,9	38,4	29,7	32,4	38,4	39,3	38,3	-
Opava	Zem. a les.	11,1	9,3	10	9,1	8,1	7,9	7,6	-
	Průmysl	34,5	32,2	40,6	38,5	35,8	35,3	36,3	-
	Stavebnictví	5,5	5,8	8,4	6,9	6,5	5,5	4,8	-
	Služby	49	52,7	41	45,4	49,6	51,4	51,3	-
Ostrava - město	Zem. a les.	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,2	-
	Průmysl	46,8	44,9	47	44,4	40,4	36,3	34,4	-
	Stavebnictví	7,6	8,7	9,2	8,1	6,5	6,8	6,7	-
	Služby	45,3	46	43,5	47,2	52,8	56,5	58,7	-
Moravskoslezský kraj	Zem. a les.	3,8	3,4	3,6	3,3	3	2,8	2,5	2,5
	Průmysl	48,6	46,6	51,7	47,6	42,8	40,1	40	48,6
	Stavebnictví	6,1	6,4	7,5	6,6	5,5	5	4,8	6,1
	Služby	41,5	43,6	37,1	42,5	48,8	52,2	52,7	-
Česká republika	Zem. a les.	6,7	5,9	6,8	6,2	5,6	5,1	4,8	4,7
	Průmysl	38,4	36,6	42,4	41,1	38,6	37,8	38,5	-
	Stavebnictví	7,5	7,2	8,2	7,2	6,2	5,8	5,3	-
	Služby	47,5	50,3	42,6	45,5	49,5	51,2	51,3	-

Zdroj: Zpracováno autorem. Český statistický úřad, výkaz PRÁCE 3-01. Dostupné na WWW 10. 10. 2004: <http://www.rdaova.cz/index.php>

3 Ekonomické aspekty regionálního rozvoje a konkurenceschopnost

Obvykle se vychází z toho, že termínem konkurence popisujeme určité hospodářské podnikatelské prostředí. K podnikové konkurenceschopnosti („*competitive, able to compete*“) M. Porter v podstatě říká, že „podniková konkurenceschopnost je ochota a schopnost vytvořit takové prostředí pro hospodářskou jednotku v daném sektoru, ve kterém se může podnik nejlépe bránit před konkurenčními silami a nebo je využívat k vlastnímu prospěchu“. [12] Důležitými pojmy i pro regionální konkurenceschopnost jsou proto: ochota a schopnost, prostředí jednotky, daný sektor, konkurenční síly a vlastní prospěch.

Na základě různých diskusí [např. 9, 10, 12] můžeme popsat regionální konkurenceschopnost jako endogenní ekonomicko-politický proces, který vede k „testování“ produkce zboží a služeb jeho územního milieu na trzích mezinárodní úrovně s cílem udržet si zvolené priority v soutěži úspěšných do budoucnosti. Konkurenceschopný region v „nové ekonomice“ integrující se Evropy je také regionálními institucemi organizovaná manažersko-marketingově činnost, která vede k takové strategii rozvoje regionu, která:

- *bilancuje vítězství* (úspěchy, předstížení, převahu) a *porážky* ve zvolených rozvojových sférách *nad jinými* ve stejné nebo vyšší úrovni ekonomického rozvoje,
- *uplatňuje formy spolupráce, partnerství a soudržnosti* uvnitř i vně regionu prostřednictvím veřejných institucí, důvěryhodných lídrů a moderních rozhodovacích metod, přístupů a politických akcí,
- a *reaguje na hospodářské trendy rozvoje* (ekonomicko-politické podmínky a globální změny) a *využívá je* při volbě aktivizace specifík jako exogenní zdroj rozvoje svého endogenního potenciálu.

Konkurenceschopností se zabývala řada studií [pozoruhodná je např. 2]. Použitelnost pojmu konkurenceschopnost v regionálním pojetí přináší mnoho definičních a praktických problémů (zabýval se např. výzkum popsaný níže v 6. části). Úroveň produkce regionu měřená ukazatelem HDP na obyvatele vyjadřuje často výchozí souhrnný ekonomický výsledek této a jiných situací ve struktuře úspěšných a neúspěšných regionů. Regionální konkurenceschopnost můžeme charakterizovat také pomocí určitých rysů: [8]

- a) *pozice sektorů* měřená pracovními silami v sektorech,
- b) *dovednost pracovní síly* měřená rozsahem hladiny dosaženého vzdělání a práceschopným obyvatelstvem,
- c) *fyzická a sociální infrastruktura* měřená úrovní základní infrastruktury a dopravní dostupností,
- d) *výkonnost veřejného sektoru* daná výkonností veřejných institucí a inovačními kapacitami,
- e) *výkonnost v produktivitě* měřená vztahy mezi příjmy a zaměstnaností.

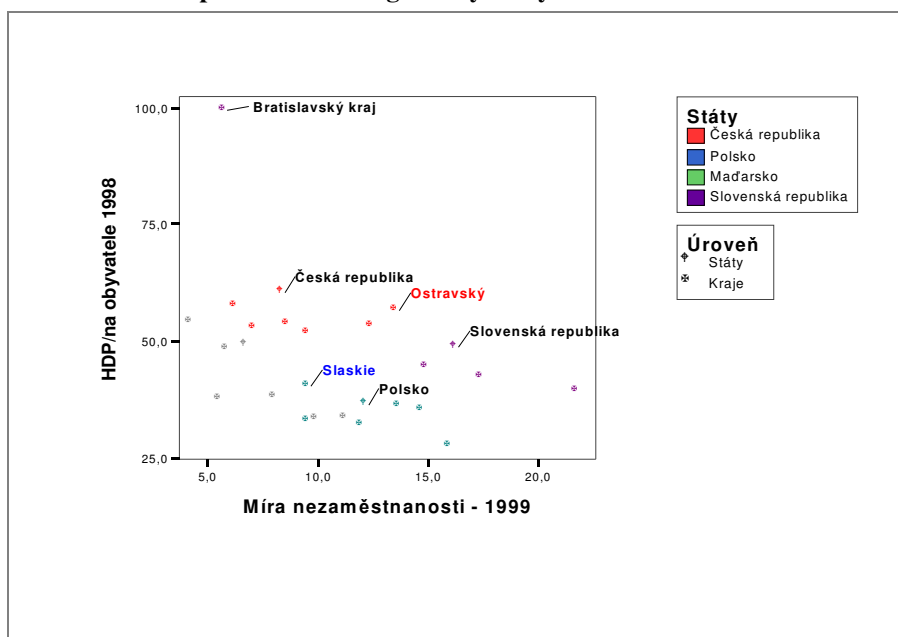
Začít konkrétně se zabývat konkurenceschopností regionu proto znamená:

- *identifikovat* potenciální a současné regionální „*protivníky*“, tzn. poznat skupiny konkurentů, mezi kterými chce region soutěžit,
- *znát a mít schopnost vyhodnotit* a analyzovat relevantní regionální indikátory k identifikaci výchozí nebo současné pozice,
- *disponovat strategickými cíly*, které si „*aktéři*“ regionu v rozvoji pro zvýšení (udržení) konkurenceschopnosti vytýčili.

Relevantní ekonomické aspekty současného regionálního rozvoje v České republice a Moravskoslezském kraji

K identifikaci „protivníků“ u pěti výše uvedených rysů regionální konkurenceschopnosti lze využít celou řadu ukazatelů z různých zdrojů. Vyhodnocování je možné provádět v rámci určitého státu, případně v mezinárodním kontextu. Pravidelné periodické zprávy Evropské komise o ekonomických a sociálních trendech a vývoji regionů Unie (NUTS 2) nabízí ucelený soubor hodnot regionálních indikátorů k provedení takové analýzy. Graf 1 ukazuje pozici Moravskoslezského kraje (v daném období označovaný jako Ostravský) mezi příhraničními regiony tří států v době, kdy se připravovaly na vstup do Evropské unie. Ucelenější výsledky tohoto konkurenčního porovnání Moravskoslezského kraje v roce 1999 najdeme v [12].

Graf 1 : Pozice příhraničních regionů vybraných států v roce 1999

Zdroj: Second Report on Economic and Social Cohesion. Brusel: Evropská komise 2001.
zpracování Malinovský J., Tvrđý L.[10]

Jiným ukazatelem může být pozice hlavních podniků regionu na kapitálových trzích. Tuto informaci sledoval Jiří Tomšík, ze Sdružení pro obnovu a rozvoj Severní Moravy a Slezska (původní název Sdružení) pomoci *Regionálního akciového indexu OX 10* (publikoval od roku 1999). Odráží v koncentrované podobě zprávu o dění na kapitálovém trhu desítky nejlikvidnějších regionálních společností Moravskoslezského kraje na českém kapitálovém trhu. Přesto, jak zmíněný autor uvádí, kopíruje index OX 10 chování celostátního indexu (PX 50), „...jeho význam při posuzování vývoje ekonomiky v regionu nelze přeceňovat a tvoří jeden z kamínků, z kterých lze poskládat obraz situace...“ v kraji. [9] Vývoj indexu OX 10 a celostátního indexu PX 50 do roku 2000 ukazuje Tab. 3.

Nakonec pro konkurenceschopný region je velmi důležité, aby cíle a priority v oblasti konkurenceschopnosti byly zapracovány v regionálním rozvojovém dokumentu.

Tabulka 3: Vývoj regionálního akciového indexu OX 10

Ukazatel	Jednotka	K 4.1. 1999	K 30.4. 1999	K 24.3. 2000	K 20.6.2000
Indexu PX 50 (celostátní)	Hodnota v bodech	395	691	650	600
Indexu OX 10 (regionální)		395	489	691	540

Zdroj: Regionální zpravodaj SEVERNÍ MORAVY A SLEZSKA (Ostravský kraj, NUTS II Ostravsko) č. 1 a 2/1999, č. 2 a 3/2000.

Od roku 1998 se v České republice začaly intenzivněji zpracovávat první podoby regionálních rozvojových dokumentů konkretizující novou vlnu regionální politiky. A to jak na centrální úrovni, tak za regiony (kraje, NUTS 3 a NUTS 2 a za některá větší města). V těchto dokumentech se mezi prioritami (i opatřeními) rozvoje objevuje zájem o zvyšování své, regionální konkurenceschopnosti. Uskutečňování opatření konkurenceschopnosti však není podepřeno konkrétními projekty, které by daly této prioritě očekávané efekty. Ty prozatím chybí a nejen v České republice. Zlepšování konkurenceschopnosti se stává vážavým procesem i na evropské úrovni.

Získané poznatky o konkurenceschopnosti regionu vedou k těmto závěrům:

1. Konkurenceschopnost regionu je důležitou politicko-organizátorskou vlastností regionálního prostředí, s kterou se budou muset vypořádat „nové regiony v rodině evropských regionů“.
2. K analýzování konkurenčních sil regionů existuje relativně dostatek základních údajů a informací (i na mezinárodní úrovni např. z Eurostatu), které je nutné naučit se zpracovat a využívat k vymezování regionální konkurenceschopnosti.
3. Konkurenceschopnost regionu je spojena se strategickými rozhodnutími regionálních politiků a důležité místo má nejen v silných stránkách SWOT analýzy, ale především ve struktuře strategických cílů a priorit každého regionálního rozvojového dokumentu.
4. Problematika konkurenceschopnosti regionu je nedílnou součástí integrace endogenního potenciálu regionu s jeho udržitelným rozvojem.
5. Strategie transformace regionu do konkurenceschopné ekonomiky je obtížně realizovatelná na jakékoliv úrovni (Bílá kniha Evropské komise, 2001).

Zlepšování konkurenceschopnosti je vážavým procesem i na evropské úrovni. Konkurenceschopnost se stala, od jednání na summitu Evropské rady v Lisabonu (v březnu 2000), jednou z hlavních priorit a její stejná role se připravuje i pro léta 2006 až 2013 (vedle konvergence a spolupráce, viz Třetí periodická zpráva Evropské komise). Přesto se nedaří naplnit toto kritérium rozvoje. Je tomu také proto, že i po teoretické stránce není dostatečně prozkoumána tato problematika na regionální úrovni. Tato stať je proto skromným příspěvkem k hlubší diskusi o regionální konkurenceschopnosti.

4 Psychosociální aspekty regionálního rozvoje

Regionální institucionalizované společenství dnes tvoří jeden z nových typů „aktérů“ společenského rozvoje. V rozvoji je jejich opodstatněnost v zajišťování současného rozvoje „tlačena“ z vyšších úrovní a samotnými regionálními představiteli „tažena“ spíše kvantitativními, co nejrychleji prokazatelnými ekonomickými parametry rozvoje. Zjednodušeně se dá říci, že všichni chtějí investice na zlepšení např. fyzické infrastruktury, kde jsou efekty zřetelné a okamžité. Naopak se těžce realizují investice např. do výzkumu a vzdělávání, kde se efekty projeví v dlouhodobém horizontu s velkou mírou nejistoty. Kvalitativním charakteristikám rozvoje, mezi které patří také sociální aspekty rozvoje, se věnuje v regionální dimenzi neadekvátní praktická i teoretická pozornost.

Sociální faktory rozvoje umíme „zabalit“ do nosných rozvojových procesů a trendů jako je permanentní restrukturalizace, rozšiřující se míra integrace a pokračující globalizace (na úrovni Unie pak do cílů konvergence, konkurenceschopnosti, soudržnosti atd.) a spojit s fyzicko-ekonomickými parametry rozvoje. V praxi však velmi často sklouzneme k formulování sociálních parametrů rozvoje, které určují pouze kvantitativní znaky odvětví sociální sféry (vybavenost a kapacita). Kvalitativní cíle rozvoje regionu mají neekonomickou podobu a při jejich popisu či hodnocení se dostáváme do zatím málo probádané sociální problematiky, někdy až do psycho-sociálních vlivů působících na rozvoj. [1] Dlouhou dobu zdůrazňované ekonomické cíle rozvoje vedly v posledním desetiletí minulého století k otvírání ekologických (těm se věnují jiné části tohoto sborníku) a následně sociálních cílů v čím dál hlubších souvislostech s ekonomickými aspekty.

Jak pro vizi, tak pro realizaci rozvoje regionu jsou relevantní také informace. Druh informací o „regionu“ a forma, jakou se sdělují (do i mimo vlastní region), mají psychosociální účinky. Zakotvují vnímání současné (často minulé) sociální i ekonomické pozice jednotlivců v samotném regionu (endogenní) a ve společnosti (exogenní vnímání). Řada faktorů těchto psychosociálních faktorů rozvoje regionu je nedoceněna jak v praktické realizaci, tak v obecném rámci nosných základních ekonomických modelů.

Prostřednictvím vybraných nosných teoretických aspektů regionálního rozvoje (regionální revitalizace, centrum - periferie, atd.) využívá V. Jurečka konkrétní masmediálně sdělené informace o ostravském regionu, k odhadu jejich účinnosti na relevantní regionální rozvojový potenciál. [1] Analyzuje a rozvádí možnosti působení negativních vlivů a „škodlivých momentů“ necitlivých informací. Podávaná tvrzení autora upozorňují na „emociální vnímání přístupů českých masových médií k problémovému charakteru restrukturalizace starých průmyslových regionů“ u nás. Je zarážející, že i když byl příspěvek vydán v roce 2001, platnost většiny sdělených argumentů se zásadně nezměnila k dnešnímu dni.

Uváděné příklady jsou nepříjemně kruté pro předmětný region, jeho představitele a obyvatele. Jejich negativní účinnost je přitom dvojí: jednak zde působí fakt, že informace jsou pravdivé (většina tvrzení popisuje skutečnou realitu v ostravském regionu), a za druhé zde působí diskriminace tím, že jsou prezentována jednostranně formulována tvrzení s negativními („frustrujícími“) účinky (nevyváženě opačnými kladnými informacemi). Nosným příkladem je v tomto případě výstavba dálnice D 47. Institucionální rozbor problematiky vede ke kategorii psychologické vzdálenosti regionu k centru. Možné nebezpečí účinků těchto a podobných psychosociálních faktorů může vést k ožívování debaty o pragocentrismu. Může vést, uvádí V. Jurečka, k „procesu odcizování a ... k pokračování psychologického vzdalování regionů ...“, od centra státních rozhodnutí.

Institucionální struktura regionálního rozvoje, pokud má zajišťovat rozvoj, musí podle výše uvedeného obecného rozboru, zajišťovat všech pět kritérií rozvoje (viz Úvod). Týká se

to také podmínky, která je výše označena jako participace (aktérů včetně institucí). Participace ne ve smyslu jednoduché účasti instituce, ale ve smyslu zprostředkovací role instituce, s jejíž pomocí se rozvoj přenáší k jiným subjektům v nové kvalitě. Při aplikaci kritéria participace na analyzovanou problematiku D 47 musíme konstatovat, že regionální orgány a instituce mají v řízení informací (komunikace s veřejností) o regionu určité zpoždění co se týká informací s pozitivními důsledky, které podporují rozvoj.

Formy a způsoby (metody) komunikace regionálních institucí (včetně médií) s vlastními (regionálními) subjekty a směrem k širší společnosti (národní, evropské), se stává poslední, nejnáročnější fází „učícího se“ regionu. Regionální konkurenceschopnost se naplňuje nejen ekonomickými faktory, ale důležité jsou také sociální parametry, psychosociální účinky informací a regionálními institucemi zvládnuté programové řízení monitorování, implementace a vyhodnocování různorodých regionálních činností. Ke zvládnutí těchto náročných procesů se začaly používat aplikované podnikové metody managementu a marketingu. Jejich využití při řízení regionálního rozvoje přináší řadu teoretických i praktických problémů a diskusí. Na některé z nich se dále upozorňuje.

5 Regionální management a marketing

Rozhodování o regionálním rozvoji dnes sebou nese aktivity, kterými se koordinují akce regionálních subjektů (horizontální koordinační možnosti) se společenskými koordinačními procesy (vertikální koordinační možnosti). Tyto subjekty, a nejsou to dnes jen výrobní podniky, mají zájem v nové ekonomice být konkurenceschopné, s prosperitou obstát na vybraných trzích, reagovat na změny a využít regionální prostředí. Často nejsou rozhodnutí regionálních orgánů podřízena čistě ekonomickým kritériím, ale např. hodnotám sociálním, ekologickým a politickým.

Naskytá se proto několik výchozích otázek: jaká forma řízení má být na regionální úrovni akceptována? Má mít manažerský typ rozhodování, vycházející z podnikového řízení, nebo má mít politické atributy? Jaký typ regionální instituce má být vytvářen? Co je vlastně regionální management? Při kladení podobných otázkách bychom mohli pokračovat, protože se používají v naší praxi různé názory na obsah a formy řízení regionálního rozvoje.

Každé studium zahraničních příkladů a diskuse, k významu pojmů z oblasti regionálního managementu, je nezbytně nutná. Výzkum vedený tímto směrem přinesl některá upřesnění k používání slova management v regionálním rozvoji, ale ukázal také na ty oblasti regionálních koordinačních aktivit, které v českých podmínkách zatím nemáme a je nutné je v rámci konkurenceschopnosti („vnější“ i „vnitřní“) dobudovat. Výše naznačený směr výzkumu konkurenceschopnosti měl přispět k hledání odpovědí na tyto otázky z pohledu konkurenceschopnosti.

Došli jsme k těmto závěrům, které se týkají regionálního managementu: [11]

- Konkurenceschopnost je ekonomický rozhodovací (manažerský a společenský) proces o hodnotách a vlastnictví ekonomických prvků (zdrojů a výsledků),
- Konkurenceschopnost je dále způsob a zaměření propojení mezi dvěma typy koordinačních aktivit: mezi koordinační aktivitou ekonomického subjektu hierarchicky strukturalizovaného (manažersky řízené) a decentrálně strukturalizovanými koordinačními aktivitami společensko-ekonomických procesů,
- Toto propojení mezi dvěma typy koordinačních aktivit je zdrojem konkurenceschopného *příspěvku*, který ovlivňují také regiony prostřednictvím i tzv. síťování, vytváření klastrů apod., a je součástí rozhodovacích procesů,

- *Regionální rozvojové dokumenty* jsou věcným a metodologickým rámcem regionálního síťování (propojovacími „instituty“ konkurenceschopnosti) a proto instituce (orgány), které řídí tyto procesy musí mít atributy manažerského i společenského řízení,
- Regionální management by proto měl obsahovat a měl by být tvořen regionálními institucemi, které budou zajišťovat ekonomický rozhodovací (manažerský i společenský) proces o hodnotách a vlastnictví ekonomických i společenských prvcích (zdrojích a výsledcích).

V jednotlivých fázích implementace regionálních programových dokumentů proto musí být vytvořeny regionální rozhodovací mechanismy jak manažersko-kalkulačního, tak i společensko-politického typu. Otázkou zůstává, zda oba typy rozhodovacích subjektů naplňují význam regionálního managementu.

Management byl původně nabídnut pro funkci tajemníka městské rady ¹ (jako „city manager“). Tato první praktická aplikace teorie managementu ve veřejném sektoru se po dlouhé době (od počátku 20. století) jakoby vrací zpět do svého rodného hnízda. Za tu dobu si podnikový management vypracoval širokou škálu teoretických i praktických účinných metod a nástrojů k rozvoji podnikání. Ať již to byli podnikoví manažeři, kteří prosadili své metody řízení (např. při koncipování programových dokumentů rozvoje měst a regionů) nebo to byli naopak pragmatičtí regionální a městští politici (kterým se účinky jejich veřejnosprávních postupů odkláněly od cílů v nasazování rozpočtových zdrojů), a nebo nakonec aktivita obou těchto „aktérů“ (účinněji sítěmi a participací kultivovat své městské a regionální prostředí), výsledkem je skutečný fakt, že *management již není jen podnikový management*. Aplikovat manažerské metody znamená vybírat nejdůležitější a nejpotřebnější směry, priority a projekty rozvoje, uplatňovat formy soutěživosti, odměňování nejúspěšnějších a přitom prosazovat ekonomickou stránku rozvoje regionálního prostředí. Ne náhodou se v těchto souvislostech regionální politika zaměřuje i na regionální konkurenceschopnost. *Management pomáhá naplňovat ekonomickou bázi regionálního rozvoje*. Marketing pak spíše přispívá k realizaci sociální báze a atributů městského a regionálního prostředí.

Předpokladem rozvoje regionálního a městského prostředí jsou především finanční zdroje, rozvojové sféry a způsob integrace činností institucí regionálního prostředí.

Veřejné zdroje se dostávají do problémů při financování stále větších projektů veřejného sektoru. K budování regionálního prostředí jsou nutné *finanční zdroje soukromého sektoru*. Přitom je nutné počítat s tím, že část efektů (výnosů) z takto vložených soukromých zdrojů bude chtít podnik získat pro své vlastní podnikání. Je nutné s tím počítat a také mu to umožnit, když další část efektů bude k dispozici regionálnímu nebo městskému prostředí. Princip participace je v podstatě motorem současných rozvojových sektorů.

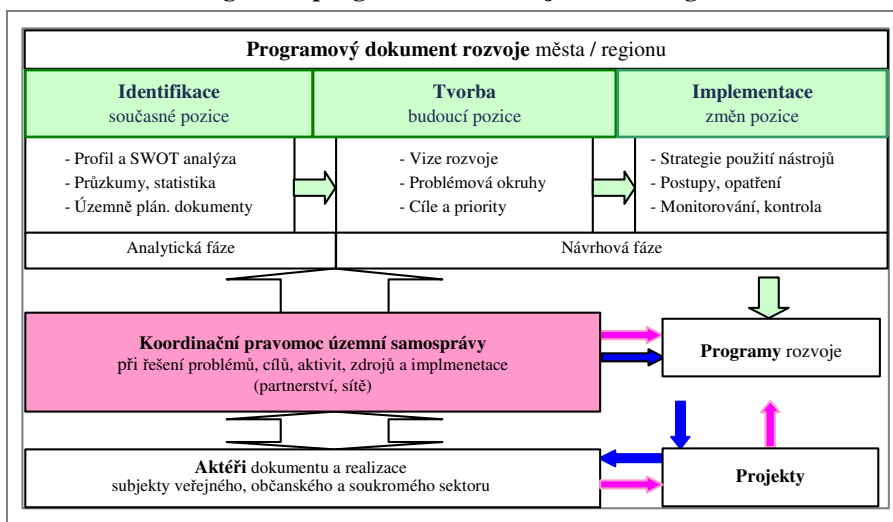
Rozvojovými sektory se primárně stávají ne již výrobní odvětví, ale nevýrobní sféry jako jsou zdravotnictví, vzdělávání a volný čas. *Hospodářský sektor dodává do těchto rozvojových sfér mnoho ze svých produktů* a nasadil k tomu nemálo finančních zdrojů a umu v organizaci a produktivitě. Všechny tři zde uvedené sféry můžeme zařadit do veřejného sektoru, jako nezbytnou součást moderní struktury městského a regionálního prostředí. Rozšiřování cyklistických tras, rozšiřování neustáleného vzdělávání, zpřístupňování zdravotní a nakonec komunikační technika se odrazily v potřebách obyvatel a návštěvníků.

¹ Např. Drucker, P. F. Výzvy managementu pro 21. století. Praha: Management press, 2000. str. 16.

Komunikace soukromého, veřejného a občanského sektoru navzájem musí mít alespoň některé metody a postupy společné, i když cíle a podstata jejich společenských úloh se liší. Management a marketing jsou disciplíny, které tyto nástroje nabízí. [11]

Rozsah různých aktérů, provázání ekonomických a sociálních aspektů jednotlivců a skupin městského a regionálního prostředí a koncipování budoucího vývoje je náročným zadáním pro realizaci změn ve veřejné správě. Princip subsidiarity a výzvy k územnímu partnerství si vyžadují zavádět regionální management a (teritoriální) marketing již při tvorbě programových rozvojových dokumentů měst a regionů (viz Obr. 1).

Obrázek 1: Management programování rozvoje města / regionu

Velmi často se při zpracovávání regionálních programových dokumentů zapomínalo na *občanský sektor*. V rámci výzkumného projektu Grantové agentury České republiky „Implementace managementu a marketingu do oblasti regionálního rozvoje“ byl proveden kvalifikovaný průzkum mezi vybranými městy [11], ve kterém byl jeden segment otázek věnován zapojení občanů do rozhodování o rozvoji jejich města. Respondenti průzkumu za 29 měst Moravskoslezského kraje potvrdily, že kraj v této oblasti nemá charakter „starého průmyslového regionu“. Občanský sektor je významným „aktérem“ zpracovávání strategie rozvoje. Tab. 4 ukazuje celkový přehled o formách a fázích zapojení občanů při zpracovávání rozvojového dokumentu měst Moravskoslezského kraje.

Tabulka 4: Formy zapojení občanů při zpracovávání strategie rozvoje

Formy zapojení	Pracovní skupiny	Shromáždění občanů	Dotazování, průzkum	Informování místní noviny	Škála
Fáze zapojení					0
SWOT analýza města	58,6 %	6,9 %	37,9 %	31,0 %	
formulace vize rozvoje	44,8 %	31,0 %	34,5 %	48,3 %	
specifikace priorit rozvoje	51,7 %	31,0 %	31,0 %	27,6 %	
realizace projektů	55,2 %	6,9 %	17,2 %	41,4 %	60

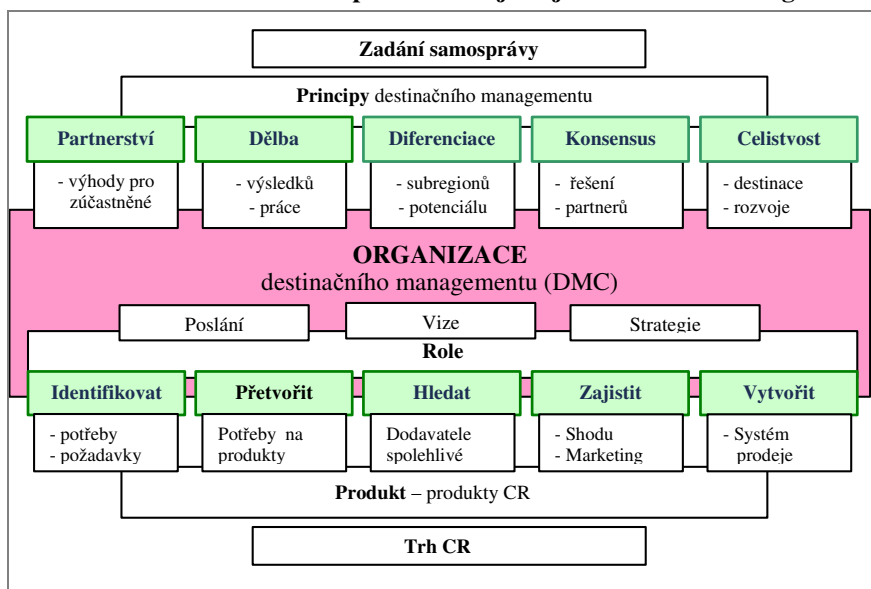
Z provedeného průzkumu vyplývají určité jistoty i obavy:

- Marketingové aktivity a nástroje se při správě a řízení rozvoje měst Moravskoslezského kraje uskutečňují zatím na nízké profesionální úrovni.
- Zavádění kvalifikovaného marketingu a managementu do správy a řízení rozvoje měst brání zejména nedostatek finančních prostředků a kvalifikovaní odborníci (a specializované útvary), což snižuje účinnost a výsledné efekty z těchto aktivit.

Celá řada obcí, měst, různých forem regionálních uskupení nezapomíná ve svých rozvojových dokumentech na sektor cestovního ruchu. Stále více vstřebává rozvojové sektory (viz výše). Cestovní ruch je blízký municipálním institucím a orgánům právě díky tomu, že jsou velmi dobře známy všechny stránky tohoto vlastního (*endogenního*) potenciálu. Složitější otázkou ale je: jak o něm říci těm, kteří by o ně měli zájem, tzn. jak přeměnit potenciál cestovního ruchu (nebo část kterou chceme nabídnout) v produkt, který přinese pracovní místa a příjmy prostřednictvím příchozích turistů? V této poloze *prvky potenciálu cestovního ruchu nabývají tržní charakter*, který z příkladů jiných úspěšných zboží komodit vyžaduje manažerské řízení a marketingový přístup, pokud chceme dosáhnout ekonomických efektů a sociální pohody (rozvoje). Toto „ztržnění“ produktů cestovního ruchu má svá určitá specifika: vyžaduje upravit některé výrobně podnikové nástroje managementu a marketingu a zapojit do tohoto procesu jiné regionální „aktéry“ v jiné roli.

Management marketingu cestovního ruchu je v českém regionálním prostředí určitě novinkou, ke které dospěje každá obec, město či region pokud chce nabídnout tento svůj endogenní potenciál ve prospěch svého rozvoje. I tento přístup k rozvoji cestovního ruchu má svá rizika (možná devastace krajiny apod.). Řízení rozvoje destinace cestovního ruchu vyžaduje odborný manažerský přístup. Oblasti činnosti společnosti zajišťující destinační management ukazuje Obr. 2.

Obrázek 2: Oblasti činnosti společnosti zajišťující destinační management

Destinační management můžeme vymezit (na základě např. Výkladového slovníku cestovního ruchu) jako soubor technik, nástrojů a opatření, které určená organizace používá v rámci rozhodovacích procesů při plánování, organizaci, komunikaci a regulaci cestovního ruchu v dané destinaci. Měla by to být profesně orientovaná organizace, po jejichž kvalitních službách je poptávka od subjektů zainteresovaných na rozvoji cestovního ruchu v regionu a to zejména díky intenzivnímu rozvoji tohoto sektoru, respektujícímu principy dlouhodobé udržitelnosti a tvořícímu významný podíl na zaměstnanosti a příjmech regionu (využito zdrojů Enterprise plc, s. r. o., Ostrava).

Vedle vývoje a tvorby produktů cestovního ruchu, monitoringu trhu, organizování a financování svých aktivit (management) je jeho součástí také vytváření podmínek k realizaci produktů na trhu a propagaci (marketing). Na příkladu průběhu utváření destinačního managementu Moravskoslezského kraje je patrné, že předmětná konkurenceschopnost (regionu i jeho subjektů cestovního ruchu) postupně přecházela:

- z posuzování konkurenční úrovně v rámci vlastního regionu (a turistických subregionů),
- na celostátní úroveň konkurenceschopnosti
- až nakonec na hlubší rozbor v mezinárodní konkurenční úrovni.

Každá z těchto úrovní konkurenceschopnosti regionu v oblasti cestovního ruchu má svá specifika v metodách řízení a marketingu, ve výběru úspěšných produktů, cílových tržních skupin a potřebné know-how. Každé město nebo region si připravuje ke svému rozvoji vlastní řídicí přístup, marketingové cíle, aktivity apod.

Pro řízení a správu, management, veřejného sektoru jsou především důležité změny týkající se deinstitucionalizace měst, nárůstu nových služeb a růstu vzdělanosti. Zastavme se u změn týkající se růstu vzdělanosti (k dalším skupinám změn např. [11]).

Růst vzdělanosti je regionálně diferencován, ale v každém případě roste všeobecný přehled a orientace v místním i globálním prostředí téměř u každého. Relativně volně dostupné informace vedou v závislosti na intenzitě otevřenosti obyvatel měst a regionů k nim, k rozsáhlejšímu *porovnávání* domácí situace se situací v jiných městech a regionech. K porovnávání dochází zejména tam a u těch jednotlivců, kteří se mají lépe. Městská a regionální konkurence podložena porovnáváním pak vede k domácí identitě doma nebo jinde. Růst vzdělanosti však přináší i potřebu individuálně *podílet se na změně porovnávaných parametrů prostředí* města nebo regionu. Stále větší počet obyvatel bude mít snahu samo nebo prostřednictvím občanského sektoru podílet se na rozhodování o budoucnosti svého prostředí. Nevyužít tuto endogenní aktivitu při koncipování strategie rozvoje regionu znamená nepříznivě působit místní specifika globálním trendům v rozvoji, nerespektovat existenci propojenosti globálních, regionálních a místních ekonomik.

Původně výslovně podnikové metody managementu a marketingu se stále více aplikují na podmínky správy a řízení územně správních celků. Zejména města v České republice rozšiřují využívání těchto moderních metod. Vedou je k tomu zcela pragmatické důvody: zdůrazňování specifik, využívání provázanosti, participace a programování budoucnosti.

V první řadě jsou to *segmentační požadavky*, které se stále více opírají o *specifika prostředí a cílových skupin* měst a regionů. Moderní metody řízení mohou racionalizovat hledání a zajišťují specifických a nejnáléhavějších potřeb obyvatel, očekávání návštěvníků a investorů měst a regionů (tzn. cílových skupin, aktérů). Na druhém místě jde o *systémový požadavek* dneška, který směřuje moderní metody řízení k zajištění *provázanosti aktivit jednotlivých aktérů* (např. programováním, síťováním). Pro řízení a správu měst a regionů je marketing a management se svými metodami a postupy vítaným zdrojem ke změnám.

Změny se dnes týkají především *soukromého sektoru*, který musí reagovat na měnící se prostředí, ve kterém působí a kde se situace někdy až zásadně mění. *Veřejný sektor* se zase vyznačuje určitou rigiditou v postojích v některých neekonomických kategoriích. Ale i zde si některé druhy služeb a situace vyžadují přijmout podnikový přístup. A *občanský sektor*, který zejména v konkrétních lokalitách hraje roli významných ochránců nabytých sociálně-kulturních hodnot, se chce angažovat v rozvoji svého okolí. *Participace soukromého, veřejného a občanského sektoru* je v podstatě společnou reakcí těchto sektorů na změny společného městského nebo regionálního prostředí.

6 Výzkum ekonomických aspektů v rámci příhraniční spolupráce

Příhraniční spolupráce dvou i více regionů je většinou zaměřena na odstraňování bariér v komunikaci, které zejména soukromému a občanskému sektoru vytváří státní hranice. Dva příhraniční regiony dvou států se nakonec mohou vzájemně považovat za konkurenty svého vlastního rozvoje. Opačně může příhraniční spolupráce dosáhnout až integrační charakter a zásadní otázky rozvoje jsou pak řešeny ve vzájemné koexistenci, v novém transhraničním regionu. Ve vědecko-výzkumné oblasti je velmi málo příkladů. Přitom výzkum současných koncepcí regionálního rozvoje i na teoretickém základě přináší potřebné doplnění a vysvětlení k praktickým krokům politiků a lídrů z příhraničí.

Od roku 1996 se výzkumná aktivita katedry regionální ekonomiky, Ekonomické fakulty VŠB – Technické univerzity Ostrava připojila k probíhajícímu zkoumání relevantních trendů evropského regionálního rozvoje na univerzitách v polském příhraničí. S katedrou Badań Regionalnych i Strategicznych Akademii Ekonomicznej im. K. Adamieckiego w Katowicach byl v roce 1998 připraven projekt, který dal regionálnímu rozvoji evropsky přeshraniční charakter:

Projektem Horní Slezsko a Severní Morava jako silný transhraniční region střední Evropy se rozšířila výzkumná kapacita, zaměřená na rozpracování současných teoretických i praktických otázek regionálního rozvoje, na společné přeshraniční dimenzi. Řešitelský tým postupoval od vytýčení řešitelských okruhů a ustanovení terminologických pojmů, k rozpracování problémů, vytvoření metodiky a provedení nezbytných analýz, až k prezentaci dílčích diagnóz a k finálnímu metodickému formulování návrhů pro společných závěrů a doporučení pro praxi. Výzkum se týkal v podstatě šesti témat: [10]

- TRANSHRANIČNÍ REGION (profil, struktura, pozice v Evropě, apod.)
- REGIONÁLNÍ INTEGRACE (institucionální struktura, aktéři apod.)
- STRATEGICKÉ ZMĚNY (dynamika změn, mobilizace regionů apod.)
- ENDOGENNÍ POTENCIÁL (lidský, inovační a sociální kapitál apod.)
- REGIONAL COMPETITIVENESS (Evropská politika, konkurenceschopnost)
- SUSTAINABLE DEVELOPMENT (kritéria, formování, monitorování apod.).

Střídavě v polském i v českém příhraničí se uskutečnilo šest seminářů nebo konferencí. Prezentovaly se zde výsledky řešitelského týmu, oponovaly se zjištěné poznatky se zástupci z praxe a nabízely se vědomosti zúčastněným studentům obou škol. Publikovaná forma výstupu představuje tři sborníky (další je připravován k vydání) a souhrnná závěrečná práce.

V těchto výstupních dokumentech byly předkládány jak teoretická východiska a metodologická doporučení, tak poznatky a výsledky analýz o celém i dvou částech

transhraničního regionu. Řada konkrétních výstupů porovnává pozici a situaci obu regionů (z Graf 1 výše). Např. teoreticko-metodologické návrhy na formulování strategie rozvoje transhraničního regionu Horního Slezska a severní Moravy se týkají dvou oblastí: [3]

- kategorie strategických výzev ke společné strategii rozvoje a spolupráci,
- doporučení kategorií mezinárodní konkurenceschopnosti regionu v duchu udržitelného rozvoje.

Téměř šestiletý výzkum dnes pokračuje pod vedením A. Klasika ve výzkumu otázek spojující podnikání a regionální konkurenceschopnost s teoriemi regionálního rozvoje. Po celou dobu se tak naplňuje koncepce „učícího se regionu“ ve všech jeho částech (viz níže).

Závěry

Postavení Moravskoslezského kraje je v rámci České republiky na počátku 21. století u vybraných charakteristik a ukazatelů následující: [14]

- 6.místo mezi kraji v podílu HDP na 1 obyvatele
- 3. místo mezi kraji ve výši průměrné mzdy
- druhá nejvyšší míra nezaměstnanosti přičemž míra nezaměstnanosti mladých lidí (15 -24 let) a starších osob (55 – 59 let) je nevyšší v republice
- nejnižší intenzita podnikatelské aktivity (vyjádřená počtem samostatně činných na 100 ekonomicky aktivních)
- vysoká koncentrace obyvatelstva do měst nad 20 tisíc obyvatel
- stále příznivá věková struktura obyvatelstva
- ekologická situace se lepší, ale problémy zůstávají
- rezervy jsou ve využívání cestovního ruchu.

Na jeho území se vyskytují dva typy problémového regionu. Jeho nejprůmyslovější části mají charakteristiky strukturálně postiženého regionu a jedna zemědělská oblast charakteristiky hospodářsky slabého regionu. Jeho označení jako starý průmyslový region se přestalo používat po ukončení základních strukturálních změn.

Je zde vysoká míra organizovanosti regionálních „aktérů“, samosprávných orgánů a institucí jak na úrovni měst, tak kraje. Budoucí záměry rozvoje jsou skupinami regionálních „aktérů“ a lídrů koncipovány v řadě rozvojových dokumentech regionu (vedle Programu rozvoje územního obvodu Moravskoslezského kraje např. Regionální inovační strategie Moravskoslezského kraje, Marketingová strategie rozvoje cestovního ruchu v turistickém regionu Severní Morava a Slezsko nebo Krajský program snižování emisí Moravskoslezského kraje a Koncepce rozvoje dopravní infrastruktury Moravskoslezského kraje). Obsahují a respektují základní znaky a poznané současné manažersko-marketingové přístupy konkurenceschopnosti regionu:

- identifikují potenciální a současné regionální „protivníky“, tzn. jsou vytypovávány skupiny konkurentů, mezi kterými chce region soutěžit,
- ověřily schopnost vyhodnotit a analyzovat relevantní regionální indikátory k identifikaci výchozí nebo současné pozice,
- disponují strategickými cíli a opatřeními, které si aktéři regionu v rozvoji pro zvýšení (udržení) konkurenceschopnosti vytýčili.

Rozsah různorodých aktérů, provázání ekonomických a sociálních aspektů jednotlivců a skupin městského a regionálního prostředí a koncipování budoucího vývoje je náročným zadáním pro realizaci změn ve veřejné správě. Princip subsidiarity a výzvy k územnímu partnerství si vyžadují zavádět regionální management a (teritoriální) marketing již při tvorbě programových rozvojových dokumentů měst a regionu v oblasti rozvoje podnikání a racionalizace veřejné správy.

Je nutné pokračovat v koncepci „učícího se regionu“ ve všech jeho částech: „učení se praxí“ (*learning by doing*), „učení se hledáním“ (*learning by searching*) a „učení se spoluprací“ (*learning by interacting*) včetně „učení se užíváním“ (*learning by using*) a to zejména při přípravě, zpracovávání a provádění konkrétních projektů.

Literatura

- [1] JUREČKA, V. K některým nedoceneným faktorům rozvoje regionu. In: Sborník z mezinárodní konference *Rozvoj regionů v integrující se Evropě*. Str. 254 - 260. Karviná: Obchodně-podnikatelská fakulta Slezské univerzity v Opavě, 2001. ISBN 80-7248-121-5.
- [2] KLASIK, A. Analiza konkurencyjności i strategie konkurencyjne miast. In: *Konkurencyjność miast i regionów Polski południowa-zachodniej*. Red: R. Broszkiewicz. Materiały konferencyjne. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej 1999. Str. 15 – 26. ISSN 0324-8445.
- [3] KLASIK, A., MILERSKI, O. Praca zbiorowa *Gorny Slask i polnocne Morawy jako silny region transhraniczny Europy srodkowej*. Red.: A. Klasik, O. Milerski. Katowice: Akademia Ekonomiczna Katowice, 2001. ISBN 83-7246-022-1.
- [4] MAIER, G., TÖDTLING, F. *Regionálna a urbanistická ekonomika*. 2. díl. Regionální rozvoj a regionální politika. Bratislava: ELITA, 1998. ISBN 80-8044-049-2.
- [5] MALINOVSKÝ, J. Politika regionálního rozvoje v ČR a restrukturalizace klíčových hospodářských sektorů ostravského regionu. In: Klasik, A. (eds.): *Materiály z I. seminarium Polsko-Czeskiego Procesy adaptacyjne w regionach przemysłowych w perspektywie europejskiej*. Ustroń: Akademia Ekonomiczna w Katowicach, 1999. Str. 21 – 34. ISBN 83-7246-114-73.
- [6] MALINOVSKÝ, J. Malé a střední podniky, podnikatelské sítě a regionální rozvoj. In: Sborník referátů z multinárodní konference *EUROBESKYD*. Ostrava: Ekonomická fakulta, VŠB – Technická univerzita Ostrava, 1999. ISBN 80-7078-687-6.
- [7] MALINOVSKÝ, J. Silné a slabé stránky rozvoje příhraničních regionů. In: Sborník referátů z . 3. Mezinárodního kolokvia *O regionálních vědách*. Pavlov: Ekonomicko-správní fakulta Masarykovy univerzity v Brně a Asociací regionalistky a veřejné správy, 2000. ISBN 80-210-2490-9.
- [8] MALINOVSKÝ, J. *Současné aktuální atributy regionálního rozvoje*. In: Sborník z druhého česko-polského semináře *Horní Slezsko a severní Morava jako silný region střední Evropy*. Komorní Lhotka: Ekonomická fakulta, VŠB – Technická univerzita Ostrava, 2000. Str. 155 - 146. ISBN 80-7078-840-2.
- [9] MALINOVSKÝ, J. Regionální konkurenceschopnost. Příklad moravskoslezský. In: Praca zbiorowa *Gorny Slask i polnocne Morawy jako silny region transhraniczny Europy srodkowej*. Red.: A. Klasik, O. Milerski. Katowice: Akademia Ekonomiczna Katowice, 2001. Str. 161-174. ISBN 83-7246-022-1.
- [10] MALINOVSKÝ, J. Konkurenceschopnost – jedno z hledisek regionálního managementu. In: Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference *REGIO 2002 a IMPA 2002*, Karlovy Vary. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2003. Str. 122-135. ISBN 80-7082-927-3.

- [11] MALINOVSKÝ, J. Marketing měst a jeho implementace. In: Sborník příspěvků ze semináře *Marketingové a socioekonomické analýzy měst a regionů Moravskoslezského kraje*. Ostrava: Ekonomická fakulta VŠB – TU Ostrava, 2004. Str. 33 – 46. (Dílčí výstupy z řešení projektu GA ČR). ISBN 80–248–0583-9.
- [12] MALINOVSKÝ, J. SUCHÁČEK, J. Výzkum podnikání konkurenceschopného regionu. In: Sborník příspěvků z česko-polského semináře *Posilování regionální konkurenceschopnosti*. Komorní Lhotka: Ekonomická fakulta VŠB – TU Ostrava, 2004. Str. 36 – 46. ISBN 80-248-0653-3.
- [13] MALINOVSKÝ, J., SUCHÁČEK, J. International competitiveness of the region. In: *ECON'01 Year book of the Faculty of Economics VŠB - Technical University Ostrava (Selected Research papers)*, Volume 8, No.1. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava, 2002. Str. 80 - 88. ISBN 0862-7908.
- [14] ČSÚ: *Analýza regionálních rozdílů v ČR v letech 1997-2002*. Praha: Český statistický úřad, 2004. Dostupné na internetu 10.10. 2004:
http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/publ/1370-03-v_letech_1997_2002

Seznam publikovaných příspěvků v rámci institucionálního výzkumu

- [1] MALINOVSKÝ, J. Marketing měst a jeho implementace. In: Sborník příspěvků ze semináře *Marketingové a socioekonomické analýzy měst a regionů Moravskoslezského kraje*. Ostrava: Ekonomická fakulta VŠB – TU Ostrava, 2004. Str. 33 – 46. (Dílčí výstupy z řešení projektu GA ČR). ISBN 80–248–0583-9.
- [2] MALINOVSKÝ, J. SUCHÁČEK, J. Výzkum podnikání konkurenceschopného regionu. In: Sborník příspěvků z česko-polského semináře *Posilování regionální konkurenceschopnosti*. Komorní Lhotka: Ekonomická fakulta VŠB – TU Ostrava, 2004. Str. 36 – 46. ISBN 80-248-0653-3.
- [3] MALINOVSKÝ, J. Přínosy Václava Jurečky k analýze faktorů rozvoje regionu. In: Sborník *Ekonomická teorie a praxe*. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava, Ekonomická fakulta, 2003. Str. 61 - 64. ISBN 80-248-0476-X.
- [4] MALINOVSKÝ, J. Konkurenceschopnost – jedno z hledisek regionálního managementu. In: Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference *REGIO 2002 a IMPA 2002*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2003. Str. 122 - 135. ISBN 80-7082-927-3.
- [5] MALINOVSKÝ, J. Evropská koncepce regionální konkurenceschopnosti a aktivity. In: Sborník z jednání sekce č. 4 *Regionální politika kandidátských zemí před vstupem do EU*. Mezinárodní vědecké konference Ekonomické adaptační procesy pro české průmyslové regiony před vstupem do EU. Ed.: Milerski, O., Skokan, K. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava, 2002. s. 103 - 111. ISBN 80-248-0186-8.
- [6] MALINOVSKÝ, J., Sucháček, J. *International competitiveness of the region*. In: *ECON'01 Year book of the Faculty of Economics VŠB - Technical University Ostrava (Selected Research papers)*, Volume 8, No.1. Str. 80 - 88. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava, 2002. ISBN 0862-7908.
- [7] MALINOVSKÝ, J. Regionální konkurenceschopnost (koncept). In: *Praca zbiorowa Gorny Slask i polnocne Morawy jako silny region transhraniczny Europy srodkowej*. Red.: A. Klasik, O. Milerski. Str. 151 - 159. Katowice: Akademia Ekonomiczna Katowice, 2001. ISBN 83-7246-022-1.
- [8] MALINOVSKÝ, J. Regionální konkurenceschopnost. Příklad moravskoslezský. In: *Praca zbiorowa Gorny Slask i polnocne Morawy jako silny region transhraniczny Europy srodkowej*. Red.: A. Klasik, O. Milerski. Str. 161 - 174. Katowice: Akademia Ekonomiczna Katowice, 2001. ISBN 83-7246-022-1.

- [9] MALINOVSKÝ, J. Regionální konkurenceschopnost a spolupráce. In: Sborník referátů mezinárodní vědecké konference *Podniky, regiony, Euroregiony před vstupem ČR do EU*. Str. 58 – 68. Cheb: Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta ekonomická a Středisko pro výzkum regionálního rozvoje, 2001. ISBN 80-7082-791-2.
- [10] MALINOVSKÝ, J. Silné a slabé stránky rozvoje příhraničních regionů. In: Sborník z III. mezinárodního kolokvia *O regionálních vědách*. Str. 55 – 62. Pavlov: Masarykova univerzita v Brně, Asociace regionalistky a veřejné správy, 2000. ISBN 80-210-2490-9
- [11] MALINOVSKÝ, J. Výzkum možností přeshraniční regionální spolupráce Ostravského kraje. In: Ekonomická revue č.4, Ročník III. Str. 104 – 105. Ostrava: Ekonomická fakulta VŠB – TU Ostrava, 2000. ISBN 1212-3951.
- [12] MALINOVSKÝ, J. Současné aktuální atributy regionálního rozvoje. In: Sborník referátů z II. česko-polského semináře *Horní Slezsko a severní Morava jako silný transhraniční region střední Evropy*. Str. 139 - 146. Ostrava: VŠB – TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2000. ISBN 80-7078-840-2.
- [13] MALINOVSKÝ, J. Dopravní infrastruktura a regionální politika. In: Křikač, K., Tomek, J., Mayerová, M. add (eds.): Sborník z mezinárodní konference *Management '99*. Str. 123 - 1128. Mariánské Lázně: Západočeská univerzita Plzeň, 1999. ISBN 80-7082-579-0.
- [14] MALINOVSKÝ, J. Malé a střední podniky, podnikatelské sítě a regionální rozvoj. In: Sborník referátů z Multinárodní vědecké konference *EUROBESKYD*. Str. 140-151. Ostrava: VŠB – TU Ostrava, 1999. ISBN 80-7078-687-6.
- [15] MALINOVSKÝ, J. Politika regionálního rozvoje v ČR a restrukturalizace klíčových hospodářských sektorů ostravského regionu. In: Klasik, A. (eds.): *Materialy z I. seminarium Polsko-Czeskiego Procesy adaptacyjne w regionach przemyslowych w perspektywie europejskiej*. Str. 21 - 34. Ustroń: Akademia Ekonomiczna, 1999. ISBN 83-7246-114-73.
- [16] MALINOVSKÝ, J. *Approaching the Regional Policy of the Czech Republic and the European Union*. ECON'97 (Selected Research papers) Year book of the Faculty of Economics VŠB - Technical University Ostrava, Volume 4, No.1, str. 184 - 195. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava, 1998. ISBN 0862-7908.
- [17] MAIER, G., TÖDTLING, F. *Regionálna a urbanistická ekonomika. 2 - Regionálny rozvoj a regionálna politika*. Spoluautor Kapitoly 10.2, str. 251 – 260. Bratislava: ELITA, 1998. 314 s. ISBN 80-8044-049-2.
- [18] MALINOVSKÝ, J. Dopravní infrastruktura, region a stát. In: Sborník referátů z mezinárodní konference a odborné výstavy *TRANSPORT '97*. Str. 36 - 44. Ostrava: VŠB - TU Ostrava, 1998. ISBN 80-7078-430-X.

Kontakt

Jan Malinovský, Ing., Ph.D.

jan.malinovsky@vsb.cz

VŠB - Technická univerzita Ostrava,

Ekonomická fakulta,

katedra regionální ekonomiky

Sokolská tř. 33, 701 21 Ostrava, Česká republika

REGIONY V PROCESU EKONOMICKÉ GLOBALIZACE

Regions in the process of economic globalisation

Osvald Milerski

Abstract

The term of globalisation expresses the fact that in addition to the local, regional and national level of organization and people's integration, also a worldwide level is being shaped, which is a consequence of more and more intensive interlocking of particular economics. For the first time in the history of mankind, anything can be made anywhere on the earth.

Globalisation initiates changes that crucially influence regions' competitiveness. By Czech Republic entering the EU, the globalisation pressures will become stronger. New opportunities are offered to the regions but also a certain threat as the international openness to economic processes taking place in the EU will be deepened. The competitive pressure on economic entities as well as on territorial systems (regions, towns) will be growing.

The submitted contribution is aimed at clarifying the role of regions in the era of globalisation and it tries to give answers to some topical questions associated with the regional development influencing directly the prosperity and increasing competitiveness of territorial systems. It outlines the role of regional metropolises, and gives answer to the question why the importance of big cities is growing.

1 Ekonomická globalizace jako určující prvek dalšího rozvoje světa

Velká část politických, ekonomických a intelektuálních elit tvrdí, že od počátku komunistického hnutí neprobíhal na této planetě důležitější a nevypočitatelnější společenský proces, jakým je dnes ekonomická globalizace. A právě ona by tedy měla být po pádu komunismu určujícím prvkem dalšího rozvoje světa.

Téměř všechna místa na zeměkouli jsou dnes nějakým způsobem globalizací ovlivněna. Většina z nich je však pouhým příjemcem vlivů globalizace a pouze na několika málo místech planety dochází k jejich skutečnému vytváření globalizačních procesů.

Pojem globalizace vyjadřuje skutečnost, že kromě místní, regionální a národní úrovně organizace a integrace lidí se formuje i úroveň celosvětová, a to jako důsledek stále intenzivnější provázanosti ekonomik.

Součástí globalizace je pestrá škála jevů zahrnujících například okamžité přesuny kapitálu v globálním prostoru, masivní mobilitu lidí, stimuly populačního růstu či šíření devastace životního prostředí za hranice postižených regionů, růst sociální polarizace a podobně. Tyto jevy představují pro lidstvo obrovskou výzvu ale i ohrožení. Sám proces globalizace je však nezvratný.

Globální trh prostřednictvím stále intenzivnější výměny zboží a kapitálovými toky zapojuje do globalizovaného světa obyvatele i z geograficky a kulturně nejvzdálenějších oblastí. Ale nejen to, také je podřizuje své morálce a dělbě práce. Ekonomická racionalita vynáší do popředí ty, kteří dokáží rychleji a efektivněji mobilizovat své potenciály v globálním prostoru.

V agendě témat spjatých s procesy globalizace bude narůstat význam problematiky globální správy a řízení. Jejím nejzjevnějším projevem budou napětí mezi dynamikou nespoutaného globálního trhu a snahou o jeho regulaci, úsilí potlačit negativní důsledky globalizace v oblasti životního prostředí, kulturní uniformity, růstu nerovností a podobně, současně s posilováním pozitivních dopadů globalizace na ekonomiku, vzdělávání, vědu a výzkum či komunikaci. Neustálé legislativní ošetřování této oblasti - včetně existence institucí s globální autoritou - je důležitou výzvou pro nejbližší desetiletí.

Globalizace ovšem vytváří též nové asymetrie v dělbě moci a bohatství. Být členem exkluzivních klubů ekonomických, politických a intelektuálních globálních elit řádově přesahuje možnosti všech, kdo se na globálním dění přímo nepodílejí. Společenství na periferii globalizujícího se světa jenom přihlížejí možnostem, které nabízí informační technologie či věda a výzkum. Nemají na to, aby je rozvíjela a prakticky uplatňovala a tento deficit jejich perifernosti nadále prohlubuje. Důsledkem je prohlubující se ekonomické a duchovní zaostávání periferií za procesy globalizace. Charakter procesů globalizace (způsoby alokace kapitálu, požadavky na funkční gramotnost a podobně) však vytváří i uvnitř zemí - center globalizačních procesů - své vlastní periferie a semiperiferie.

Fenomén globalizace není nový. Zrodil se v poválečných letech ve třech následných vlnách:

1. internacionalizace obchodu, který od padesátých let rostl rychleji než výkony,
2. transnacionalizace kapitálových toků, které od osmdesátých let rostly rychleji než obchod,
3. globalizace informačních toků, které v posledních letech rostou rychleji než obchod a toky kapitálu.

Globalizace je nyní základní komponentou rozvoje všech industriálních ekonomik, zpracovatelského průmyslu a průmyslu služeb. Globalizace provázená intenzifikací přeshraničních toků představuje fundamentální transformaci struktur, organizace a povahy mezinárodního obchodu. Prakticky všechny industriální sektory prodělávají hluboké strukturální změny. Je to zejména patrné v sektorech, které vykazují rychlý růst podílu nových technologií, jako je automobilový, farmaceutický průmysl a telekomunikace. Vliv globalizace však zasahuje i tradiční zpracovatelské sektory, jako je textilní průmysl.

Novými faktory konkurenceschopnosti jsou zejména: kvalita, rychlost, přizpůsobení uživateli, vzhled výrobku, poprodejní servis, které převažují tradiční nákladové faktory. Tyto faktory často vyžadují investice do nehmotných prvků, jako je organizace, služby, lidské zdroje a výzkum.

Nové multilaterální struktury a procesy pro řízení světového obchodu postupně nahrazují tradiční národní a regionální mechanismy. Globalizace neohrožuje právní suverenitu, omezuje pouze rozsah efektivní činnosti národních vlád.

Průmysl založený na znalostech a zejména na copyrightu a na know-how (zábava, software, služby pro podnikání aj.) převyšuje tradiční odvětví v růstu, v kapitalizaci a ve schopnosti exportu. Investice do těchto odvětví jsou soustředěny do vyspělých průmyslových zemí. Konkurenty Evropy nejsou rozvojové země s nízkými náklady na pracovní sílu, ale země kontrolující nejvyspělejší technologie. Stejně jako o peníze, firmy a země soutěží o mozky. Hodnota firem a společností se již neměří podle tradičních kritérií, ale podle intelektuálního potenciálu a organizačních kvalit.

I výzkum je dnes v rostoucí míře globální. Podniky nejsou sto pokrýt všechny relevantní sféry výzkumu a inovací vlastními zdroji a tak v rostoucí míře kooperují mezi sebou, vytváří strategické aliance a joint-ventures s univerzitami, nebo s různými výzkumnými centry.

Kombinace nových technologií a globalizace trhů podporuje konkurenční výhodu těch průmyslových ekonomik, které se specializují na výrobky vyžadující vysokou úroveň

znalostí a organizace, investic do výzkumu, vzdělání a do podnikatelských služeb. Jsou to také ekonomiky s vysokou úrovní mezd a platů.

Urychlování globalizace a vznik nových forem konkurence volají po revizi tradičního vymezení průmyslu a konceptu konkurenční schopnosti. Jelikož společnosti rozčleňují řetězec tvorby hodnoty vyráběných produktů a služeb mezi rozličné trhy, jsou tradiční kritéria soustředěná se na jednotlivé průmyslové sektory stále méně vhodné. Jednotkou pro hodnocení konkurenční schopnosti by neměly být sektory (odvětví), ale spíše činnosti a trhy.

Stejně tak i národní nebo regionální konkurenční schopnost začíná být obtížné měřit. S růstem přeshraničního majetku, relokací výrobních operací, rychlé rotace vlastnictví, práce na dálku apod. je geografická identifikace firem a společností stále obtížnější. Konkurenční pozice firem, založená na vyspělé technologii nebo na intelektuálním know-how a schopná rychle generovat vysokou hodnotu produkce, je stále více proměnlivá.

Nejdůležitějším nositelem procesů globalizace ekonomických procesů jsou nadnárodní korporace a zároveň velké světové metropole, které jsou centrem jejich řídicích orgánů a tedy i centrem klíčových informací a podnětů k rozvoji globální ekonomiky. Nadnárodní korporace, jakož i finanční instituce se staly hlavní silou organizující světové hospodářství. Jejich ekonomická síla často překračuje sílu středně rozvinutých zemí a jejich činnost se týká stále větší části světového prostoru. Rostoucí role mezinárodních korporací a nadnárodních společností v globální ekonomice, ve společenských i politických systémech bude mít stále větší vliv i na formování evropského regionu.

Podle World Investment Report 2000 překročily přímé zahraniční investice od nadnárodních korporací v celosvětovém měřítku v r. 1999 jeden bilion USD. Příliv přímých zahraničních investic v tomto roce do Polska a České republiky dosáhl rekordní výše, která představuje 55% z celkového přílivu přímých zahraničních investic do střední a východní Evropy. Tento příliv přímých zahraničních investic do států střední a východní Evropy sice dosahuje 23 miliard USD, avšak představuje jen 3 % globálních toků těchto investic. Nadnárodní společnosti z Evropské unie jsou dominantními zahraničními investory, jejich podíl činí 60 %, zatímco podíl amerických firem dosahuje jen 16 % [1].

Nadnárodní společnosti přinášejí do zemí, v kterých se rozhodly investovat, celou řadu výhod. Nejde jen o příliv kapitálu ve formě přímých zahraničních investic a o nárůst výrobních kapacit, ale i o vytváření nových pracovních příležitostí, o zdokonalení výrobních postupů a zavedení nových technologií, o rozpočtové příjmy z nové produkce či o zlepšení obchodní bilance země. Přínos nadnárodních společností však může být jen zdánlivý. Zisky z výroby nemusí být investovány v místě vzniku, ale mohou být převedeny do mateřské firmy. Zpětný tok financí tak může po čase překonat původní investici. Velkým problémem jsou úniky na daních, k nimž nadnárodní společnosti zcela legálně používají tzv. transferové ceny. Nelze zapomenout ani na vstupní náklady na přilákání zahraničních investic, jako jsou například výdaje z veřejných rozpočtů na vybudování infrastruktury a na rekvalifikace pracovních sil. Stejně tak nelze zapomenout na peníze, které vzhledem k poskytnutým daňovým a dalším úlevám nikdy nedotekly do rozpočtů států, regionů či obcí [16].

Ekonomické elity bohatých států se snaží udržet status quo, mezi chudými zeměmi se naopak objevují nové tendence k extremismu. Na jedné straně stojí teze blahodárnosti volného obchodu na lepší život lidí, na druhé hrozby ekologické katastrofy s celoplanetárními dopady, které sebelepší blahobyt učiní zbytečným. Jedna skupina požaduje omezit moc politiků a ponechat svět vývoji v rámci liberálních ekonomických pravidel přirozeného výběru, druhá skupina naopak chce od svých demokraticky volených zástupců ochranu před mocnými, nikým nevolenými investory. Jednání v Seattlu lze přitom přirovnat k lokomotivě, kterou se jedni snaží rozjet, druhí naopak volají „pomalu, pomalu, ten stroj nemá brzdy“, a nikdo vlastně neví, kam vedou koleje [3].

Podle R. Kapuścinského „globalizace neprobíhá jen v jedné rovině, jak se nejčastěji uvádí, ale na dvou, ne-li třech úrovních. První úroveň je ta oficiální, jde o volný pohyb

kapitálu, o volný přístup k trhům, o komunikaci, o nadnárodní korporace, o masovou kulturu, masovou produkci, masovou spotřebu. To je globalizace, o které se hodně mluví a píše. Existuje však i druhá a podle R. Kapušcinského názoru silná globalizace, ta negativní, rozkladná. Je to globalizace zločineckého podsvětí, mafie drog, masového obchodu se zbraněmi, praní špinavých peněz, daňových úniků a finančních podvodů. To se také děje v globálním měřítku. Tato druhá globalizace také využívá volný prostor a svobodu a elektronické prostředky komunikace. Pro stále slabší stát je obtížné tuto druhou globalizaci kontrolovat.

A je tu ještě třetí globalizace, zahrnující mezinárodní nevládní organizace, hnutí a sekty. Příznačné pak je to, že činnost tohoto druhu nelze kontrolovat. To je neobyčejně důležitá okolnost pro pochopení takových událostí, jaké se odehrály 11. září, neboť to dokazuje, že můžeme mít co činit se silami, které nikdo nekontroluje a které bude obtížné kontrolovat i v budoucnu. Dříve měl monopol na násilí stát, jen on mohl mít armádu, policii, zpravodajské služby. To skončilo [6].

2 Podpora konkurenční schopnosti v Evropské unii

Urychlení procesu globalizace je vystavena také Evropa. Pozitivní odezvou v tomto směru je již úsilí o její rozšiřování. Země EU vidí v globalizaci šanci, nikoliv hrozbu. Aby však z procesu globalizace získaly co nejvíce, musí se bezodkladně přizpůsobit a vytvořit si co nejlepší nástroje na její využití.

Pokud jde o pozice evropských podniků v globalizačním procesu, evropské firmy vykazují nižší využití zdrojů a mají omezenější přístup k nástrojům na podporu inovací – výzkumu, patentům, rizikovému kapitálu, obchodnímu partnerství.

EU je pozadu a je méně specializována v oborech, které vykazují rychlý růst a rychlý technický pokrok, jako je průmysl informačních technologií. Evropské firmy investují do technologií informační společnosti (zařízení a infrastruktury) méně než USA a Japonsko.

Evropa zde zaostává ve třech oblastech [17]:

1. Menší zdroje a nižší růst zdrojů.

Japonsko a zejména USA investují již celá desetiletí do této sféry mnohem více než Evropa. V r. 1997 bylo v USA investováno do výzkumu 179 mld. \$, zatímco v EU jen 127 mld. Prostředky na výzkum z veřejných rozpočtů v r. 1997 vzrostly v USA o 2,8 % a v Japonsku dokonce o 6,8 %, zatímco v EU klesly o 1 %.

2. Roztříštěná a nekoordinovaná politika podpory výzkumu.

Japonská politika je centrálně koordinovaná v „Plánu vědeckého a technologického výzkumu“ přijatého v r. 1996. Amerika má síť samostatných agentur, které jsou směřovány k podpoře Americké konkurenční schopnosti. Výzkum V EU je rozdělen mezi jednotlivé členské státy - kde je i většina zdrojů pro výzkum. Je zde tudíž i mnoho duplikací.

3. Méně efektivní aplikace výsledků výzkumu.

Většina výzkumu v USA má podobu vládních zakázek. Univerzity a federální laboratoře preferují velkou flexibilitu při vytváření partnerství s průmyslem. Japonská vláda podporuje spolupráci ve výzkumu mezi japonskými společnostmi zakládáním technologických konsorcií. V EU je partnerství mezi veřejnými výzkumnými institucemi a univerzitami na straně jedné a průmyslem na straně druhé méně rozvinuto než v USA a Japonsku.

Americká legislativa podporuje univerzity aby komercializovaly své výzkumné úsilí a licencovaly průmyslu své vynálezy. V Evropě často odrazují existující vysoké náklady

a složitost procedur jak univerzity tak i malé a střední podniky k získání účinné ochrany vynálezů na jednotném trhu.

Evropa se dosud dostatečně nenaučila „rizikovému“ podnikání. Na rozdíl od USA mají startovací firmy v Evropě obtížnější přístup k rizikovému kapitálu a prostředkům na financování výzkumu a vývoje.

Analýza světových trendů a evropské situace zdůrazňuje potřebu adaptace průmyslové politiky EU, zvláště pak kultury podnikání a podpora riskování, podpora inovačních firem schopných a ochotných dobývat světový trh. Velké úsilí k přizpůsobení je urychleně očekáváno od všech ekonomických, společenských a institucionálních hráčů.

Lisabonský summit v r. 2000 na výše uvedené skutečnosti reagoval a rozhodl, že Evropa musí čelit této výzvě razantním krokem: vytvořením integrovaného „evropského výzkumného prostoru“. Výzkumná činnost na úrovni jednotlivých členských států i celé Unie by měla být lépe propojena a koordinována, aby byla více efektivní a přinášela více inovací. Summit Evropské rady v Barceloně v r. 2002 tuto prioritu zpřesnil a byl stanoven požadavek tříprocentního podílu výdajů na výzkum a vývoj na HDP, k němuž se měly členské státy přiblížit do jednoho roku. Pro sledování a hodnocení pokroku v postupu k cílům vytyčeným Lisabonskou strategií používá Komise takzvaných scoreboardů. Jsou to zprávy, které sumarizují pokrok Unie a jednotlivých členských zemí směrem k dosažení stanovených priorit a zároveň porovnávají vývoj EU vůči USA a Japonsku. To umožňuje sledovat, jak se odstraňuje mezera mezi Evropou a jejími obchodními rivaly. Pro naše potřeby je nejlepším zdrojem informací dokument European Innovation Scoreboard, který je vydáván od r. 2001. Velmi aktuální otázkou v této souvislosti také je, které země a regiony jsou v Evropě inovativní? Komise opětovně vyzývá členské země, aby si z inovačních scoreboardů odvodily a specifikovaly vlastní národní cíle inovační politiky. S výjimkou Velké Británie a Nizozemí však naprostá většina členských zemí požadované úrovně investic na výzkum zatím nedosáhla [18].

Pro zlepšení podnikatelského prostředí bude Evropská unie klást důraz na nehmotné investice a na podnikatelského ducha s těmito prioritami [17]:

1. Adaptace systému na získání potřebných dovedností a na podporu podnikatelského ducha

Mezi dovednostmi a mechanismy požadovanými k vytváření nejlepších podmínek jak zvládnout globalizaci patří:

- zdokonalení technologických dovedností a zajištění rekvalifikačních kurzů během celého aktivního života pracovníků,
- zdokonalení chápání potřebnosti informačních technologií, zejména užití internetu,
- naučit se pracovat ve virtuálních týmech - třeba i na dálku, s větší samostatností a kreativitou,
- vystavit studenty podnikatelské kultuře (prostředí), Evropa by měla podporovat takové iniciativy jako „školy pro podnikání“, jako jsou v USA,
- vytvořit síť propojující průmysl a univerzity, aby se zvýšila schopnost podniků absorbovat technologické transfery a umožnit malým a středním podnikům pracovat společně s obstaravateli rizikového kapitálu a s univerzitami.

2. Zdokonalení systému výzkumu a využití jeho výsledků

Vedle národních mechanismů a většího využití veřejných zakázek k podpoře inovačních trhů musí být na evropské úrovni dána priorita těmto opatřením:

- zdokonalení produktivity výzkumu a zdrojů, program by měl směřovat k užší kooperaci mezi průmyslem, výzkumníky a uživateli a zaměřit úsilí výzkumu

a vývoje na omezený počet sociálně-ekonomických cílů. Dlouhodobě musí být zajištěna užší koordinace mezi EU výzkumem a národními programy výzkumu,

- podpora rizikového kapitálu k podpoře využití výsledků výzkumu v rámci EU. Měly by být rozšiřovány akce na podporu inovací a zejména těch, které směřují k reorientaci zdrojů rizikového kapitálu k počátečním fázím inovačních investic,
- zdokonalování systému ochrany intelektuálního vlastnictví modernizací evropského patentového systému, rozvojem zprostředkovatelských služeb.

3. Usnadnění přístupu k rizikovému kapitálu

Největší výzva v tomto směru je překonat rozdrobenost trhů rizikového kapitálu v Evropě. Investoři a trhy, které propojují investory a rychle rostoucí firmy musí zdokonalit likviditu, transparentnost trhu. Podstupování rizika musí být usnadněno odstraněním institucionálních a regulačních překážek a zdokonalením daňového režimu pro rizikový kapitál.

4. Reorientace pomoci veřejného sektoru podnikům - především na nehmotné investice

Konkurenční schopnost evropského průmyslu bude záležet stále více na jeho schopnosti investovat do výzkumu, do školení a do vhodného užívání informačních technologií, než do nových výrobních kapacit. Je důležité podpořit členské země EU, aby rozvinuly finanční fiskální a regulační prostředí vhodné pro investování ze strany podniků do výzkumu a vývoje a do zvyšování kvalifikace jejich zaměstnanců.

5. Rozvoj lidského kapitálu

V souvislosti s demografickými změnami v Evropě je důležité podporovat zejména celoživotní vzdělávání. Zachování a zdokonalování životního stylu a sociální koheze je jedním z významných faktorů konkurenční schopnosti evropských podniků.

6. Zvýšení mobility pro jednotlivce

Je důležité pro evropskou konkurenční schopnost a pro celkovou úroveň zaměstnanosti, aby se mobilita jednotlivců uvnitř ES zvýšila. Je to důležitá podmínka pro zvýšení její konkurenční schopnosti.

Před výzvou globalizace bude stát každá členská země sama o sobě a v tomto ohledu EU zůstává heterogenní. Právě v tom spočívá velké riziko, pokud jde o úspěšnost evropské odpovědi. V některých členských zemích (např. ve Francii) je rozšířena představa, že globalizace hrozí rozbitím dosavadních evropských přístupů, včetně přístupu k evropskému sociálnímu modelu (dopady na pracovní trh a ohrožení vymožeností sociálního státu). Úspěch evropské odpovědi bude záviset na přijetí nových, dosud často odmítaných přístupů k hospodářské a sociální politice. Nepříznivé dopady globalizace na pracovní trh nebude možno řešit zvyšováním výdajů státního rozpočtu a dalším přerozdělováním, ale novými přístupy: podporou konkurenceschopnosti podniků, snižováním přímých daní a jejich přesunem k nepřímým (spotřebním) daním, což by mělo umožnit pokračovat ve financování služeb, novou politikou zaměstnanosti, podporou individuální odpovědnosti. Různé země budou volit v závislosti na vlastních tradicích různé cesty, takže nelze vyloučit, že příznivé i nepříznivé efekty globalizace se budou promítat do členských zemí v nestejně míře.

Hnací silou změn bude zvětšení prostoru pro neomezený pohyb kapitálu, čímž se zlepší podmínky pro volnou soutěž regionů. To nevyhnutelně povede ke vzniku nových regionálních disparit, bude nové přerozdělení funkcí v území, přehodnocení center a vznik nových polohových potenciálů [1].

3 Globalizační výzvy regionům v ČR

Rozvojová výzva vyjadřuje nejčastěji nutnost zaujetí postoje k čemuś co je nevyhnutelné, a přináśí pro rozvíjející se systém buď neopakovatelnou šanci anebo „smrtelné“ ohrožení. Rozvojové výzvy jsou pro nás přelomovými body, kterým se nemůžeme vyhnout. Je třeba na ně odpovědět vnitřními strukturálními změnami a změnami vztahů s okolním prostředím.

Nezávisle na jednotlivých interpretacích pojmu rozvojových výzev se jedná pokaždé o nutnost poskytnutí systémové odpovědi, nebo-li takové, na které je zaangažován celý potenciál systému. Nejčastěji se setkáváme s interpretací rozvojových výzev, které jsou spojovány s řešením velkých strukturálních problémů, které se objevily v systému a hrozí jeho degradací. (Tato interpretace rozvojových výzev je často používána ve výzkumech o rozvoji z hlediska TUR). Pokud můžeme přijmout, že rozvojové výzvy obsahují pouze určitou skupinu nejdůležitějších problémů či nejdůležitějších konkurentů, tak strategické výzvy je třeba chápat jako podskupinu rozvojových výzev. Odlišení této podskupiny můžeme posuzovat dvěma způsoby:

- podle síly problému nebo konkurenta,
- podle intenzity reakce vlády a vedoucích osobností systému.

V prvním případě strategickou výzvou je výzva o zvláštní síle působení – trvalou hrozbou. V druhém případě to je výzva, kterou si uvědomují elity a je uznávána elitami řídicími systém jako významný problém [8]. Strategické výzvy je třeba hledat ve spojení s takovými kategoriemi jako: civilizační podmínky, strukturální změny, inovace. Výzvy před kterými stojí mnoho složitých systémů, v tom i regiony, jsou v první řadě spojeny s globálními problémy civilizačního rozvoje a s procesem globalizace současného světa. Výzvy globalizační je tedy možno zařadit mezi strategické výzvy.

V pracích na národní strategii regionálního rozvoje a také v pracích při zpracovávání strategií rozvoje krajů strategické výzvy vystupují jako integrální součást východisek. Stávají se činitelem profilujícím strategická řešení v politice regionálního rozvoje.

V současném období jsme svědky velkých změn v historii evropského prostoru. Vytváří se nový region střední Evropy, jehož součástí je také ČR jako výsledek zejména těchto procesů:

- vzniká nový typ globální ekonomiky a globální společnosti,
- dochází k integraci nových členských států do EU, v tom ČR.

Světové hospodářské procesy započaté v 70. letech 20. století způsobily reorganizaci produkce a vznik nového modelu její prostorové organizace. Nová prostorová organizace hospodářské činnosti nemá odpovídající ekvivalent v průmyslových oblastech zformovaných v 19. století. Znamená to úpadek starých hospodářských oblastí, ale zároveň vznik nových splňujících nové požadavky globálního hospodářství. V posledních letech se vytvořily na světě nové prostory koncentrace produkce a je provázejících služeb (např. služeb marketingových, finančních, poradenských, spedičních apod.), které se vyznačují rychlým tempem hospodářského rozvoje, jakož i exportem výrobků a služeb na globální trhy.

Podle G. Gorzelaka [4] se ve všech zemích střední Evropy vyskytují čtyři typy regionů. Vůdčí regiony transformace, regiony posílené otevřením se postkomunistických států zahraničí (západní Evropě), staré průmyslové regiony a tzv. Východní stěna – což jsou regiony, které byly a bohužel asi dlouho zůstanou zaostalými oblastmi.

Typem vůdčího regionu G. Gorzelak chápe hlavně velké aglomerace, které nejsou zatíženy tradičním těžkým těžebním průmyslem a mají vyhovující hospodářskou strukturu. Tyto regiony koncentrují většinu hospodářských, finančních i vědeckých institucí a mají také

vysoce vzdělané obyvatelstvo a potřebnou infrastrukturu. To umožňuje regionům rychle se přizpůsobit novým podmínkám, přitahují cizí kapitál, mají malou nezaměstnanost a lze předpokládat, že se budou rozvíjet rychlejším tempem než ostatní regiony.

Druhým typem regionů jsou označovány ty regiony, které posílily své postavení díky otevření se postkomunistických států západní Evropě. Je to pás regionů, sousedících s Německem a Rakouskem, od Štětína přes západní Čechy, západní Maďarsko do Bratislavy. Tyto regiony přitahují zejména kupující z Německa a Rakouska a je v nich umísťován také drobný kapitál z těchto zemí. Úspěšně se v těchto regionech začíná rozvíjet transhraniční spolupráce, vznikají dokonce společné instituce pro řízení aktuálních společných zájmů a posiluje se tak konkurenceschopnost těchto regionů.

Třetí skupina – staré průmyslové regiony (označované G. Gorzelakem jako prohrávající regiony) nastoupily cestu restrukturalizace. Tyto regiony se potýkají s recesí, zvětšující se nezaměstnaností a velkým hospodářským a sociálním napětím.

Posledním typem jsou regiony, které byly a bohužel zůstanou zaostalými oblastmi. Je to tzv. „Východní stěna“, která se vyskytuje v Polsku, na Slovensku a je zaznamenávána také v Maďarsku. Modernizační procesy se, podle této teorie, budou většinou těmto regionům vyhýbat a jejich rozdíl mezi vůdčími regiony bude narůstat. Domníváme se, že tento pohled do značné míry předurčuje dynamiku rozvoje i našich regionů.

Politika státu v ČR v 90. letech 20. století umožnila ekonomikám regionů čerpat výhody z globalizace, nezabývala se však řízením této problematiky ani využíváním předností jednotlivých metropolí v těchto procesech. Převažoval názor, že globalizační procesy jsou spontánními a tudíž spolupráce samospráv s nadnárodními korporacemi se nedá řídit ani plánovat. Samosprávy se měly samy postarat, aby se staly atraktivními centry globálního podnikání. Jako názorný příklad může posloužit známý problém výstavby dálnice D 47, která má moravsko-slezskou metropoli propojit s dálniční sítí ČR a významně také přispět k vybudování transevropské autostrády sever - jih. Dodnes je její absence pro Ostravu i celý region hlavní bariérou rozvoje.

Rovněž vysoký stupeň koncentrace a centralizace rozhodování neumožňoval ovlivnit transformaci potřebným směrem. Krajská samospráva byla v 90. letech v ČR po jistou dobu dokonce zrušena.

V kontextu globalizačních procesů tradiční koncepční dokumenty regionálního rozvoje ztrácí svůj dosavadní význam. Současná doba vyžaduje nové strategie na všech úrovních, od evropské až po regionální a lokální, které nebudou zamlčovat velké dilema rozvoje regionů – jak regiony a velká města dovedou využít globalizační procesy.

Fungování regionální ekonomiky a její schopnost inovovat a adaptovat se na globální konkurenceschopnost neprobíhá automaticky [13]. Z toho důvodu pro ekonomický růst a inovační proces má lokální a regionální úroveň rostoucí důležitost. Roste význam regionálního managementu, který musí koordinovat vývoj v regionu s požadavky a podmínkami globální konkurenceschopnosti.

Státy, regiony a města navíc mezi sebou v současnosti soutěží o přilákání a udržení co největšího množství kapitálu. Role centrálních vlád při ovlivňování toho, kde bude stavět zahraniční investor, je čím dál více doplňována přímým vyjednáváním mezi firmami a místními samosprávami, které se snaží zahraniční investory přilákat na své území. Různé výhody tak investorům nabízejí všechny úrovně územní správy a jejich snaha o vytvoření co nejatraktivnějších podmínek pro kapitál často dostává přednost před ostatními politickými cíli, například v oblasti sociální, rozvoje bydlení, veřejné dopravy, životního prostředí a pod. Úloha státu při udržování zaměstnanosti, rozumné úrovně příjmů a při poskytování sociálního zajištění občanů je navíc výrazně omezována možností nadnárodních společností vyhnout se daním a odstěhovat výrobu z oblasti s drahou pracovní silou [16].

Poprvé v lidských dějinách cokoliv může být vyráběno kdekoli na zeměkouli. V kapitalistickém systému to znamená, že každý výrobek nebo jeho část, nebo jakákoli jiná

lidská činnost, bude produkována na takovém místě na Zemi, kde může být produkována nejlevněji a výrobek bude prodáván v místě ve kterém může být dosažena nejvyšší cena a kde je dosaženo nejvyššího zisku. Minimalizace nákladů a maximalizace zisku je srdcem kapitalizmu, je to hlavní smysl jeho činnosti. Sentimentální spojování této činnosti s určitou částí Světa nebo regionem do tohoto systému nepatří!

Z toho plyne, chce-li město nebo region přitáhnout nové investice na své území musí nabídnout investorům takové podmínky, které jim zajistí dosažení nejnižších nákladů a nejvyšší zisk ve srovnání s jinými regiony a městy. A to nejen v rámci daného státu, ale celého globálního prostoru. Regionální nebo městská správa musí proto dobře znát podmínky, které nabízí konkurence a ta je obrovská, neboť je globální [7].

Jestliže dříve to byly přírodní zdroje, továrny a dotace, které určovaly bohatství a komparativní výhodu národů, v současném globálním světě jsou to pouze znalosti a dovednosti, které je určují. Orientace na vzdělání a kvalifikaci je klíčovou jak pro pracovní síly, tak i pro management města a regionu. Management musí znát nedostatky vlastního regionu a města a přednosti regionů jiných. Musí vždy umět nabídnout něco navíc.

4 Rostoucí význam velkých měst

Hlavním organizátorem globálního prostoru jsou velké světové metropole jako centra rozhodování, informací, inovací, financí a zároveň úspěchů vědy a kultury. Naprostá většina aktérů, kteří globalizaci utvářejí, sídlí v největších světových metropolích. A právě významná města představují jedny z mála lokalit, které vycházejí z globalizace poměrně úspěšně.

Vliv současného globálního hospodářství na přeměnu měst hodnotí S. Sassen [14] následovně. Současně s prostorovým rozptylováním hospodářské činnosti, provázející rozvoj telekomunikací a informačních technologií, objevují se nové formy územní centralizace řídicích a kontrolních funkcí. Státní a globální trhy vyžadují totiž centra, ze kterých mohou proces globalizace ovlivňovat. A dále – průmyslová odvětví využívající informační technologie potřebují vybudovanou infrastrukturu, na kterou jsou napojeny strategické uzly, jež jsou velmi složitými koncentracemi zařízení. Konečně i ta nejvíce informačně závislá průmyslová odvětví mají své produkční procesy kde se, kromě práce vysoce kvalifikovaných specialistů a složitých informatizačních zařízení, vyskytují tradiční územně vázané faktory jako: průmyslová území, produkční a kancelářské plochy, materiál a zařízení potřebné pro výrobu, pracovníci pro obsluhu s nižší kvalifikací, a to vše velká města nabízejí.

Když v osmdesátých letech byly telekomunikace zaváděny v širokém měřítku do hospodářství, v centrálních čtvrtích velkých měst nastal dvousměrný lokalizační pohyb. Z měst, v kterých byl koncentrován starý a málo konkurenceschopný průmysl, bylo vymístěno mnoho podniků tohoto sektoru. Vyvolalo to masovou nezaměstnanost, zvláště proto, že současně se zpracovatelským průmyslem byly likvidovány nebo přestěhovány skladiště, velkosklady zboží, objekty a překládací zařízení, a v přístavních městech i doky. Současně do centrálních čtvrtí směřovaly nové firmy spojené hlavně s finančním sektorem a speciálními službami. Největší střediska mezinárodního obchodu dosáhly v těchto letech největší koncentrace firem na svém území. Je to jev opačný než předpokládala koncepce informačního hospodářství.

Nabízí se teze, že transformace světového hospodářství v posledních dvaceti letech a provázející ji změny v hospodářské struktuře ve směru speciálních služeb a financí, vyvolaly obnovu významu velkých měst jako míst pro určité typy činností a funkcí. Takové činnosti a funkce se rozvíjejí v procesu paralelně probíhajícího rozptylování hospodářské činnosti a její integrace v globálním měřítku, v podmínkách rostoucí koncentrace majetku a kontroly přispívají k vzrůstu strategické role velkých měst. Jsou totiž místy, kde tyto činnosti a funkce mohou být efektivně prováděny. Časem tato města získávají označení

„globální města“[2]. Některé z těchto měst jsou odedávna středisky světového obchodu a bankovníctví. V současné době rozšiřují své funkce a jsou:

1. středisky řízení v organizacích světového hospodářství,
2. klíčovými místy lokalizace finančních organizací, specializovaných služeb a informací pro globální firmy,
3. hlavními středisky inovací a informací v odvětvích strategických služeb.

Rozvoj nových a redukce starých funkcí globálních měst způsobil změnu jejich struktury zaměstnanosti. Pokles zaměstnanosti ve zpracovatelském průmyslu provázal vzrůst pracovních míst v sektoru financí a specializovaných služeb. Tyto změny vyvolaly vzrůst poptávky po pracovnících s vysokoškolským vzděláním a snížením počtu pracovních míst pro ženy, a ve státech s pestrou národnostní strukturou také pro etnické menšiny, které jsou zpravidla méně kvalifikované. Stává se to příčinou sociálního napětí.

S. Sassen [15] formuluje problematiku globálních měst v osmi níže uvedených hypotézách:

1) Za prvé, geografický rozptyl ekonomických aktivit, který je projevem globalizace, je vedle současně probíhající integrace těchto aktivit, klíčovým faktorem, který sytí růst a důležitost centrálních funkcí podniků /firem/. Čím více jsou rozptýleny firemní aktivity po různých zemích, tím komplexnější a strategičtější jsou jejich ústřední funkce tj. řízení, koordinace, obsluha, financování a firemní síť zajišťující fungování firmy.

2) Za druhé, tyto centrální funkce se stávají natolik komplexními, že podnikové vedení velkých globálních firem dává přednost tyto činnosti ve stále větší míře zajišťovat nákupem od jiných specializovaných firem, než je vykonávat ve vlastním podniku. Jsou to: účetnictví, právní služby, styk s veřejností, programování, telekomunikace aj. To se týká zejména firem zapojených do globálních trhů a provozujících nerutinní činností.

3) Za třetí, tyto specializované firmy na služby zapojené do komplexních a globalizovaných trhů jsou předmětem /nástrojem/ aglomeračních úspor. Komplexnost služeb, které podniky potřebují, nejistota trhů na kterých působí, rostoucí důležitost rychlosti provedení všech transakcí, jsou podmínky, které vytváří novou dynamiku aglomerací. Směs firem, talentů a zkušeností ze širokého rozsahu působení vytváří určitý typ městského prostředí jako informačního centra. Působit ve městě se stává synonymem pobytu ve velmi intenzivní a husté informační smyčce. Tento typ informační smyčky nemůže být dosud plně nahrazen elektronicky internetovou sítí, neboť díky synergii může produkovat vyšší úroveň informací. Globální města jsou také místem působení vedoucích firem informačního průmyslu.

4) Za čtvrté, čím více podniků nakupuje nestandardní, komplexní funkce, zejména ty, které podléhají nejistému a proměnlivému trhu, aby urychlily vlastní operace, tím volněji se mohou ucházet o jakékoliv umístění, protože množství práce vykonané v podnikovém vedení není tolik závislé na jeho umístění, není předmětem aglomeračních úspor. To podtrhuje fakt, že klíčovým sektorem určujícím produkční výhody globálních měst je vysoce specializovaný a sítí propojený sektor služeb. Počet sídel vedení podniků je také indikátorem globálního města.

5) Za páté, specializované firmy na služby je musí zajišťovat na globální úrovni, musí mít globální síť filiálek. Výsledkem jsou zesilující přeshraniční meziměstské transakce a sítě, což může být začátek vzniku nadnárodního systému měst. Růst globálních finančních trhů a trhů specializovaných služeb, potřeba nadnárodních sítí služeb v důsledku rychlého růstu

mezinárodních investic, omezení úlohy vlády v řízení mezinárodních ekonomických činností a odpovídající vzrůst ostatních institucí, společné podnikové vedení – to vše ukazuje na vytváření nadnárodní sítě měst. Ekonomická budoucnost těchto měst se stává v rostoucí míře nezávislá na jejich spádovém území (zázemí) a dokonce i nezávislá na jejich národní ekonomice. Zdá se, že i největší světová ekonomická centra (města) získala svůj význam díky nadnárodním sítím. Neexistuje takový objekt jako izolované globální město.

6) Za šesté, rostoucí počet vysoce kvalifikovaných profesionálů a vysoce profitních firem specializovaných na služby zvyšují stupeň zjevné socioekonomické a prostorové nerovnosti v těchto městech. Strategická úloha těchto specializovaných služeb jako vstupů, zvyšuje nejen cenu těchto profesionálů ale i jejich počet. Stále však existují činnosti a pracovníci, kteří tyto žádoucí vlastnosti nemají a jsou na opačném konci socioekonomické polarizace.

7) Za sedmé, dynamika popsaná v předcházejícím bodě vede k růstu rozsahu ekonomických činností, které nalézají efektivní poptávku v těchto městech a nemusí soutěžit o zdroje s nejprofitnějšími firmami na vrcholu systému.

8) Globalizace ekonomiky, rozvoj telekomunikací a propojených sítí podniků a služeb jakoby směřovaly k neutralizaci vzdálenosti a prostoru, a tím i k zániku měst. Avšak tato schopnost provádět globální operace, koordinaci a řízení pomocí nových informačních technologií musí být někde prováděna, někde umístěna, a k tomu se dosud nejlépe hodí město, nejlépe globálního významu s potřebnými vlastnostmi. Ne všechna města mohou mít globální význam. Ten je vytvářen globální úrovní podniků a služeb a nezbytnou infrastrukturou.

Globalizace rozvíjí nová spojení a mění váhu činitelů rozhodujících o hierarchii měst. Pozici města ve světové síti osídlení charakterizují stále více koncentrace hospodářských funkcí, dostupnost hospodářských, politických a vědeckých informací, jakož i technologických expertíz, které jsou potřebné k uzavírání hospodářských kontraktů. To současně zmenšuje význam takových činitelů jakými je velikost produkce v daném městě či dostupnost zdrojů pracovních sil.

V globální ekonomice není dekoncentrována pouze produkční činnost, nýbrž také operativní marketingová a obchodní činnost, jakož i personální řízení, které musí být přizpůsobené minimálně regionálním specifikám. Proto nadnárodní korporace přistupují k zakládání regionálních center řízení. Jejich rozmístění má pochopitelně také vliv na prostorovou diferenciaci ekonomického rozvoje.

Při určování hierarchie globálních metropolí významnou roli hraje počet nadnárodních korporací, které lokalizují svoji centrálu v dané metropoli. Z tohoto pohledu čelní pozici v této hierarchii zaujímá N. York, Londýn, Tokio a také Paříž, která vedle hospodářských funkcí má též pozici hlavního kulturního města světa.

Na nižší úrovni hierarchie se nachází města, která jsou metropolemi jednotlivých kontinentů (některé z nich se uchází o statut měst globálních v oblasti některých funkcí), pak následují metropole, jejichž význam přesahuje hranice vlastního státu. Na posledním místě v hierarchii měst, se kterými se ještě počítá ve světovém hospodářství, jsou metropole regionální (s převahou funkcí celostátních). A právě přes tyto metropole se světové hospodářství stýká s národními a regionálními ekonomikami.

Klasifikaci evropských metropolí vypracoval B. Jalowiecki. Mezi evropské metropole řadí z ČR a PR jen Prahu a Varšavu a to do poslední skupiny regionálních metropolí s převahou celostátních funkcí. Je však možno předpokládat, že Berlín se v 21. století brzy přesune do kategorie globálních metropolí. Také se dá předpokládat, že i Praha a Varšava se brzy přesunou na vyšší příčku mezi metropole mezinárodní.

Z charakteru globální ekonomiky vyplývají silné vazby v síti metropolitních měst. Setkáváme se s názorem, že města jsou na sobě více závislá, než na územích je bezprostředně obklopujících, což platí zejména pro metropole umístěné na vyšších stupních jejich hierarchie [5].

Metropole si rychle zlepšují pozici v kvalitě lokalizačních podmínek, neboť ta rozhodujícím způsobem přispívá k lokalizačním rozhodnutím o umístění filiálék do příslušných metropolí.

Tržní mechanismy této hry tak přesuny kapitálu „roztáčí“ procesy polarizace prostoru jejímž výsledkem je z jedné strany koncentrace rozvoje v pólech rozvoje, lokalitách s nejvýhodnějšími podmínkami podnikání, z druhé strany periferizace těch regionů, které tyto výhody neumožňují. Globalizace tak zvyšuje hospodářský růst ve světovém měřítku, současně však zvětšuje regionální nerovnosti.

Regionální metropole, vedle svých snah posunout se výše v hierarchii celosvětové sítě metropolí, zůstanou vždy metropolemi „svého“ regionu. Připojení ČR k Evropské unii, která má být – zejména v oblasti ekonomiky – Evropou regionů, tomu dává nový rozměr. V Evropě 21. století se změní struktura i funkce klasických státních organizací a funkce státu budou omezeny jejich přesunem na úroveň regionální.

V souvislosti s integrací České republiky s Evropskou unií patří k ožehavým problémům regionální politiky velikost regionů. U nás dosud přezívají názory, že není vůbec nutné, abychom měli velké regiony. Jsou vůbec důvody pro vytvoření velkých regionů? „Jak ukazují současné zkušenosti vysoce rozvinutých zemí, rozvoj je ve stále větší míře výsledkem hry mezi kapitálem a regionální vládou. Regiony soutěží o kapitál již dnes v ne menší míře než státy“ [4].

V posledních letech dochází k podstatným změnám v hierarchii a významu jednotlivých lokalizačních faktorů, objevují se i takové, které jsou těžko měřitelné, jako např. vědecko-výzkumné zázemí, podmínky života (v tom zejména kvalita životního prostředí). A právě o těchto lokalizačních faktorech (nově nabývajících význam) nejvíce mohou rozhodovat územní samosprávy. Obec je příliš hospodářsky slabá, aby mohla podstatným způsobem měnit podnikatelské prostředí, jako např. úroveň kvalifikace obyvatel, vědecko-výzkumné zázemí nebo proinovační klíma. Centrální vláda je příliš daleko a není v její kompetenci zabývat se dílčími problémy územního rozvoje. To regionální vláda může podporovat lokální vědecká a výzkumná pracoviště, ovlivňovat podnikatelské prostředí vůbec. Avšak aby se region této úlohy mohl dobře zhostit, musí být hospodářsky a politicky silný. To znamená, že region musí být dostatečně veliký a musí mít také pevnou pozici i v regionálním politickém systému [4, 10].

Nová ekonomika opírající se o znalosti (vědu), představující vysoký segment světové ekonomiky, vytváří nové lokalizační požadavky, odlišné od požadavků, které vyžadovalo průmyslové hospodářství, zdrojově náročné. Z hlediska prostorových a regionálních procesů nové mechanismy fungování ekonomiky vyvolávají následující procesy:

- vzrůst metropolizace (významu velkých měst) spočívající v koncentrování nejdůležitějších činitelů produkce pro novou ekonomiku (ale i služeb) do velkých měst (regionálních metropolí). Těmito činiteli jsou: instituce vědecko-výzkumné a akademické, podniky s high-tech produkcí, správa velkých korporací a finančních institucí, ale také i vysoce kvalifikovaní odborníci (specialisté),
- změny v dělbě práce mezi metropolí a jejím regionem. Ve „zdrojově náročné“ ekonomice byla dělba práce založena na ekvivalentní, dosti intenzivní výměně: metropole získávala ze svého zázemí pracovní síly, suroviny, zemědělské plodiny, energie a za to poskytovala regionu pracovní místa a mzdy za práci a platby za odebrané produkty. V nové znalostní ekonomice dochází k nové územní dělbě práce mezi metropolí a regionem: ve „vysoké“ vrstvě se metropole kontaktuje hlavně

s jinými metropolemi v rámci světové sítě metropolí, naproti tomu relace s okolím se omezují pouze na „nízké“ vrstvy, a co víc, jsou slabší než dříve. Současná metropole nepotřebuje již tak značné zdroje pracovních sil, energie či surovin, dokonce ani zemědělských produktů, protože potraviny jsou stále více zpracovávány a ve stále větším stupni jsou předmětem mezinárodní výměny. Poptávka metropole se omezuje na málo kvalifikovanou práci (jinou není regionální zázemí ani schopno nabídnout) a na rekreační prostory. V posledních letech se poptávka orientuje i na území vhodná pro výstavbu uzavřených rezidenčních sídel.

V důsledku koncentrace rozvojových faktorů nové ekonomiky (výzkum, vývoj, služby) do velkých regionálních metropolí mají metropolitní regiony schopnost rychlejšího a trvalejšího růstu než regiony vnitřní a vnější periferie. Tradiční regiony průmyslové naproti tomu prochází fází stagnace spojené s obtížnou restrukturalizací. Děje se tak přes značné úsilí při vyrovnávání procesů rozvoje; rozdíly jsou způsobeny mnohem většími možnostmi metropolitních regionů v oblasti výzkumu a vytváření inovací v porovnání s možnostmi regionů slabě rozvinutých.

Pokud jde o růst ekonomiky velkých měst ukazuje se, že velkou roli zde hraje též rozvinutá kooperace mezi firmami a podniky, které vytvářejí inovační územní komplexy. V případě, že v takovém územním komplexu roste objem vytvářené přidané hodnoty a roste i zaměstnanost, nazýváme je klastry (clusters = hrozny). Od roku 1990 jsou považovány za důležitý princip územní organizace hospodářství. Vznik klastrů je všeobecně považován za spouštěcí mechanismus růstu ekonomiky měst a regionů.

Firmy a organizace se stále více zapojují do sítí. Chápou, že jim to dává větší šanci přežít na nestálém mezinárodním trhu. Poskytuje jim to řadu výhod. Těží z širších šancí, mohou rychleji reagovat, zapojují se do partnerství s obdobně silnými a schopnými. Sítě jsou důležité zejména pro inovace. Krátký životní cyklus výrobků nutí firmy trvale inovovat produkty, technologie, služby a hledat nové trhy. Účast v sítích umožňuje firmám soustředit se na vlastní klíčové schopnosti, na zajištění přístupu ke zdrojům (know-how, technologie, finance, přístup na trhy) u jiných firem a organizací. Síťová ekonomika též mění podstatně způsob podnikání – převládají intenzivní a krátkodobé kooperace doprovázené výměnou nekodifikovaných strategických znalostí (kupř. v projektových týmech). Díky komunikačním technologiím mohou projektové týmy pracovat na vývoji výrobku současně, avšak územně odděleně.

Nejen pro firmy, ale i pro další organizace je síťování důležité. Zejména vědecké a vzdělávací instituce v Evropě se chtějí zapojit do spolupráce s privátními firmami. Jedním ze stimulů je také snaha si přivydělat a kompenzovat škrty státního rozpočtu ve školském sektoru. Na druhé straně je to impuls pro univerzitní výzkum, je-li konfrontován s potřebami trhu. Dobré vztahy s podnikatelským sektorem mohou pomoci správně orientovat odbornou činnost kateder a vytvořit místa pro výrobní praxi ale i pracovní místa pro absolventy univerzity.

Spolupráce v sítích má různé prostorové dimenze. Sítě mohou mít globální rozměr, ale v mnoha případech se vazby mezi podniky a organizacemi uzavírají v rámci regionu nebo i města. Termín „klastr“ se vztahuje právě na tento lokální nebo regionální rozměr sítí. Klastr může být definován jako síť organizací vytvořené dělbu práce, jejichž výrobní procesy jsou úzce propojeny s výměnou zboží, služeb a znalostí. Důležitou charakteristikou takových sítí je neformální výměna informací, znalostí a tvůrčích myšlenek. Na rozdíl od sektorů (odvětví) klastr spojuje firmy a výrobní organizace rozdílné úrovně do řetězce (výrobci, dodavatelé, zákazníci) s organizacemi služeb (finanční instituce, služby na podporu výroby) a se státními orgány, poloveřejnými organizacemi, universitami, výzkumnými ústavy apod.

Nová ekonomika vyžaduje rychlost, kvalitu, flexibilitu, inovace, síť kontaktů a vytváření kritického množství firem rozsahu produkce. Tento nový styl podnikání

vyžaduje týmovou spolupráci na lokální úrovni - klastrový přístup. Rozvíjení klastrového chování je důležité zejména při podpoře konkurenceschopnosti nově vznikajících a restrukturalizovaných průmyslových odvětví. Klastry jsou považovány za stavební kameny produktivní a inovativní ekonomiky.

Sortiment produktů, které společnosti nabízejí, se stále zužuje, protože se společnosti soustřeďují na budování svých klíčových schopností. Aby obstály na trhu, musí být otevřeny možnosti spojení s dalšími firmami, dokonce i s konkurencí. Prostřednictvím klastrů dokáže dokonce i malá firma získat potřebné kritické množství k tomu, aby mohla vstoupit na světové trhy.

Klastry velice často přitahují podpůrné firmy, které poskytují služby dodavatelům a výrobcům, jako jsou banky, dopravní, právní a účetní služby, marketing a poradenství. Může sem patřit také řada podpůrných institucí jako jsou obchodní sdružení, hospodářské komory, technické a školicí ústavy, vládní agentury a university. Čím větší je škála jednotlivých spoluhráčů v klastru, tím větší hloubky a odolnosti může klastr dosahovat.

Geografická blízkost firem a organizací podporuje rychlou výměnu informací a nápadů a snadný pohyb produktů. Blízkost umožňuje vyšší úroveň propojení v rámci sítě (networkingu) - a to jak sítě obchodních, tak společenských kontaktů a vede i k vyšší vzájemné důvěře. Vysoká úroveň důvěry pak usnadňuje spolupráci a společné aktivity, což firmám umožňuje spolupracovat na rozvoji společných příležitostí a řešení společných problémů.

Klastry jsou výhodné zejména pro malé a střední podniky, které se snaží rozvíjet svoji konkurenceschopnost. Klastrování jim umožňuje dosahovat úspor plynoucích z velkých objemů produkce, což jim umožňuje řešit problémy, které by mimo klastr - izolovaně - nebyly schopné vyřešit. Dynamika klastrů jim umožňuje konkurovat mnohem větším firmám, a to jak domácím, tak i zahraničním. Existuje řada definic klastrů, nicméně všechny mají společnou ideu blízkosti, spolupráce v síti a specializace.

"Klastry jsou geograficky blízká seskupení vzájemně provázaných firem, specializovaných dodavatelů, poskytovatelů služeb a souvisejících institucí v konkrétním oboru i firem v příbuzných oborech, které si konkurují, ale také spolu vzájemně spolupracují, mají společné znaky a také se doplňují"[12].

Klastry také přitahují stále větší pozornost lidí určujících vládní politiku. Jak uvádí britské ministerstvo průmyslu: Výzkum ukazuje, že klastry a kvalifikovaní pracovníci se mohou stát klíčovou hnací silou ekonomického růstu jednotlivých lokalit, měst a regionů. Klastry jsou uznávány jako důležité prostředí pro rozvoj a růst malých a středních podniků, protože jim pomáhají zvýšit produktivitu a schopnost inovovat, usnadňují komercializaci inovovaných výrobků a pomáhají zvyšovat zaměstnanost. Klastry a sítě zvyšují ekonomický i sociální růst regionu na jehož území se nacházejí [9]. V posledním desetiletí se ekonomický rozvoj založený na klastrech stal předmětem zvýšeného celosvětového zájmu a programy zaměřené na tvorbu klastrů najdeme ve více jak 40 zemích světa. Klastry jsou dnes považovány za hlavní mikroekonomický nástroj regionálního rozvoje.

Klastry se v posledním desetiletí staly hlavním směrem mikroekonomické politiky vyspělých zemí. Propojují navzájem průmyslovou politiku, regionální politiku, rozvoj malých a středních podniků a výzkumnou a inovační politiku. Regionální rozvoj pomocí klastrů je podporován Evropskou Unií.

Literatura

- [1] COPLÁK J., Priestorový rozvoj v strednej Európe v kontexte rozširovania Európskej únie, Urbanismus a územní rozvoj, čís. 1, s. 32-34, Brno 2001.

- [2] DOMAŃSKI R., Przestrzenna transformacja gospodarki, PWN, Warszawa 1997.
- [3] FAK M., Vzhůru do globálního světa, Respekt 3.- 9. 1. 2000, str.11-13.
- [4] GORZELAK G., DYSKUSJA, In: Świat przyszłości a Polska, Komitet prognóz „Polska w XXI wieku“ przy prezydium PAN, Warszawa 1995.
- [5] JALOWIECKI B., Metropolie, Wyzsza Szkoła Fin. i Zarządzania, Białystok 1999.
- [6] Kapuściński R. Co se stalo, není správně čteno, Magazín hospodářských novin, 2.listopad 2001.
- [7] KUMSSA A., The New Regional Development Paradigms, Volume 1, Globalization and the New Regional Development, Greenwood Press, Westport, 2001.
- [8] KUŹNIK F., MILERSKI O., Wyzwania strategiczne regionu Górnego Śląska i Północnych Moraw, In: A. Klasik, O. Milerski (red.), Górny Śląsk i Północne Morawy jako silny region transgraniczny Europy Środkowej, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice 2001.
- [9] Manuál pro facilitátory klastu, Czechinvest, Praha 2004.
- [10] MILERSKI O., Česká regionální politika na prahu 21. století a globální změny, In: A. Hlaváček (red.), II. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, Masarykova univerzita, Brno 2000, s. 63-74.
- [11] MILERSKI,O., Metropolie regionalne na współczesnym etapie globalizacji, Obszary metropolitalne a rozwój regionalny i lokalny. 1. wyd. , Akademia Ekonomiczna, Wrocław 2003 , s. 45-69.
- [12] PORTER M., On Competition, Harvard Business School Pres, Boston 1998.
- [13] Preparations for a Meeting at Ministerial Level on Territorial Development Policies, Teritorial Development Service OECD, Paris 1996.
- [14] SASSEN S., Place and production in the global economy, In: R.T. Le Gates, F.Stout (red.), The city reader, 1996, Routledge, London and New York, s. 229-304.
- [15] SASSEN S., The global city, Second Edition, Princeton Univerzity Press, New York, London, Tokyo 2001.
- [16] SÝKORA L., Průvodce globalizací, Lidové noviny, 9.zář 2000.
- [17] The Competitiveness of European Enterprises in the face of Globalisation-How it can be encouraged, Commission of the European Communities, Brussels 1999.
- [18] URBAN L., Je Evropa dost inovativní?, Institut pro evropskou politiku EUROPEUM, Praha 2004.
- [19] World Investment Report 2000. UNCTAD, New York 2000.

Seznam publikovaných příspěvků v rámci institucionálního výzkumu

- [1] MILERSKI, O. Česko-polská spolupráce příhraničních regionů v integrující Evropě. In VI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Pavlov 25.6.-27.6.2004. Brno : Masarykova univerzita Brno, 2003. s. 117-125. ISBN 80-210-3289-8.
- [2] MILERSKI, O. Metropolie regionalne na współczesnym etapie globalizacji. Obszary metropolitalne a rozwój regionalny i lokalny. 1vyd. Wrocław : Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, 2003. s. 45-69.
- [3] MILERSKI, O. Regions and the World Economy Globalization. In Globalizace a její geopolitické, kulturní, ekonomické ekologické souvislosti. Ostrava 8.-10.10.2003. Ostrava : Ostravská univerzita, 2003. s. 53-62.
- [4] KLASIK, A.; MILERSKI, O. Zalozenia metodyczne formulowania wspólnej strategii rozwoju i współpracy regionu transgranicznego Górnego Śląska i Północnych Moraw. In Regionální politika kandidátských zemí před vstupem do EU. Ostrava 04.09.2002. Ostrava : Ekonomická fakulta VŠB-TU Ostrava, 2002. s. 85-90. ISBN 80-248-0186-8.

- [5] MILERSKI, O. Globalizační výzvy regionům a městům v ČR. In V. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Mikulov 27.06.2002. Brno : Masarykova univerzita Brno, 2002. s. 83-91. ISBN 80-210-3008-9.
- [6] MILERSKI, O. Wyzwania strategiczne regionu Górnego Śląska i Północnych Moraw. Górny Śląsk i Północne Morawy jako silny region transgraniczny Europy Środkowej. 1 vyd. Katowice : Wydawnictwo uczelniane Akademii Ekonomicznej Im. Karola Adamieckiego w Katowicach, 2002. s. 111-132. ISBN 83-7246-022-1.
- [7] MILERSKI, O. Výzvy Evropské Unie regionu Horního Slezska a severní Moravy. IV. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, 2001, roč. 1, (č. 1), s. 63-75. ISSN ISBN 80-210-2748-7.
- [8] MILERSKI, O. Regionální rozvoj a globální změny. In Horní Slezsko a severní Morava jako silný region střední Evropy. Ostrava : Vysoká škola báňská Technická univerzita Ostrava, 2000. s. 155-162. ISBN 80-7078-840-2.
- [9] MILERSKI, O. Česká regionální politika na prahu 21. století a globální změny.. In II. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Brno : Masarykova univerzita Brno, 2000. s. 15-30. ISBN 80-210-2317-1.
- [10] MILERSKI, O. Česko-polská přeshraniční spolupráce. In Eurobeskyd. Ostrava : Ekonomická fakulta, VŠB-TU Ostrava, 1999. s. 167-173. ISBN 80/7078/687/6.

Kontakt

RNDr. Osvald Milerski, CSc.

osvald.milerski@vsb.cz

VŠB - Technická univerzita Ostrava,

Ekonomická fakulta,

katedra regionální ekonomiky

Sokolská tř. 33, 701 21 Ostrava, Česká republika

REGIONÁLNÍ KLASTRY V MORAVSKOSLEZSKÉM KRAJI JAKO NÁSTROJ KONKURENCESCHOPNOSTI

Regional Clusters in Moravia Silesia region as a competitiveness instrument

Karel Skokan

Abstract

Clusters or regional (industry) clusters have become very popular concept in the theory and praxis of regional development recently. They can be found in United States and or in Germany, Denmark, Finland, Sweden and other countries of European union, clusters are studied by research teams in OECD. So called cluster approach is considered to be the main approach to planning of economic development in many advanced and developing countries throughout the world including EU. The paper presented here summarises the key outputs of research work carried out by the author in the field of competitiveness and cluster development in 2002 -2004 at the Economic faculty VSB-Technical University Ostrava. The details of outcomes are described in his monograph cited in bibliography (1) at the end of this paper.

1 Konkurenceschopnost a klastry

Na lisabonském zasedání Evropské rady v roce 2000 byl vytýčen představiteli států EU ambiciózní cíl: Evropská Unie se stane do roku 2010 „nejkonkurenceschopnější a nejdynamičtější znalostní ekonomikou, schopnou udržitelného růstu s více a lepšími pracovními místy a s větší sociální soudržností“. Od té doby se pojem národní konkurenceschopnost stal vedoucím motivem strategií řady států a regionů. Existuje celá řada způsobů, jak konkurenceschopnost na mikroekonomické (firemní) a makroekonomické (národní) úrovni definovat.

Konkurenceschopnost firmy lze definovat jako schopnost poskytovat výrobky a služby efektivněji než jeho významní soupeři zejména na mezinárodních trzích. Měřítkem je ziskovost a exportní schopnost, náklady a kvalita. Konkurenceschopnost odvětví je schopnost firem v odvětví státu dosahovat trvalé úspěšnosti ve srovnání se zahraničními soupeři. Měřítkem je celková ziskovost firem v odvětví, bilance zahraničního obchodu aj. Konkurenceschopnost státu je pak schopnost státu vytvářet a udržovat prostředí, které trvale podporuje konkurenceschopnost (vytváření hodnot) jeho podniků (firem) a dosahování vyšší prosperity jeho obyvatel.

Pro analýzu konkurenceschopnosti je však třeba definovat faktory, které ji určují. Jedním z přístupů, které se zabývají popisem těchto faktorů, je teorie konkurenceschopnosti Michaela Portera, kterou používá k hodnocení konkurenceschopnosti národních ekonomik např. Světové ekonomické fórum.

Rostoucí prosperita národa, státu, regionu závisí na produktivitě, s jakou využívá své lidské, kapitálové a přírodní zdroje. Produktivita se vyjadřuje pomocí hodnoty zboží a služeb vyprodukovaných na jednotku práce a kapitálu. Posledních 10–15 let zcela prokázalo, že konkurenceschopnost je odvozena z produktivity a je definovaná jako úroveň produktivity.

Pro dosažení a udržení úspěchu je nutné zcela změnit přístup k ní, který byl založen na nízkých nákladech a na efektivnosti. Nový přístup je založen na inovacích a dynamice. Produktivita je funkcí působení tří faktorů, mezi které patří: politický, právní a makroekonomický rámec; kvalita mikroekonomického podnikatelského prostředí; výkonnost firem a propracovanost jejich strategií.

Konkurenceschopnost ekonomiky je definovaná jako schopnost generovat vysokou úroveň příjmů a zaměstnanosti. Nejčastějším vyjádřením hodnocení konkurenceschopnosti je hodnota hrubého domácího produktu (HDP) na obyvatele, tj. platí:

$$\frac{HDP}{Obyvatelé} = \frac{HDP}{Zaměstnanci} \times \frac{Zaměstnanci}{Obyvatelé - produkt - věku} \times \frac{Obyvatelé - produkt - věku}{Obyvatelé} \quad (1)$$

Konkurenceschopnost v konečném důsledku závisí na zdokonalování mikroekonomických základů konkurence, a tedy i produktivita je odvozena z kvality mikroekonomického podnikatelského prostředí firem, která je funkcí vzájemně provázaných faktorů propojených v tzv. „modelu diamantu“ Michaela Portera².

Podle tohoto modelu určují kvalitu podnikatelského prostředí čtyři oblasti:

1. kvalita vstupů dostupných firmám (lidské zdroje, fyzická infrastruktura, dostupnost informací, apod.),
2. pravidla, která řídí konkurenci a pobídky pro produktivní způsoby soupeření,
3. úroveň místní poptávky po kvalitních výrobcích a procesech,
4. dostupnost a úroveň místních dodavatelů zařízení, komponent, strojů, služeb a přítomnost tzv. klastrů příbuzných firem.

Současný přístup vyspělých ekonomik k rozvoji je založen na politice podpory klastrů.

2 Význam klastrů pro rozvoj regionů

M. Porter vyslovuje hypotézu, že vzájemně provázaná odvětví soustředěná geograficky na vymezeném území jsou hnací silou národního, regionálního a místního rozvoje. Definuje přitom klaster jako „geografické soustředění vzájemně provázaných firem, specializovaných dodavatelů, poskytovatelů služeb, firem v příbuzných odvětvích a přidružených institucí, jako jsou univerzity, agentury a obchodní asociace různých směrů, které soutěží, ale také spolupracují“. Existence stovek klastrů v různých odvětvích od tradičních (těžba surovin, zpracování kovů) přes vyspělé technologie (výpočetní a komunikační technika, biotechnologie, multimédia) až po poskytování služeb např. finančních prokázala jejich pozitivní vliv na růst konkurenceschopnosti jak firem v nich soustředěných, tak i celé geografické oblasti.

² PORTER, M. E.: *The Competitive Advantage of Nations*. New York: The Free Press, 1990.

Úspěšnost klastrů je závislá na jasné strategii, kterou musí definovat místní/regionální podnikatelé zahrnutí do klastru společně s dalšími partnery, představitele regionu nevyjímaje. Klastři nejsou jen firmy, ale jsou to i další spolupracující instituce. Tato strategie musí být komplexní a zahrnovat rozmanitou škálu iniciativ, které budou přinášet rychlé výsledky. Důležité je zahrnout správné lidi, významné lídry z regionu a správné instituce jako jsou univerzity a zprostředkovatelské organizace. Proces často iniciuje veřejný sektor, avšak úspěch zaručí jen plné převzetí iniciativ soukromým sektorem. Kritickými faktory úspěchu jsou lidé ve vedení, dlouhodobá vize, krátkodobé důkazy úspěšnosti a podnikatelská kultura založená na vztazích a důvěře.

Klastry vedou ke zvýšenému ekonomickému růstu zejména ze tří důvodů:

1. Zvyšují produktivitu tím, že umožňují přístup ke specializovaným vstupům a zaměstnancům, zvyšují možnosti přístupu k informacím, k institucím a veřejným statkům.
2. Zvyšují inovační kapacitu firem zrychlováním difúze technologických znalostí a inovací. Navíc konkurenční tlaky uvnitř každého klastru zvyšují samotné firemní pobídky pro inovace.
3. Stimulují rychlejší tvorbu nových firem, protože mnozí zaměstnanci se stávají podnikateli v tzv. spin - off firmách vzniklých odštěpením od původní firmy v důsledku nižších bariér vstupu.

Klastry jako geograficky soustředěné skupiny vzájemně provázaných odvětví, jejichž vazby navzájem posilují a zvyšují jejich konkurenční výhodu, existují v různých formách od tzv. průmyslových okrsků, vzniklých v Itálii, zahrnujících sítě podniků, přes vertikální výrobní řetězce až po tzv. inovační prostředí s vysokou koncentrací high - tech odvětví. Existují také v různých úrovních, které rozlišují klastry fungující, potenciální, embryonické, zralé atd.

Pro nastartování iniciativ pro podporu klastrů je nezbytná výchozí analýza založená na kvantitativních i kvalitativních metodách. A zde se může projevit nedostatek vstupních dat na úrovni regionu, a případně neochota komunikovat právě ze strany firem, což signalizuje nezralost prostředí pro fungování klastrů. Bohužel tento přístup se projevuje spíše právě v méně rozvinutých ekonomikách včetně naší (české a moravskoslezské).

3 Metody identifikace klastrů

Analýza klastrů se provádí na různých úrovních jejich existence. Na nejnižší, tzv. „mikro“ úrovni se jedná o klastři vzniklý kolem jediné, nebo několika velkých firem. Další úroveň je úroveň odvětví a nejvyšší, tzv. „makro“ úroveň představuje úroveň ekonomiky státu.

V literatuře lze nalézt řadu přístupů k identifikaci klastrů. Jejich použití závisí do značné míry na dostupné datové základně. Jeden z častých přístupů je založen na používání tzv. kvantitativních technik, jako jsou analýza vstupů a výstupů odvětví (I - o analýza založená na modelech Leontieffa, určená zejména pro vertikálně integrované klastry se zřetelnými vazbami dodavatelů a odběratelů). Jiný přístup je založen na využití tzv. koeficientů lokalizace.

Koeficientem lokalizace (Location Quotient – LQ, někdy také lokační kvocient)) se měří koncentrace daného odvětví v regionu ve srovnání s úrovní státu. Odvětví jsou charakterizována např. pomocí oborové klasifikace činností. Pro koeficient lokalizace platí:

$$LQ_i = \frac{e_i / e}{E_i / E} \quad (2)$$

kde LQ_i = koeficient lokalizace,

e_i = zaměstnanost v odvětví i v regionu (např. kraj),

e = celková zaměstnanost v regionu,

E_i = zaměstnanost v odvětví i ve státě (např. ČR),

E = celková zaměstnanost ve státě.

Porovnává se podíl odvětví na lokální (regionální) zaměstnanosti s podílem národní zaměstnanosti v odvětví. Je-li koeficient lokalizace větší než 1, pak dané odvětví zaměstnává větší podíl regionální pracovní síly než na úrovni národní, u koeficientu pod 1 je tomu naopak. V praxi se pro posuzování významnosti existence klastru uvažují hodnoty nad pásmem 0,85 – 1,15.

Kvantitativní metody analýzy však neukazují sílu vztahů mezi jednotlivými firmami v rámci klastru, jako jsou spolupráce firem, materiální a informační toky a pod. Proto se dále používají tzv. kvalitativní metody analýzy, kam patří expertní posouzení, metoda interview, přehledy firem apod. Tím se doplní výsledky o údaje jako je úroveň vztahů dodavatel a odběratel, úroveň pracovní síly, požadavky na technologie, infrastrukturu, atd. Přesto v řadě studií je výchozí metodou výpočet koeficientu lokalizace stanovený podle klasifikace odvětví.

V zemích Evropské unie se používá klasifikace NACE (český ekvivalent OKEČ – Odvětvová klasifikace ekonomických činností), ve Spojených státech pak klasifikace SIC (Standard Industry Classification). Hodnota LQ nad 1,25 dokazuje regionální specializaci. Pro zachycení dynamiky by bylo potřebné sledovat vývoj LQ i v určitém období.

V České republice je v současné době nedostatek vstupních informací pro přesné kvantitativní analýzy. Český statistický úřad ani jiná veřejná statistika neuvádí Input/Output tabulky pro odvětví ani každoročně ani v požadovaném detailu, totéž platí o sledování zaměstnanosti podle OKEČ, které se provádí pouze na první dvě místa z pěti. Pro podrobnější analýzy by bylo možné využít například výběrového šetření pracovních sil, které je však také zatíženo velkou nepřesností. Jiným zdrojem může být propočet zaměstnanosti z databází o firmách (např. Albertina v ČR a j.).

4 Analýza regionálních klastrů v Moravskoslezském kraji

Moravskoslezský kraj je tradičně chápán jako kraj průmyslový a je spojován s hornictvím a hutnictvím. Ve skutečnosti v současné době je jeho výrobní základna silně diverzifikovaná, jak o tom vypovídají následující údaje.

Identifikace klastrů vychází z odvětvové klasifikace OKEČ, která obsahuje podle prvních dvou míst v ČR celkem 59 odvětví. V Moravskoslezském kraji podle přehledu firem není zastoupeno pouze 5 odvětví. Provedeme-li hrubý propočet koeficientu lokalizace pro jednotlivá odvětví na území severní Moravy (Moravskoslezského kraje), pak celkem 16 odvětví vykazuje hodnotu LQ nad 1 a devět odvětví má hodnotu LQ větší jako 1,25. Dá se tedy předpokládat, že se jedná o odvětví která tvoří základ potenciálního klastru.

Pro analýzu je však důležité brát v úvahu i konkrétní počet zaměstnanců a počet firem, a dále pak konkrétní zaměření firmy – její výrobkovou orientaci, vazby na dodavatele, odběratele a úroveň exportu, která svědčí o její konkurenceschopnosti.

Problémem analýzy založené na koeficientu lokalizace je dostupnost relevantních dat. V ČR jsou běžně k dispozici data o regionální průmyslové zaměstnanosti za první dvě místa OKEČ, pro detailnější analýzu klastrů jsou však potřebné podrobnější údaje pro 4 – 5 míst OKEČ. Pro konkrétní analýzu je proto nezbytné náhradní řešení na základě odhadů, kdy v případě analýzy v Moravskoslezském kraji byla použita data firem z databáze Albertina. Pro zaměstnanost byl proveden propočet střední hodnoty uváděného rozsahu, které byly u větších firem korigovány podle skutečné hodnoty. Touto metodou bylo dosaženo cca 70 % odhadu údajů zaměstnanosti v odvětvích.

Tabulka 1: Vybraná odvětví Moravskoslezského kraje (1)

OKEČ	Odvětví	Zaměstnanost	Počet firem	LQ
02	Lesnictví, těžba dřeva a přidružené činnosti	4500	100	1,60
10	Dobývání černého uhlí	15200	9	3,52
18	Výroba kloboučnických výrobků	1500	1	9,09
23	Koksování	1400	2	3,58
27	Výroba kovů vč. hutního zpracování	40900	38	5,16
34	Výroba dvoustopých motorových vozidel	8200	19	1,27
35	Výroba ostatních dopravních zařízení	2700	12	1,37
40	Výroba a rozvod elektřiny, plynu, páry a teplé vody a chladu	7100	34	1,42
60	Pozemní doprava	1200	1224	1,37
90	Odstraňování odpadních vod a pevných odpadů	3000	92	1,36

Pramen: Vlastní propočty, údaje za rok 2001

Pro výběr odvětví do potenciálního klastru je třeba předem stanovit kritéria, která obvykle bývají následující:

1. Vybírají se odvětví, která mají LQ větší než 1,25 a zaměstnávají více než 0,2 % regionální pracovní síly. Pro náš případ byla zvolena hranice počtu zaměstnanců 1000.
2. Posoudí se zbývající odvětví s LQ nad 1,25, ale s nižší zaměstnaností a pokud mají návaznost na klastr, zařadí se také. Tím dostaneme skupinu v klastru, která obsahuje i navazující odvětví.
3. Pak se posoudí odvětví regionu, která mají sice nižší LQ, ale zaměstnanost podstatně vyšší, než stanovená hranice. Mohou to např. být odvětví místních služeb, vytvářející místní poptávku apod.
4. Dále se přidají odvětví mimo stanovené hodnoty, která mohou být důležitá pro daný klastr.
5. Vlastní vytváření klastru pak odvisí od znalostí vstupních a výstupních vazeb, znalostí výrobního cyklu a samotných odvětví.

6. Získané výsledky se znázorňují jednak ve formě tabulek, jednak ve formě grafů a map klastrů.

V tabulce 1 je uveden přehled odvětví s koeficientem lokalizace nad 1,25 a zaměstnaností nad 1000 zaměstnanců. Pro přesnější analýzu je nezbytné zkoumat i podrobnější členění odvětví na více míst OKEČ. Pak dostaneme například tyto hodnoty:

Tabulka 2: Vybraná odvětví Moravskoslezského kraje (2)

OKEČ	Odvětví	Zaměstnanost	Počet firem	LQ
15120	Výroba a zpracování masa	1100	2	3,10
15900	Výroba nápojů	400	2	3,58
17100	Úprava textilních vláken	800	6	3,72
24120	Výroba barev a pigmentů	750	1	4,33
24400	Výroba léčiv	900	2	4,79
27500	Odlévání kovů, slévárenství	2200	12	3,10
29130	Výroba ventilů a armatur	1900	8	3,99
29510	Výroba strojů pro metalurgii	3100	5	7,57
29520	Výroba stavebních a důlních strojů	2700	14	3,05

Pramen: Vlastní propočty

Obecný postup identifikace klastrů probíhá v několika etapách. Nejprve je provedena analýza statistických údajů, pak se vybere předpokládaný klaster a jako případová studie se doplní o kvalitativní údaje na základě diskuze se zainteresovanými partnery v klasteru. V závěru se navrhuje strategie rozvoje klasteru a způsob její realizace.

Samotná analýza probíhá také v několika krocích. V prvním kroku je to prověrka dostupných datových zdrojů, statistický rozbor regionální ekonomiky, identifikace klíčových odvětví s použitím koeficientu lokalizace a výběr odvětví pro počáteční průzkum. Ve druhém kroku pak následuje provedení bližšího výzkumu ve vybraných klastrech a je organizována diskuze v pracovních skupinách a individuální interview s firmami pro hodnocení vstupního potenciálu klasteru.

Dalším krokem analýzy je pak stanovení charakteristik klasteru, jako jsou například etapy vývoje (potenciální, embryonální, stabilizovaná, zralá), hloubka klasteru (hluboký – hodně firem a institucí, nebo mělký – málo firem), dynamika zaměstnanosti (vývoj zaměstnanosti v posledních, např. 5 letech), význam klasteru pro ekonomiku (mezinárodní, národní, regionální), případně další charakteristiky. Příkladem výstupu analýzy odvětví v Moravskoslezském kraji je tabulka č. 3.

Analýza je zaměřena zejména na zpracovatelský průmysl na území kraje. Odvětví uvedena v tabulce samozřejmě netvoří celý klaster, pouze základ potenciálního klasteru. Získaná analytická data je nezbytné doplnit kvalitativními charakteristikami a dalšími institucemi, které se podílejí nebo mohou podílet na rozvoji klasteru. Je zřejmé, že vybraná odvětví v tabulce si zasluhují podrobnější analýzu. Je však třeba upozornit, že klaster netvoří pouze jedno odvětví, ale že v rámci klasteru je navázáno i několik spolupracujících odvětví.

Tak např. strojírenský klaster zahrnuje v rámci regionu i hutnictví (na vstupu) a výrobu konstrukcí a další výroby (na výstupu), tj. může jej tvořit několik odvětví. Podle klasifikace OKEČ je to např. 27 – výroba kovů včetně hutního zpracování, 28 – výroba kovových konstrukcí, 29 – výroba strojů a zařízení, 31 – výroba energetických strojů, 33 – výroba přesných strojů a přístrojů. Dřevařský klaster pak zahrnuje např. odvětví 2 – těžba dřeva, 20 – průmysl dřevařský, 21 – výroba celulózy a papíru a 36 – výroba nábytku. K těmto odvětvím

však můžeme přiřadit i další. Přitom i uvnitř klastru můžeme definovat mikroklastr, např. pro výrobu nábytku. Záleží na úhlu pohledu a hlavně na vytvořených vazbách.

Tabulka 3: Vybrané potenciální klastry v Moravskoslezském kraji

Klastr	OKEČ	Odvětví	LQ	Zam-DB	% MSK
Dřevo, nábytek, papír	2	Lesnictví, těžba dřeva	1,60	4500	1,24
	20	Průmysl dřevařský	0,62	4200	1,16
	21	Výroba celulózy a papíru	1,04	2000	0,55
	36	Výroba nábytku	0,50	3600	1,00
Průmyslová zařízení	29	Výroba strojů a zařízení	0,88	12700	3,51
	31	Výroba elektrických strojů a přístrojů	0,52	4800	1,33
	33	Výroba zdravotnických a přesných přístrojů	0,45	1400	0,39
Hutní výrobky	27	Výroba a hutní zpracování kovů	5,16	40000	11,0
	28	Výroba kovových konstrukcí a výrobků	1,21	18900	5,22
Automobilový průmysl	34	Výroba motorových vozidel	1,27	8200	2,27
	50	Prodej, údržba a opravy motorových vozidel	1,11	6800	1,88

Pramen: vlastní propočty

Poznámky: ZAM-DB je zaměstnanost podle databáze podniků, umožňuje odhadnout zaměstnanost až na 5 míst OKEČ

Zdůrazňujeme znovu, že pro detailní analýzu klastru je třeba zjistit jeho další charakteristiky. Formou kvalitativní analýzy hledáme dále v klastru podniky silně orientované na export; místní dodavatele a zákazníky; dobré podmínky specializovaných faktorů; rostoucí firmy; meziregionální vztahy; potenciál pro přímé zahraniční investice a další.

5 Klastrové iniciativy v Moravskoslezském kraji

Moravskoslezský kraj je prvním regionem v ČR, kde byla provedena v roce 2002 analýza možností využití průmyslových klastrů na základě výše uvedené metodiky. Výsledkem této analýzy bylo založení strojírenského klastru³.

Moravskoslezský strojírenský klaster (MSSK) vznikl dne 20. 3. 2003 v Ostravě na ustavujícím shromáždění zástupců strojírenských firem a firem navazujících svou činností na strojírenství nebo vykonávajících služby pro strojírenství. Hlavním cílem klastru se stalo „reprezentovat a podporovat zájmy strojírenských podniků v regionu z cílem pomoci růstu zaměstnanosti a bohatství v regionu“.

Základní zaměření činnosti výkonného orgánu Moravskoslezského strojírenského klastru MSSK je následující:

- Správa a aktualizace registru firem strojírenského klastru;

³ <http://www.msskova.cz/>

- Propagace MSSK na různých úrovních a různou formou: mediální propagace, internet, prezentace na workshopech, konferencích a seminářích, a to včetně zahraniční propagace;
- Služby pro členy MSSK: analýzy kooperačních vztahů a jejich optimalizace, marketingové studie, vzdělávací akce, podnikatelské mise do zahraničí a spolupráce s fondy EU, informační služby;
- Poradenství pro oblasti: společná databáze procesních vstupů a dodavatelů, audity dodavatelů, hodnocení nabídek, výběrová řízení a e-business, certifikáty a profesní osvědčení, firemní strategie, budování personálních struktur a banka specializací, podpora inovací, výzkumu a vývoje, příprava projektů pro grantové programy a dotace, spolupráce při zajišťování úvěrů formou podnikatelských záměrů;
- Inicie a spoluúčast na státních programech podpory podnikání;
- Podpora a vytváření regionální energetické, logistické, ekologické a proexportní politiky v oblasti strojírenství, metalurgie a v souvisejících oborech;
- Spolupráce při zakládání konsorcií, společných podniků a fúzí;
- Analýzy podmínek pro podnikání a prosazování oprávněných zájmů členů MSSK v regionálních a národních strukturách;
- Vnitřní administrativa související s výše uvedenou činností.

Členská základna MSSK byla v roce 2004 tvořena 34 subjekty. Členská základna v sobě zahrnuje velké, střední i malé podniky zabývající se materiální výrobou, organizacemi zabývajících se poskytováním služeb pro průmysl, fyzické osoby, sdružení a vysokou školu.

Kromě již zmíněného Moravskoslezského strojírenského klastru, jehož analýzu jsme popsali, je v kraji reálná myšlenka na vytvoření dřevařského klastru, která se začíná realizovat. V odvětví zpracování dřeva, výroby nábytku, buničiny a papíru je v kraji zaměstnáno asi 14 tisíc lidí ve více než 700 firmách. Objevuje se možnost jak klastru nábytkářského, tak klastru na zpracování dřeva a papíru.

Přirozeným základem dřevařského klastru se jeví například soustředění firem v Paskově (okres Frýdek-Místek) kolem výrobce buničiny Biocelu Paskov ze skupiny Heinzel Group. V jeho těsném sousedství společnost Mayr-Melnhof Holz Gruppe – jeden z nejvýznamnějších podniků rakouského dřevařského průmyslu – vybudovala, a v roce 2004 uvedla do provozu nový pilařský závod Mayr-Melnhof Säge Paskov, který se stal jedním z největších a nejmodernějších pilařských závodů v České republice. Oba tyto sousední podniky jsou si blízké nejen z geografického hlediska. Při společném využívání zdrojů, popř. pomoci ve fázi plánování a výstavby existuje mezi nimi v mnoha oblastech velmi úzká spolupráce. I v běžném provozu nového pilařského závodu budou dodávány přímo do celulózky štěpky, které vzniknou při výrobě řeziva. Pro využití součinnosti obou firem v nákupu dřeva byla založena společná organizace „Wood Paskov“. Tím na vymezeném geografickém prostoru vzniká základ potenciálního klastru, který navíc může využít mezinárodních zkušeností rakouských vlastníků a partnerů.

Závěr

Průmyslové klastry představují i v České republice potenciál pro zvyšování konkurenceschopnosti firem. V rámci operačního programu Průmysl a podnikání, který je od roku 2004 spolufinancován ze strukturálních fondů EU, je v rámci priority č. 1: Rozvoj podnikatelského prostředí a opatření 1.4: Rozvoj informačních a poradenských služeb zařazena aktivita Podpora vytváření klastrů.

Cílem této aktivity je prostřednictvím vytváření klastrů podpořit ekonomický růst a konkurenceschopnost v jednotlivých oborech ekonomiky pomocí vytvoření rámce pro rozvoj odvětvových seskupení. Klastry mohou být vytvořeny na regionální, celostátní a nebo přeshraniční úrovni. Hlavním cílem je dosažení samostatného udržitelného rozvoje klastru. Bude podporováno zakládání navzájem propojených společností specializovaných dodavatelů, poskytovatelů služeb, podniků v příbuzných oborech a přidružených institucí včetně univerzit.

Význam klastrů pro konkurenceschopnost, rozvoj a růst ve světové ekonomice je dán tím, že v sobě obsahují tři podstatné prvky:

- Klastry jsou tržním prostředím, kde se **koncentruje** ekonomické úsilí, specializované zdroje, znalosti, firmy a instituce.
- Klastry mají vzájemně provázané prvky (firmy a instituce) a tyto vazby vytvářejí **synergii** na základě znalostí a vztahů konkurence a spolupráce.
- Klastry spojují znalosti, technologie, kapitál, podnikání, inovace, které působí jako dynamické **akcelerátory** růstu, zvyšování zisků, zaměstnanosti, bohatství, prosperity, kvality života a tvorby nových znalostí pro následné rozvojové cykly.

Klastry přispívají k vytvoření dynamického cyklu, ve kterém se spojuje management znalostí, inovace, technologie k tomu, aby vznikl jedinečný soubor podmínek zvaný „konkurenční výhoda postavená na znalostech“. Tím se klastry stávají rozhodujícím faktorem pro vybudování znalostní ekonomiky (knowledge-based economy). Klastry představují nový a komplementární způsob chápání ekonomiky, organizování ekonomického rozvoje a provádění regionální, průmyslové a hospodářské politiky a stávají se výzvou i příležitostí pro ekonomický rozvoj regionů.

Použitá literatura

Je uveden přehled literatury, ve které jsou popsány výsledky výzkumné činnosti k dané problematice.

- [1] SKOKAN, K. *Konkurenceschopnost, inovace a klastry*. Ostrava: Repronis, 2004, 160 s. ISBN 80-7329-059-6.
- [2] SKOKAN, K. Nové paradigma ve strategickém řízení regionálního rozvoje. In: *Vybrané aspekty vývoje české ekonomiky*. Ostrava: Ekonomická fakulta VŠB – TU, 2004, s. 97 – 102. ISBN 80-248-0534-0.
- [3] SKOKAN, K. Engineering Cluster in Moravia Silesia Region. *Econ '02 (Selected Research Papers)*, 2002, Vol. 9, s. 180-187. ISBN 80-248-0198-1.
- [4] SKOKAN, K. Současné přístupy ke strategickému řízení rozvoje regionů. In: *Viturka, M., Vystupil, J. (eds.): Sborník referátů z VI. mezinárodního kolokvia o regionálních vědách. Pavlov 25.6. – 27.6.2003*. Brno: Ekonomicko-správní fakulta Masarykovy univerzity Brno, 2003. s. 155 – 162. ISBN 80-210-3289-8.
- [5] SKOKAN, K. Podnikatelské sítě, klastry a sociální kapitál. In: *Malé a střední podniky před a po vstupu do Evropské unie. Sborník referátů z mezinárodní konference, Karviná 28.5. – 29. 5. 2003*. Karviná: Slezská univerzita v Opavě, OPF Karviná, 2003. s. 315-321. ISBN 80-7248-194-0.
- [6] SKOKAN, K. Industry clusters - Odvětvová seskupení firem v rozvoji Moravskoslezského kraje. In: *Figurka, M., Vystupil, J. (Eds.). Sborník z mezinárodní konference V. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Pavlov 26.6. – 28.6.2002*. Brno: Ekonomicko-správní fakulta Masarykovy univerzity Brno, 2002. s. 145-162. ISBN 80-210-3008-9.

- [7] SKOKAN, K. Industry Clusters v regionálním rozvoji. *Ekonomická revue*, 2002, roč. V, č. 2, s. 50 – 60, ISSN 1212-3951.
- [8] SKOKAN, K. Determinanty růstu konkurenceschopnosti regionů. In Regionální politika kandidátských zemí před vstupem do Evropské unie. Sborník příspěvků ze sekce č. 4 z mezinárodní vědecké konference EKONOMICKÉ a ADAPTAČNÍ PROCESY pro české průmyslové regiony před vstupem do EU. Ostrava: VŠB-Technická universita Ostrava, Ekonomická fakulta, 2002. s. 133-142. ISBN 80-248-0186-8.

Seznam publikovaných příspěvků v rámci institucionálního výzkumu

- [1] SKOKAN, K. Finanční podpora rozvoje měst a regionů po vstupu do EU. In Marketingové a socioekonomické analýzy měst a regionů v Moravskoslezském kraji. Ostrava 5.2.2004. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2004. s. 89-99. ISBN 80-248-0583-9.
- [2] SKOKAN, K. Regionální klastry v Moravskoslezském kraji jako nástroj konkurenceschopnosti. Ekonomické, ekologické a sociální aspekty transformačních procesů průmyslových regionů průmyslových regionů v integrující se Evropě. 1.vyd. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2004. s. 81-90. ISBN 80-248-0663-0
- [3] SKOKAN, K. Konkurenceschopnost a klastry v regionálním rozvoji. In ClusterForum. Sborník 1. ročníku mezinárodní konference o průmyslových klastrech. Ostrava 23.-24.6.2004. Ostrava : Sdružení pro rozvoj MSK, 2004. s. 2-20
- [4] SKOKAN, K. Nové paradigma ve strategickém řízení regionálního rozvoje. Vybrané aspekty vývoje české ekonomiky. 1.vyd. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2004. s. 97-102. ISBN 80-248-0534-0
- [5] SKOKAN, K. Konkurenceschopnost, inovace a klastry v regionálním rozvoji. 1.vyd. Ostrava : REPRONIS, 2004. 160 s. ISBN 80-7329-059-6
- [6] SKOKAN, K. Konkurenceschopnost firem a regionů v kontextu evropské integrace ve společnosti založené na znalostech. In Posilování regionální konkurenceschopnosti. Komorní Lhotka 23.4.2004. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2004. s. 64-73. ISBN 80-248-0653-3
- [7] SKOKAN, K. Engineering Cluster in Moravia Silesia Region. *ECON´02*, 2002, roč. 9, (č. 1), s. 180-187. ISSN 0862-7908.
- [8] SKOKAN, K. Průmyslové klastry a konkurenceschopnost regionů. 2003, VŠB - TU Ostrava, 160 s.
- [9] SKOKAN, K. Podnikatelské sítě, klastry a sociální kapitál. In Malé a střední podniky před a po vstupu do Evropské unie. Karviná 28.5.-29.5.2003. Karviná : Slezská univerzita v Opavě, 2003. s. 315-321. ISBN 80-7248-1940.
- [10] SKOKAN, K. Evropská regionální politika v kontextu vstupu České republiky do Evropské unie. 1. vyd. Ostrava : REPRONIS, 2003. 114 s. ISBN 80-7329-023-5.
- [11] SKOKAN, K. Současné přístupy ke strategickému řízení rozvoje regionů. In VI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Pavlov 25.6-27.6.2003. Brno : Masarykova univerzita Brno, 2003. s. 155-162. ISBN 80-210-3289-8.
- [12] SKOKAN, K. Determinanty růstu konkurenceschopnosti regionů. In Regionální politika kandidátských zemí před vstupem do EU. Ostrava 04.09.2002. Ostrava : Ekonomická fakulta VŠB-TU Ostrava, 2002. s. 133-143. ISBN 80-248-0186-8.
- [13] SKOKAN, K. Endogenní potenciál rozvoje transhraničního regionu Horního Slezska a severní Moravy. Část kraj Moravskoslezský.. Górny Ślask i Północne Morawy jako silny region transgraniczny Europy Środkowej. 1.vyd. Katowice : Wydawnictwo

uczelniane Akademii Ekonomicznej Im. Karola Adamieckiego w Katowicach, 2002. s. 83-110. ISBN 83-7246-022-1.

- [14] SKOKAN, K. Industry clusters - Odvětvová seskupení firem v rozvoji Moravskoslezského kraje. In V. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Mikulov 27.06.2002. Brno : Masarykova univerzita Brno, 2002. s. 141-159. ISBN 80-210-3008-9.
- [15] SKOKAN, K. Industry Clusters v regionálním rozvoji. Ekonomická revue, 2002, roč. V, (č. 2), s. 50-60. ISSN 1212-3951.
- [16] SKOKAN, K. Regional Development Strategy Planning in Ostravsko Region. Public administration, re-qualification and development. Workshop proceeding.. 1 vyd. Pardubice : EU Tempus Office, Tempus JEP 14304-1999, 2002. s. 94-100. ISBN 80-7149-480-7.

Kontakt

Doc. Ing. Karel Skokan, Ph.D.

karel.skokan@vsb.cz

VŠB - Technická univerzita Ostrava,

Ekonomická fakulta,

katedra evropské integrace

Sokolská tř. 33, 701 21 Ostrava, Česká republika

KOMPARACE INSTITUCIONÁLNĚ- PROGRAMOVÉ SLOŽKY RESTRUKTURALIZACE OSTRAVSKÉ AGLOMERACE A KATOVICKÉ KONURBACE V LETECH 1989-1999

Comparison of institutional – program dimension
of restructuring in Ostrava agglomeration and
Katowice conurbation between 1989-1999

Jan Sucháček

Abstract

Ostrava agglomeration and Katowice conurbation undergo rather complex process of restructuring. This paper concentrates on chosen institutional-program aspects of their restructuring between 1989-1999. While in case of Ostrava agglomeration this restructuring turned out to be far from perfect, in case of Katowice conurbation, on the contrary, pessimistic scenario of restructuring did not materialise. It is argued that while Katowice conurbation witnessed relatively slow and prudent pace of restructuring, the same process ran too quickly and spontaneously in Ostrava agglomeration. The different quality of restructuring in examined territories is confirmed also by current socio-economic trends in these regions.

Úvod

Staré průmyslové regiony, jejichž rozvoj byl spjat s průmyslovou revolucí a které se vyznačovaly nepestrostí své odvětvové struktury, představovaly v šedesátých až osmdesátých letech dvacátého století značně citlivá teritoria. Potíže těchto regionů v západní Evropě a severní Americe byly následkem zostřené konkurence na světových trzích spojené s procesem rozvoje technologií a deindustrializace, na které navazují modernizace hospodářských a institucionálních struktur a posun k terciární a kvartérní sféře (Castells 1993, Sadler 1992, Hayter 1997).

Tradiční průmyslové regiony v posttotalitních zemích byly postiženy ekonomickým úpadkem až po roce 1990. Transformační zkušenosti jejich západních předchůdců však byly přenositelné jen zčásti a to vzhledem k odlišnému původu a charakteru jejich potíží. Nepříznivé dědictví centrálně plánované ekonomiky se plně projevilo na zranitelnosti středoevropských a východoevropských průmyslových regionů vůči nově se projevující mezinárodní konkurenci (Domanski 2002, Gorzelak 2000). V tomto smyslu lze transformaci průmyslových regionů v postkomunistických zemích chápat také jako návrat do jejich přirozené vývojové trajektorie (Hampl 1996).

Přestože lze v restrukturalizaci⁴ středoevropských a východoevropských průmyslových regionů vysledovat některé podobné rysy a navzdory počátečním pesimistickým předpovědím o nevyhnutelném úpadku těchto regionů (Geisler 2001, Domanski 2002, Gorzelak 2000), došlo v mnoha případech ke značně odlišnému vývoji relativně podobných oblastí. Odlišnost byla determinována nejen charakterem systémových a institucionálních změn na celostátní úrovni, ale také specifickými prvky, procesy a lokalizačními podmínkami vyskytujícími se v jednotlivých místech a regionech.

Průběh restrukturalizace jakéhokoli průmyslového regionu je vždy zásadně ovlivněn charakterem institucionálního prostředí a konkrétních restrukturalizačních programů a postupů. Velmi důležitá je i finanční zajištěnost a sekvence jednotlivých restrukturalizačních kroků. Cílem článku je porovnání první dekády restrukturalizace ostravské aglomerace a katovické konurbace⁵ a to z institucionálně-programového pohledu⁶. Vzhledem ke své relativní geografické blízkosti vytváří oba průmyslové regiony značně problematický prostor, který bývá někdy dokonce vnímán jako největší regionální problém v Evropě (Gorzelak 2000).

1 Staré průmyslové regiony a jejich restrukturalizace

Tradiční průmyslové regiony jsou regiony, které se začaly rozvíjet především v období po nástupu industrializace. V těchto regionech se rozvinula především ta odvětví, která zajišťovala ekonomický růst v období průmyslového rozvoje. Jednalo se zejména o těžký průmysl jako hornictví, hutnictví či v některých případech textilní průmysl. Tehdy průmyslové regiony zaznamenaly překotný a často chaotický prostorový a populační růst. Z urbanisticko-geografického hlediska jsou proto pro tyto prostorové entity charakteristické formy aglomerace či konurbace.

Rozvoj některých odvětví, který zkraje působil jako motor růstu těchto regionů, se nakonec projevil ve značně jednostranném zaměření jejich odvětvové struktury. Také z institucionálního pohledu se staly tyto regiony značně specifickými. Za agregovanými údaji o odvětvové struktuře regionů se skrývají dílčí mikroekonomické procesy odvozené od behaviorálních charakteristik obyvatelstva. Jak uvádějí Sadler (1992), Hudson (1994) či Hayter (1997), tradiční průmyslové regiony se vyznačují specifickými institucionálními charakteristikami a to jak formálními tak i neformálními. Jedná se zejména o dominanci velkých podniků, která vytváří kulturu závislosti a oslabuje podnikatelskou aktivitu. S tímto

⁴ v článku je upřednostněn pojem restrukturalizace průmyslových regionů. Restrukturalizace regionu je spojována převážně s jeho hospodářskými složkami. Revitalizace zase popisuje (zejména pozitivní) environmentální změny v rámci daného území. Spojením restrukturalizace a revitalizace dostáváme tzv. konverzi regionu (Adamčík 1997). Transformace pak je procesem zahrnujícím vedle složky ekonomické také složky politické, sociokulturní, environmentální a další. Transformace regionu má kvalitativně nejširší význam, jenomže by byla v práci daného rozsahu jen těžko zachytitelná. Proto je pozornost upřena na vybrané institucionálně-programové aspekty restrukturalizace ostravské aglomerace.

⁵ Pojem katovická konurbace je ekvivalentní s pojmy katovický region, katovické vojvodství, Horní Slezsko, hornoslezský region, hornoslezská konurbace. Ostravská aglomerace pak je tvořena územím okresů Ostrava-město, Karviná, Frýdek-Místek, Nový Jičín a Opava. Bližší vymezení těchto území je provedeno v kapitolách 3 a 7.

⁶ v současnosti představují institucionální ekonomii ovlivněné teorie regionálního rozvoje nejdynamičtější se rozvíjející směr v regionální vědě (Blažek a Uhlíř 2002, Lee a Wills 1997 anebo Maskell 1998). Zatímco v případě restrukturalizace průmyslových regionů v západní Evropě byly tyto teorie již aplikovány, v případě restrukturalizace průmyslových regionů postkomunistických zemí probíhající v unikátním kontextu systémových změn jim nebyla věnována prakticky žádná pozornost.

souvisí také nepříliš inovativně zaměřené regionální prostředí (*milieu*) a určitá setrvačnost zakořeněných návyků. Nesmíme ovšem zapomenout na od těžké práce odvozenou vyšší míru solidarity, odpovědnosti a technicko-organizační disciplíny vůbec.

I když byly průmyslové regiony vystaveny v průběhu historie někdy i značným výkyvům v poptávce po svých výrobcích, z dlouhodobého hlediska byly jejich ekonomiky stále rostoucí. Jako přelomové období lze chápat šedesátá a sedmdesátá léta dvacátého století, kdy se naplno odhalila dlouhodobá neudržitelnost hospodářské monostruktury těchto regionů. S rozvojem technologií a deindustrializací spojený posun od fordistické průmyslové ekonomiky k postfordistické informační ekonomice vyvolal nutnost restrukturalizace tradičních průmyslových regionů. Tyto regiony se musely definitivně rozloučit s „průmyslem dýmajících komínů“.

Restrukturalizaci tradičního průmyslového regionu je nutno obecně chápat jako dlouhodobý proces přeměn hospodářské a institucionální struktury regionu tak, aby mohl být dosaženo cílů jako ekonomický rozvoj regionu, zvýšení konkurenceschopnosti regionu a zlepšení jeho životního a sociálního prostředí (Tkocz 2001, Szczepanski 1998)⁷. Restrukturalizace v tradičních průmyslových regionech a jejich adaptace na požadavky dané novými postfordistickými ekonomickými podmínkami by měly probíhat tak, ať se nezvyšuje sociálně-ekonomická diferenciaci v rámci zemí, v nichž tyto regiony leží.

Restrukturalizace – tedy hospodářská dimenze transformace regionu – sehrává v rámci transformace regionu zásadní úlohu, neboť výrazně determinuje možnosti a limity ostatních úrovní transformace. Jak uvádí Tkocz (2001), postupem doby se vykrystalizovaly tři základní strategie k provedení restrukturalizace tradičních průmyslových regionů:

- Restrukturalizace regionu za pomoci plánované a definitivní likvidace vybraných druhů tradičního průmyslu, jakými jsou hornictví či metalurgie a paralelního rozvoje alternativních, slibných odvětví a to zejména v oblasti terciéru a inovačních aktivit.
- Restrukturalizace prostřednictvím modernizace vybraných tradičních odvětví a jejich adaptace směřující ke konkurenceschopnosti na mezinárodních trzích.
- Restrukturalizace regionu skrze částečnou likvidaci tradičních odvětví, částečnou modernizaci a rozvoj alternativních a slibných odvětví ze sektoru služeb a inovačních aktivit.

2 Specifika restrukturalizace starých průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách

Centrální plánování silně podporovalo specializaci jednotlivých regionů socialistických zemí. Jeho výsledkem bylo, že život mnoha regionů byl závislý na jednom či několika odvětvích. Zvlášť se to projevilo v případě tradičních průmyslových regionů, pro něž byla charakteristická silná hospodářská monostruktura již před příchodem totalitních režimů. V totalitním období byla jednostranná orientace hospodářství mnoha oblastí ještě více utužena. Kromě toho centrální plánování v podstatě ignorovalo vývojové předpoklady jednotlivých území (Gorzela 1998).

⁷ Tyto cíle navíc bývají podrobněji specifikovány rozvojovými strategiemi pro jednotlivé regiony a obvykle se jejich dosažení spojuje se stimulací inovačních aktivit, podporou drobného a středního podnikání anebo různými formami zmírňování dopadů restrukturalizace na trh práce.

Uměle oddalovaný a o to intenzivnější ekonomický úpadek postihl tradiční průmyslové regiony v postkomunistických zemích po roce 1990. Jejich nesnáze jsou však co do původu a charakteru zásadně odlišné od jejich západních předchůdců. S centrálním plánováním spojená monopolizace v mnoha průmyslových odvětvích, dominance velkých podniků a nedostatek menších, technologické a organizační nedostatky, nedostatečné či neexistující finanční a produkční služby či značné ekologické problémy výrazně snížily konkurenceschopnost těchto regionů na mezinárodním poli⁸.

Tabulka č.1: Typologie regionů ve střední a východní Evropě v období celospolečenské transformace

		Vývoj regionu v období celospolečenské transformace	
		Pozitivní	Negativní
Postavení regionu v bývalé socialistické ekonomice	Dobré	Pozitivní kontinuita (<i>například velké městské aglomerace</i>)	Negativní diskontinuita (<i>například průmyslové regiony</i>)
	Špatné	Pozitivní diskontinuita (<i>například regiony v blízkosti západních hranic</i>)	Negativní kontinuita (<i>například regiony v blízkosti východní části hranic</i>)

Zdroj: Gorzelak (1998)

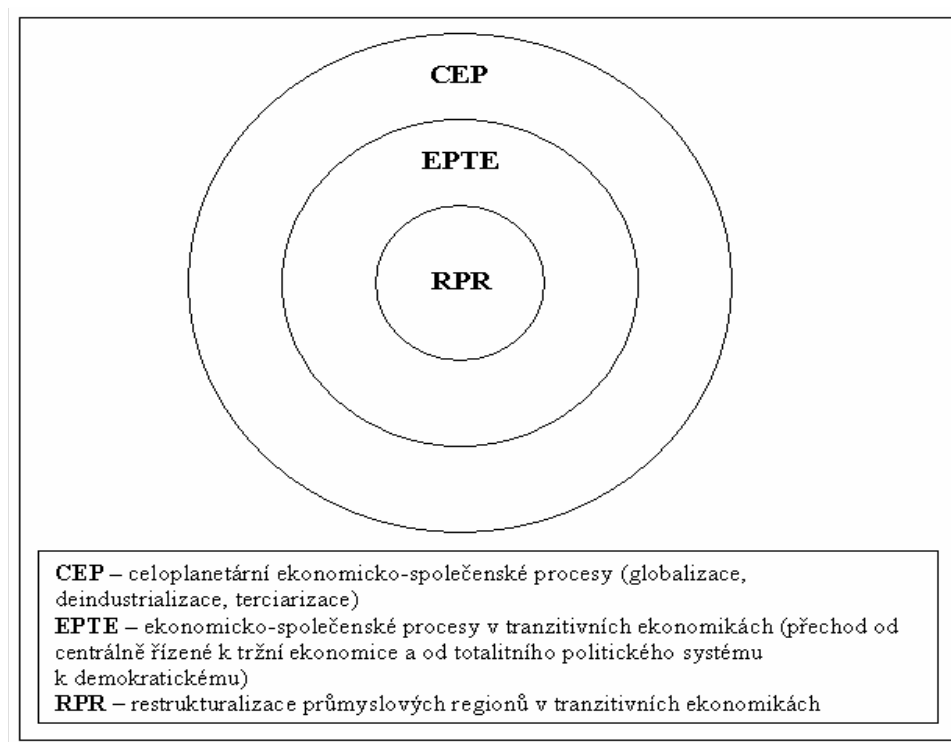
V souladu s tehdy převládajícím imperativním paradigmatem vládního přístupu k systémovým změnám ve střední a východní Evropě (Kregel, Matzner, Grabher 1992) nebyla v rámci celospolečenské transformace věnována regionální problematice odpovídající pozornost prakticky v žádné z postkomunistických zemí.

Obecnější procesy modernizace, stručně vyjádřitelné jako přechod od fordismu k post-fordismu, zahrnují procesy deindustrializace, terciarizace a nárůstu počtu malých a středních firem. Tyto procesy se odehrávají v kontextu globalizace a tvoří rámec restrukturalizace všech průmyslových regionů ve vyspělejších zemích světa (Tkocz 2001, Castells 1993, Harvey 1989).

Specificky pro regiony z tranzitivních zemí pak jsou důležité systémové změny, které se z ekonomického hlediska projevují vedle přechodu od totalitního k demokratickému politickému systému zejména transformací z centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní a změnami vlastnických struktur, které zásadně ovlivňují restrukturalizaci regionu. Podle Gorzelaka (2000) je restrukturalizace průmyslových regionů v tranzitivních zemích procesem dlouhodobým, trvajícím 15-25 let.

⁸ Např. Domanski (2002).

**Obrázek č.1: Řádovostně-prostorová diferenciacce procesů ovlivňujících
restrukturalizaci průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách**

3 Vymezení a základní charakteristika ostravské aglomerace

Základním předpokladem pro posouzení restrukturalizace jakéhokoli území je jeho jasné vymezení. Prostoru Ostravska byla vzhledem k vysokému stupni koncentrace obyvatelstva na relativně malém území tradičně věnována pozornost jak ekonomů, tak i geografů, regionalistů či urbanistů. Není překvapující, že se jednotlivá vymezení regionu liší jak kvantitativně (pokud jde o velikost vymezeného území), tak kvalitativně (ať už jde o kritérium homogenity nebo funkčnosti).

Nejčastěji se o prostoru Ostravska hovoří jako o aglomeraci.⁹ Postavení jádra v aglomeraci zaujímá počtem obyvatel třetí největší město České republiky Ostrava. Její postavení jako jádra aglomerace je nepochybné a je potvrzeno komplexnějšími projevy spádovosti okolních obcí do jádrového města. Problémem je ovšem vymezení zázemí, které kolísá od minimální varianty území tzv. ostravsko-karvinské aglomerace (Nešporová 1998) přes její mírnější (Korčák 1966, Häufner 1960) či výraznější (Blažek 1958, Střída 1963, Hampl 1996) rozšíření, až po maximální vymezení korespondující s územím dnešního Moravskoslezského kraje, jehož jádro ostravská aglomerace tvoří.

⁹ Obecně lze aglomeraci charakterizovat jako socioekonomicky provázané území, jehož obyvatelé jsou převážně zaměstnáni v nezemědělských povoláních. Aglomerace jsou tvořeny jádrem a zázemím.

Obrázek č.2: Poloha Moravskoslezského kraje vůči ostatnímu českému území

Administrativní vymezení území ve formě okresů bylo v častém nesouladu s územími přirozenými, vymezenými na základě prostorových socioekonomických charakteristik (Prokop, Kovář 1989). Přesto je vzhledem k existujícím statistickým zdrojům a dlouhodobé struktuře územní správy vhodné vymezit území ostravské aglomerace nejen podle přirozené nodality, ale také účelově, podle hranic okresů. S ohledem na tato fakta je ostravská aglomerace vymezená územím okresů Ostrava-město, Karviná, Frýdek-Místek, Nový Jičín a Opava. Aglomerační jádro Ostrava je přirozeně prstencovitě obklopeno územím ostatních okresů, což zabezpečuje dostatečnou integraci vztahů v rámci aglomerace (Šotkovský 1997).

4 Ekonomické postavení ostravského regionu v rámci země na počátku restrukturalizace v kontextu minulého vývoje

Z historicko-prostorového hlediska je vývoj ostravského průmyslového regionu úzce spjat s hospodářským a sídelním postavením dominantního města Ostravy. Její vliv na okolí začal prudce narůstat od padesátých let 19. století, po výstavbě železnice z Vídně do Krakova a prudkém rozmachu těžkého průmyslu. V období předmnichovské republiky zaznamenala Ostrava kvalitativní změny na úseku veřejné vybavenosti, čímž se zintenzívnilo sepětí jejího hustě osídleného spádového regionu s vnitřním městem a region se postupně vykrytalizoval do podoby aglomerace (Havrlant 1984, Prokop, Kovář 1989).

Obrázek č.3: Ostravská aglomerace s vyznačením jádra a zázemí

V totalitním období pokračovala v regionu urbanizace extenzivního charakteru, která navíc začala od počátku sedmdesátých let dvacátého století ztrácet na dynamice a s ní pomalu začala klesat také společenská preference Ostravska (Prokop, Kovář 1989). Při jednostranné orientaci na průmyslový růst byly v regionu výrazně poddimenzovány některé jiné, zejména obslužné funkce. Jednostranné zaměření na těžký průmysl – především hutnictví a hornictví – při současné absenci či malém zastoupení jiných důležitých funkcí se stalo příčinou značně zdeformované odvětvové struktury regionu na počátku transformačního období a to při silném zastoupení velkých podniků.

Hospodářský význam ostravské průmyslové oblasti pro celé Československo před rokem 1989 byl nepochybný, protože na ni v rámci celostátní produkce připadalo v osmdesátých letech 86 procent těžby černého uhlí (kolem 24,5 mil. tun ročně), 82,5 procent výroby koksu (7,6 mil. tun ročně), 66,8 procent surového železa (6,6 mil. tun ročně) a 60,3 procenta výroby oceli (9,2 mil. tun ročně)¹⁰.

Asi 52 procent ekonomicky aktivních obyvatel ostravského regionu pak na začátku transformačního období v roce 1991 pracovalo v sekundě, což jen potvrzuje nadměrnou preferenci průmyslu v období bývalého režimu. V terciéru, který je dnes chápán jako

¹⁰ Havrlant (1984).

nejprogresivnější část sektorové struktury, oproti tomu pracovalo přibližně jen 41 procent ekonomicky obyvatel a na primér připadalo 7 procent ekonomicky aktivních obyvatel.

5 Územně-řádovostní perspektiva institucionálně-programového zajištění restrukturalizace ostravského regionu

5.1 Celostátní úroveň institucionálně-programového zajištění restrukturalizace ostravského regionu

Na začátku transformačního období se ostravský průmyslový region ocitl ve značně obtížném postavení. Bylo zřejmé, že se nemůže vyhnout poklesu výroby a zaměstnanosti v těžkém průmyslu a to zejména v těžbě uhlí a v hutnictví. Hned v roce 1990 nová postkomunistická vláda ostře zredukovala dotace jak důlním tak i hutním podnikům a oznámila, že jejich další vývoj je v rukou jejich managementů (Nešporová 1998). Kromě toho došlo k výraznému poklesu domácí poptávky po výrobcích těžkého průmyslu.

Na straně druhé ovšem došlo k devalvaci tehdy československé měny, což výrazným způsobem znesnadnilo dovoz uhlí a oceli z okolních zemí a vytvořilo určitý časový prostor pro zorientování se v nové situaci a hledání nových trhů. Nezaměstnanost se pohybovala na zanedbatelné úrovni a to vzhledem k rychlé realizaci malé privatizace a restitucí a následném rozvoji terciálního sektoru.

Celostátní orgány se od začátku snažily většinu transformačních aktivit převést na místní a regionální aktéry a to přesto, že jim k tomu nevytvořily adekvátní podmínky. Hned v roce 1990 byly zrušeny kraje, které představovaly regionální úroveň veřejné správy. Výkon samosprávy se tak ocitl v nerovnováze vůči výkonu státní správy (např. Agenda 2000, Halásek 1997, Sucháček 1998). Samospráva existovala pouze na úrovni obce a trpěla jak nedostatkem financí tak také nedostatečným rozsahem kompetencí. Až příliš se projevoval vliv okresních úřadů coby „prodloužené ruky státu“ na život obcí. Bolestně byla pocíťována také samosprávná mezera mezi příliš malými obcemi a příliš velkým státem.

Na úrovni dnešních krajů pak nemohly být realizovány prakticky žádné rozvojové projekty, protože regionální politika byla prováděna na úrovni okresů, mezi jejichž aktivitami existovala minimální koordinace. Nebylo proto překvapením, že v roce 1990 vzniklo sdružení právnických osob pojmenované „Hospodářská a sociální rada ostravsko-karvinské aglomerace“, které se snažilo hájit zájmy místních a regionálních aktérů a které se podílelo na prvních fázích transformace ostravské aglomerace (blíže v kapitole 5.2).

Rada na základě vlastní iniciativy předložila tehdejší vládě návrh na zmírnění dopadů restrukturalizace těžkého průmyslu. Její návrh našel odezvu ve vládním usnesení č.245 z roku 1991 nazvaném „Opatření pro obnovu a rozvoj ostravsko-karvinské aglomerace v letech 1991-1992 s výhledem do roku 1995“¹¹. Pro rozvoj malého a středního podnikání v ostravsko-karvinské aglomeraci vláda vyčlenila na léta 1991 a 1992 dvě stě miliónů korun, které byly dány k dispozici okresním úřadům (Nešporová 1998, Kern, Malinovský 1997). V roce 1992 pak byla založena Českomoravská záruční a rozvojová banka (ČMZRB), která poskytovala za zvýhodněných podmínek úvěry malým a středním podnikům mimo jiné ve strukturálně postižených oblastech, kam se řadily i okresy Ostrava-město, Karviná a Frýdek-Místek v rámci ostravské aglomerace.

¹¹ Usnesení kromě jiného stanovilo, že nově založené firmy a existující firmy, které vytvoří více než 20 nových pracovních míst dostanou po dobu dvou let úlevy na dani z příjmu.

**Tabulka č.2: Objem úvěrů poskytnutých Českou spořitelnou, a.s. v prostoru
ostravské aglomerace a zaručovaných ČMZRB v letech 1992 – 1997
(objem v mil. Kč)**

Okres	1992	1993	1994	1995	1996	1997	Celkem
Frýdek-Místek	0	11,2	13,6	13,5	0	0	38,3
Karviná	6,8	1,5	2	15	0	0	25,3
Nový Jičín	2,5	0	14,8	0	0	122,9	140,2
Opava	0	1,8	8	6,7	75,8	10,8	103,1
Ostrava	0	7	10,7	39,3	15,5	45,5	118
Celkem	9,3	21,5	49,1	74,5	91,3	179,2	424,9

Zdroj: Malinovský, J. (1999)

Regionální politika jako celek se však stále nacházela na okraji pozornosti. Usnesení vlády k zásadám regionální hospodářské politiky z roku 1992 vymezilo základní principy regionální hospodářské politiky, avšak ani zde se nepočítalo s účastí regionálních či obecních orgánů samosprávy ani s aktivitou nestátních institucí na regionální úrovni. V roce 1993 vláda schválila tři typy problémových území, vymezovaných na úrovni okresů:

- hospodářsky slabá území,
- strukturálně postižená území (kam patřily i okresy Frýdek-Místek, Karviná a Ostrava-město) a
- postižená území se zhoršeným životním prostředím (kam se řadily také okresy Ostrava-město a Karviná).

Určování problémových území a také rozsah finančních prostředků pro podporu malého a středního podnikání v těchto oblastech se staly každoročním programem vlády. Určitou, ale značně nekoordinovanou a neprovázanou regionální politiku prováděla v rámci České republiky také jednotlivá ministerstva (Kern, Malinovský 1997).

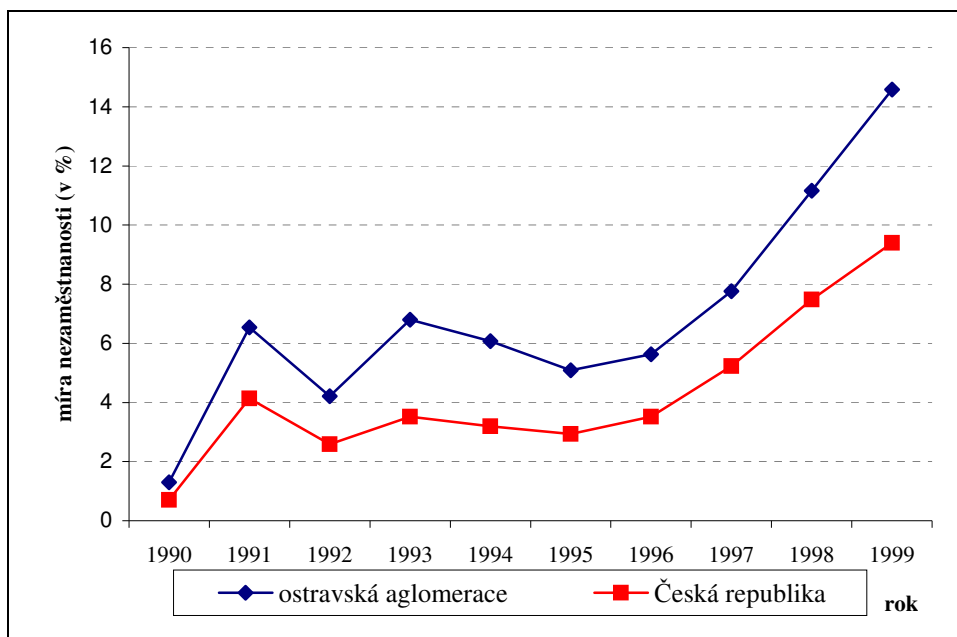
Zřízení Ministerstva pro místní rozvoj v roce 1996 bylo krokem významným, avšak nebylo a není doprovázeno odpovídajícím tempem decentralizace rozhodování. A tak nebylo překvapující, že „Česká republika postrádá nezávislou politiku regionálního rozvoje...iniciativy v oblasti regionálního rozvoje se realizují prostřednictvím celostátní rozvojové politiky.“ (Agenda 2000, str. 90). Pro problémovou ostravskou aglomeraci se navíc nepodařilo najít významnějšího investora, což pro ni mělo v kombinaci s pokračující restrukturalizací velkých podniků, již značně omezenou absorpční schopností terciéru a nastupujícími celostátními hospodářskými těžkostmi značně neblahé důsledky, které se projevy v prudkém vzestupu nezaměstnanosti (viz graf č.1).

Přijetí zásad regionální politiky v roce 1998 (usnesení vlády ČR č.235) ve spojení se zákonem o podpoře regionálního rozvoje (č. 248/2000 Sb.), zákonem č. 129/2000 Sb. o krajích a zákonem č. 132/2000 Sb. o změně a zrušení některých zákonů souvisejících se zákonem o krajích, zákonem o obcích, zákonem o okresních úřadech a zákonem o hlavním městě Praze vytvořily legislativní rámec celostátní regionální politiky.

Náhlá vlna zájmu o regionální rozvoj ze strany státních orgánů, která byla vedle objektivních socioekonomických disparit vyvolána především přibližováním země k Evropské unii do jisté míry dokumentuje celý průběh restrukturalizace ostravské aglomerace, vyznačující se nápravou vzniklých potíží a nikoliv předcházením jejich

příčinám. Mach a Skalický (2002) dokonce konstatují, že ignorování uceleného plánu je jediným aspektem, který spojuje aktivity státní správy ve věci restrukturalizace Ostravska.

Graf č.1: Vývoj míry nezaměstnanosti v ostravské aglomeraci a v České republice v letech 1990-1999

Zdroj: www.czso.cz

5.2 Regionální úroveň institucionálně-programového zajištění restrukturalizace ostravského regionu

Jak již bylo řečeno, nevhodná struktura a rozdělení kompetencí v rámci administrativního uspořádání podstatným způsobem omezily aktivity regionálních a místních aktérů v procesu restrukturalizace. V roce 1990 vzniklá Hospodářská a sociální rada ostravsko-karvinské aglomerace (dále jen Rada) se tak stala přirozenou reakcí na neexistenci regionální úrovně samosprávy, stejně jako na aktuální problémy spojené s transformací ostravské aglomerace. Posláním Rady byla reprezentace zájmů místních subjektů, tedy obcí, podniků, odborových svazů, bank či výzkumných a vzdělávacích institucí na celostátní úrovni a reakce na záležitosti spojené s procesy transformace regionu. Rada se také snažila o prostorovou koordinaci aktivit prováděných magistrátem města Ostravy, resp. okresními úřady na nevelkých územích.

Iniciativa Rady vedla v květnu 1993 k vytvoření Agentury pro regionální rozvoj, jejíž vznik byl financován českou a francouzskou vládou a programem Phare. Jejím posláním byla podpora projektů regionálního rozvoje a zmírnění nepříznivých vlivů ekonomické transformace. Phare zprostředkovalo financování také pro Regionální podnikatelský fond, který nabízel rizikový kapitál firmám se slibnými podnikatelskými záměry.

Počátkem roku 1995 vzniklo spojením Severomoravské hospodářské unie a Rady zájmové sdružení právnických osob Sdružení pro obnovu a rozvoj severní Moravy a Slezska

(dnes Sdružení pro obnovu Moravskoslezského kraje)¹², které začalo svou činnost hlouběji koordinovat jak s Regionálním podnikatelským fondem tak s Agenturou pro regionální rozvoj, která se prakticky stala výkonným orgánem projektů regionálního rozvoje¹³. Agentura do jisté míry nahrazovala neexistující úroveň regionální samosprávy. Jak Sdružení tak Agentura se věnovaly celé řadě aktivit (viz kapitola 6.2).

V souvislosti se značně opožděným vznikem krajů pak byla vytvořena celá řada relevantních dokumentů jako Strategie regionálního rozvoje ČR, programy rozvoje územního obvodu krajů či Společný regionální operační program, které poněkud pozdě (a ne vždy zcela adekvátně) reagovaly na problémy spojené s regionálním rozvojem v naší zemi. Možnost širší realizace moderních témat regionálního rozvoje se tak uskutečňuje poměrně pozdě.

6 Funkční hledisko institucionálně-programového zajištění restrukturalizace ostravského regionu

6.1 Restrukturalizace tradičních odvětví

Racionalizační strategie pro oblast hornictví byla založena na uzavření dolů v Ostravě a to s ohledem na vysoké těžební náklady, modernizaci ziskových dolů v karvinské části revíru a privatizaci většiny nedůlních aktivit, které však byly součástí Ostravsko-karvinských dolů. Česká vláda se uvolila k tomu, že v souvislosti s uzavíráním ztrátových dolů ponese část technických a sociálních nákladů, všechny náklady na modernizaci ziskových dolů a jakákoliv jiná investiční činnost byly přenechány podniku OKD (Nešporová 1998).

Zatímco v roce 1989 měly OKD 118000 zaměstnanců, v roce 1995 jich bylo pouze 50000. Této redukce bylo dosaženo:

- privatizací nedůlních aktivit podniku,
- neprodloužením pracovních smluv se zahraničními pracovníky,
- odchodem do předčasných důchodů,
- odchodem ze zdravotních důvodů,
- odchodem z podniku se zvýšeným odstupným.

Prostřednictvím vlastní specializované agentury se OKD postaraly o rekvalifikaci části svých zaměstnanců a bývalým zaměstnancům v některých případech pomohly s nastartováním podnikání. V roce 1994 tak už byly v Ostravě uzavřeny všechny doly a karvinské doly postupně přešly do soukromých rukou. V dnešní době doly v aglomeraci

¹² Posláním Sdružení je aktivizace Moravskoslezského kraje a jeho přetváření v moderní evropský průmyslový, obchodní, vzdělávací a kulturní region. Podporou strategických rozvojových projektů na regionální i celostátní úrovni se snaží usnadnit obtížnou restrukturalizaci této průmyslové oblasti. K hlavním činnostem Sdružení patří prosazování oprávněných zájmů svých členů, zejména těch zájmů, které jsou v souladu s rozvojem Moravskoslezského kraje. Sdružení se podílí na tvorbě a řešení úkolů souvisejících s postupnou realizací Programu rozvoje kraje a dalších rozvojových dokumentů. Velmi důležitou náplní činnosti Sdružení jsou aktivity podporující přizpůsobení kraje podmínkám v Evropské unii, a to zejména v oblastech ekonomického rozvoje, životního prostředí, rozvoje infrastruktury, vzdělávání a lidských zdrojů.

¹³ Problémem Agentury pro regionální rozvoj zůstává nejednoznačný postoj státu vůči regionálním rozvojovým agenturám. Role těchto agentur nebyla vymezena legislativně, což způsobuje jejich příklon spíše ke komerčním aktivitám a to na úkor poslání, které by měly plnit (např. Sucháček 2003).

každoročně vytěží asi 13000000 tun uhlí, čímž pokrývají 20% celkové tuzemské spotřeby primárních energetických zdrojů.

Další problémovou oblastí těžkého průmyslu se po roce 1989 stalo hutnictví. Také zde došlo k potřebě útlumu neproduktivních kapacit, ekologizace výroby, rozvoje perspektivních technologií a vytvoření doprovodných sociálních programů. V devadesátých letech byly privatizovány Třinecké železářny a Železářny a drátovny Bohumín. V případě Vítkovic a Nové Huti se stát rozhodl pro tzv. manažerskou cestu privatizace, což mělo za následek, že i když byl stát nadále vlastníkem těchto firem, přestal se o jejich řízení a restrukturalizaci zajímat. Hutní průmysl tak po celou dobu přežíval jen díky mimořádně příznivým podmínkám na zahraničních trzích (Mach, Skalický 2002). Nařízení vlády č.310/2000 o některých opatřeních souvisejících s restrukturalizací těžkého průmyslu, Program restrukturalizace českého ocelářského průmyslu z roku 2001 a Doprovodný sociální program pro ocelářský průmysl představují značně opožděnou reakci na problémy, které se kumulovaly v letech 1989-1999.

6.2 Rozvoj nových aktivit

Velmi významnou roli hrál na počátku restrukturalizace rozvoj terciární sféry, která byla v období socialismu hluboce poddimenzována. Terciér pohlcoval většinu propouštěných pracovníků. Již nastíněné programově-institucionální zabezpečení restrukturalizace však způsobilo, že přeměna regionu probíhala značně spontánně a byly podceněny nové progresivní směry regionálního rozvoje, což se začalo projevovat od nastupujících celostátních ekonomických potíží v roce 1997.

Rozvoj nových aktivit v regionu byl založen převážně na iniciativě místních aktérů. Sdružení pro obnovu Moravskoslezského kraje a jeho předchůdci přispěli mimo jiné ke zřízení prvního svobodného celního pásma v zemi, které se v současnosti nachází v areálu mošnovského letiště, dále ke vzniku regionálního finančního ústavu Union banky, která však před nedávnem zanikla a také pomohli prosadit modernizaci druhého železničního koridoru. Agentura pro regionální rozvoj se spolupodílela na vzniku Technologického parku v Ostravě či Regionálního informačního centra.

Tabulka č.3: Přímé zahraniční investice na jedno pracovní místo v letech 1993-2000 podle okresů

Investice na pracovní místo (v tis. Kč)	Počet okresů	Z toho ostravská aglomerace
Do 99,9	51	Karviná, Frýdek-Místek, Opava
100-149,9	12	Nový Jičín, Ostrava-město
150-199,9	5	
Více než 200	9	

Zdroj: Tonev, P. - Toušek, V. (2002)

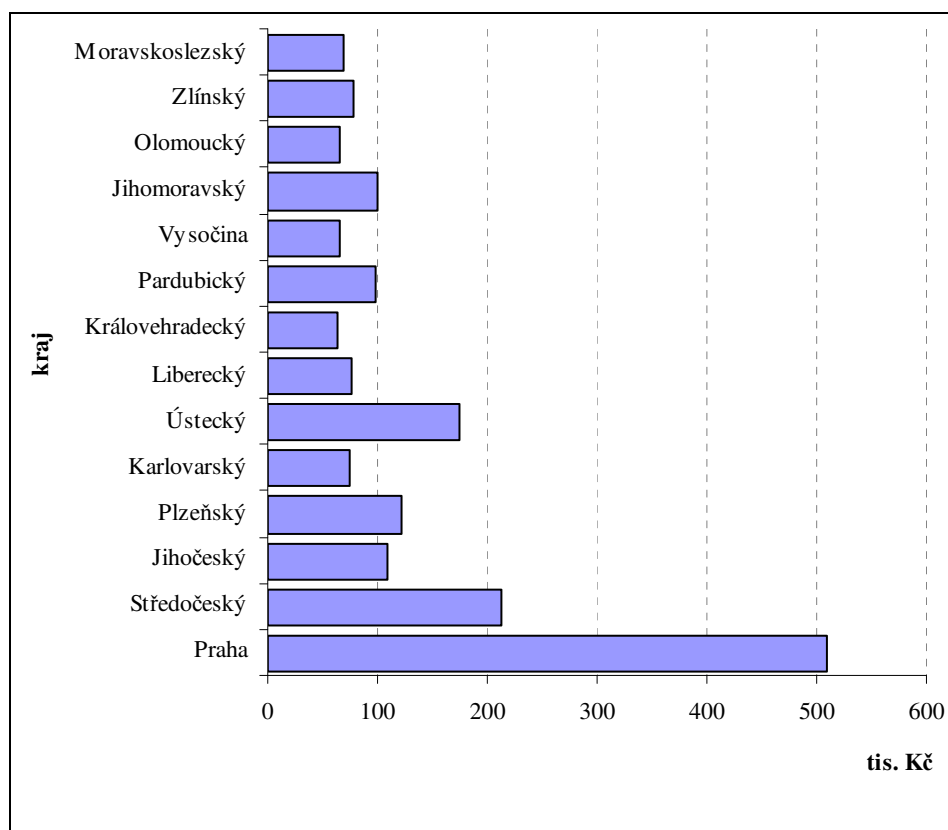
Za vydatné pomoci magistrátu města Ostravy a Vítkovic, a.s. bylo založeno Podnikatelské a inovační centrum BIC, jehož základním cílem je vytvářet vhodné podnikatelské prostředí především začínajícím a mladým inovačním firmám podnikajícím v rozličných oblastech výroby nebo výzkumu a vývoji. V regionu rovněž působí několik podnikatelských inkubátorů nebo podnikatelských center.

I když vzniklo s podporou ministerstva průmyslu a obchodu několik průmyslových zón, stále se do nich nepodařilo přilákat většího investora. Nejde pouze o to, že investiční pobídky

byly v České republice například oproti sousednímu Polsku nižší a že začaly vznikat později (až od roku 1998), ale o celou řadu nepříznivě působících institucionálních a tzv. soft faktorů¹⁴ (blíže viz kapitola 6.3).

Nevýhodou také je, že nesmírně výhodné podmínky speciální ekonomické zóny v polském hornoslezském regionu přilákaly velké investory již v polovině devadesátých let minulého století a ti následně nemají zájem investovat v geograficky relativně blízkém a funkčně velmi podobném ostravském regionu. Speciální hornoslezská ekonomická zóna navíc byla zřízena v pořadí jako druhá v celém Polsku a je v rámci země nejúspěšnější, zatímco zóny v rámci ostravské aglomerace se zřizují až poté, co byly zřízeny na mnoha dalších místech České republiky a navíc patří k nejméně obsazeným.

Graf č.2: Přímé zahraniční investice na jednoho pracovníka v krajích ČR za období 1993-2000

Zdroj: Tonev, P. - Toušek, V. (2002) (upraveno)

Rozvoj nových aktivit v regionu byl financován z mnoha zdrojů. Jednalo se zejména o výdaje na aktivní politiku zaměstnanosti, podporu malého a středního podnikání a životní prostředí (včetně zahlazování důsledků hornické činnosti), které byly poskytnuty ze státního

¹⁴ Wojnarová, Polouček (2001).

rozpočtu. Další prostředky byly poskytnuty Evropskou unií na projekty regionálního rozvoje a to z programu Phare (například pilotní program pro restrukturalizaci podniků a privatizaci v roce 1991 či vznik Agentury pro regionální rozvoj a Regionálního podnikatelského fondu), ECOS/OUVERTURE (například strategie rozvoje regionu REGVIS 2005 anebo Master Plan Karviná) a PALMIF (projekty na podporu zaměstnanosti). Byly také realizovány některé projekty přeshraniční spolupráce a projekty v oblasti vzdělávání v rámci programů TEMPUS či LEONARDO. Byť byly tyto aktivity dostatečně finančně zabezpečeny, trpěly nízkou mírou vzájemné provázanosti.

6.3 Komunikační rozměr restrukturalizace

Tato problematika si zaslouží speciální kapitolu, protože jak materiální tak nemateriální komunikace s okolním světem sehrává při restrukturalizaci průmyslových regionů klíčovou roli. Už Havrila (1984) zdůrazňoval, že dopravní infrastruktura ostravské aglomerace je na slušné úrovni, horší je ale její propojení s okolím. Železniční síť je poměrně rozvinutá a navíc probíhá rekonstrukce druhého železničního koridoru, která významně urychlí spojení s Vídní a Varšavou. Existuje projekt na zřízení překladiště zboží ze zemí Dálného východu v Bohumíně. Silniční síť je také na dobré úrovni, ale stále více je pocíťován mnohonásobný odklad dálnice D47, který má na region z ekonomického hlediska silně retardující účinek (např. Zahradník 2003). S problémy se potýká také výstavba rychlostní komunikace R48. Vodní dopravu není možno využívat, ačkoliv existoval projekt na kanál Dunaj – Odra – Labe, resp. na zřízení přístavu v Bohumíně. Většímu rozvoji mošnovského letiště zase brání průtahy s jeho převedením pod správu Moravskoslezského kraje.

Nemateriální dimenze komunikace je zase důležitá z hlediska vnímání regionu v ostatních oblastech a jeho postavení na mentální mapě. Projekty na zlepšování image regionu byly do roku 1999 ve stavu zrodu, spíše šlo o municipální záležitost. Přestože se v regionu odehrává mnoho událostí celostátního či dokonce evropského významu a dochází k postupné transformaci jeho socioekonomického prostředí a životního stylu, potýká se toto území s velmi nedobrou pověstí, často zakonzervovanou celostátními médii (Jurečka 2002). Stereotypní vnímání aglomerace jako teritoria těžkého průmyslu, znečištěného životního prostředí, sociálně-patologických jevů a dalších negativ významným způsobem brzdí příliv investic a nových aktivit vůbec a následně i celou transformaci regionu.

7 Vymezení a základní charakteristika katovické konurbace

Oproti ostravské aglomeraci se o polském hornoslezském průmyslovém regionu s ohledem na existující teoretické a metodologické poznatky v oblasti hodnocení prostorových prvků a procesů v rámci systému osídlení nejčastěji hovoří jako o konurbaci¹⁵. Region Horního Slezska bývá charakterizován jako konurbace i přesto, že se v něm projevuje určitá dominance jeho administrativního jádra Katovic, která však není tak výrazná jako je tomu u jádra ostravské aglomerace.

Hornoslezský průmyslový region je pro účely tohoto článku vymezen jako skupina 27 tzv. powiatů a je ztotožněn s katovickým vojvodstvím. V roce 1998 toto území pokrývalo 6.650 čtverečních kilometrů a žilo v něm 3,9 miliónu obyvatel. Počtem obyvatel se tak

¹⁵ Konurbace je chápána jako soustava sídelních jednotek vzájemně funkčně propojených, nemajících ale jedno dominantní jádro. Existence polycentrické územní struktury s několika centry se významně spolupodílí na vysokém stupni urbanizace a industrializace těchto oblastí. Konurbace bývají rozsáhlejšími celky, než aglomerace.

jednalo přibližně o 10 procent celkové populace Polska a region pokrýval asi 2 procenta polského území. Území je silně urbanizováno, 87 procent populace žije v 53 městech a zbývající obyvatelstvo pak ve 43 venkovských obcích. Hustota osídlení představuje 590 obyvatel na kilometr čtvereční, což čtyřikrát přesahuje průměrnou hodnotu pro Polsko (Szczepanski, Cybula 1998).

**Obrázek č.4: Poloha Horního Slezska (jádra dnešního Slezského vojvodství)
vůči ostatnímu polskému území**

Význam regionu je ještě zesílen skutečností, že v poloměru 100 kilometrů okolo Katovic žije přibližně 8 miliónů obyvatel, což představuje více než 20 procent veškeré polské populace. Toto území navíc produkuje přes 27 procent polské průmyslové výroby a platy jsou zde v průměru druhé největší po hlavním městě Varšavě (Domanski 2002)¹⁶.

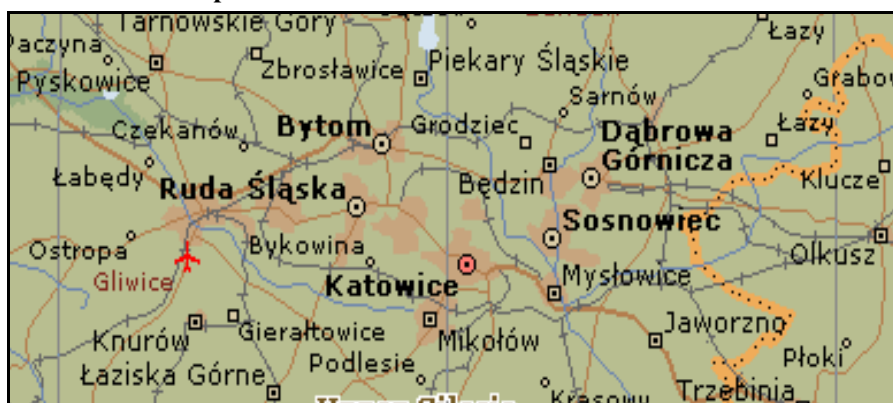
¹⁶ Pro úplnost je třeba dodat, že od 1. ledna 1999 byly v rámci polské administrativní reformy sloučeny bývalé katovické, čenstochovské a bialsko-bialské vojvodství a to do Slezského vojvodství, které má administrativní sídlo v Katovicích. Nově zřízený region pokrývá 12294 kilometrů čtverečních, což představuje pouhých 3,9 % celkové rozlohy Polska. v regionu však žije přibližně 4,9 miliónu obyvatel, což je 12,7 % polské populace celkem. Mezi šestnácti nově zřízenými regiony je tento region třetí nejmenší, pokud jde o rozlohu, avšak přitom druhý nejlidnatější.

8 Ekonomické postavení katovického regionu v rámci země na začátku restrukturalizace v kontextu minulého vývoje

Urbanizační vývoj katovické konurbace v hlavních rysech a v zásadě i časově koresponduje s vývojem ostravské aglomerace. Přesto lze konstatovat, že zatímco u ostravské aglomerace se v průběhu času vytvořil určitý řád vývoje daný dominancí jednoho města, v případě polského Horního Slezska se jednalo o značně chaotickou urbanizaci rozsáhlého území mezi Gliwicemi a Katowicemi, která je patrná dodnes (Domanski 2002, Tkocz 2001). Katovická konurbace je z hlediska populační velikosti a rozlohy celkem čtyř až pětinasobně rozsáhlejší, než ostravská aglomerace¹⁷.

Zatímco hospodářský význam centra ostravské oblasti se projevil v jejích administrativních funkcích až v průběhu druhé světové války a po ní (Prokop, Kovář 1989), katovický region se stal silnou samosprávnou entitou již po první světové válce (Szczepanski, Cybula 1998, nebo Tkocz 2001)¹⁸. Již v historickém vývoji Horního Slezska lze oproti Ostravsku vysledovat podstatně více znaků regionalismu.

Obrázek č.5: Mapa katovické konurbace

Za totalitního režimu došlo v Horním Slezsku k podobnému vývoji jako na Ostravsku a došlo k zakonzervování, resp. posílení jeho monostrukturního charakteru: v rámci celostátní polské produkce připadalo na Horní Slezsko v osmdesátých letech 98 procent těžby černého uhlí (kolem 190 mil. tun ročně), asi 33 procent výroby koksu (asi 6 mil. tun ročně), 52 procenta výroby oceli (9 mil. tun ročně). U olova a zinku šlo dokonce o stoprocentní podíl na celostátní produkci (80, resp. 190 tisíc tun ročně). Stojí za povšimnutí, že se v regionu produkovalo také přibližně 40% polské automobilové produkce, tj. v průměru 150.000 aut ročně (Tkocz 2001).

¹⁷ Relativní populační a hospodářská váha obou regionů v rámci vlastních zemí je přibližně stejná, také proto jsou obě oblasti porovnatelné.

¹⁸ Jak katovická konurbace tak ostravská aglomerace byly tradičně velmi heterogenními teritorii z hlediska národnostního a kulturního. v případě ostravské oblasti se jednotící prvky či identita hledaly především ve formě těžké práce, Katowice s okolím vždy poukazovaly vedle náročné práce hutníků a horníků na svá slezská specifika, která se opírají o historickou příslušnost k Prusku a tradice autonomního Slezského vojvodství v letech 1922-1939, resp. o silnou náboženskou víru.

I přes zdánlivé podobnosti však lze vypořádat některé rozdíly institucionálně-ekonomického charakteru, které významným způsobem ovlivnily transformaci obou regionů: už před rokem 1989 v Polsku existoval institut soukromého vlastnictví a podnikání. Jak uvádí Tkocz (2001), ve státním sektoru pracovalo v Horním Slezsku v roce 1989 1,3 miliónu ekonomicky aktivních obyvatel, v soukromém sektoru pak 265.500! 520 velkých průmyslových podniků bylo ve státních rukou, většina z 34.834 malých firem pak patřila soukromníkům (často se jednalo o rodinné firmy).

Nespornou výhodou Horního Slezska také bylo, že podniky zahraničního obchodu vyvážející produkty těžkého průmyslu měly většinou sídlo v Katovicích, což zásadně ovlivnilo tzv. networking, jehož význam je v regionálně ekonomické literatuře opakovaně zdůrazňován (např. Amin a Thrift 1995, Piore a Sabel 1984 či Granovetter 1985). Za pozornost rovněž stojí, že v katovickém vojvodství už v roce 1989 působilo 45 zahraničních podniků (Szczepanski, Cybula 1998).

9 Územně-řádovostní perspektiva institucionálně-programového zajištění restrukturalizace katovického regionu

9.1 Celostátní úroveň institucionálně-programového zajištění restrukturalizace katovického regionu

V letech 1989-1990 se hornoslezský region nacházel v nelehké situaci. Nejednalo se pouze o dominanci těžkého průmyslu a následně deformovanou strukturu zaměstnanosti, ale také o nízkou vzdělanost, socio-kulturní napětí a zdevastované životní prostředí. Všechny tyto negativní charakteristiky byly ještě zesíleny spontánním a chaotickým prostorovým plánováním a heterogenní architekturou (Kuklinski 1994)¹⁹.

Obecně lze konstatovat, že v případě Horního Slezska byla upřednostněna relativně pomalá strategie restrukturalizace regionu, která předpokládala, že poklesu produkce a zaměstnanosti v těžkém průmyslu musí předcházet tvorba pracovních míst v nových odvětvích. Jakákoliv větší restrukturalizace těžkého průmyslu byla odložena nebo dokonce hibernována (Gorzalak a Jalowiecki 1994). Centrální vláda věnovala katovickému vojvodství podstatně větší pozornost, nežli jiným vojvodstvím (Domanski 2002).

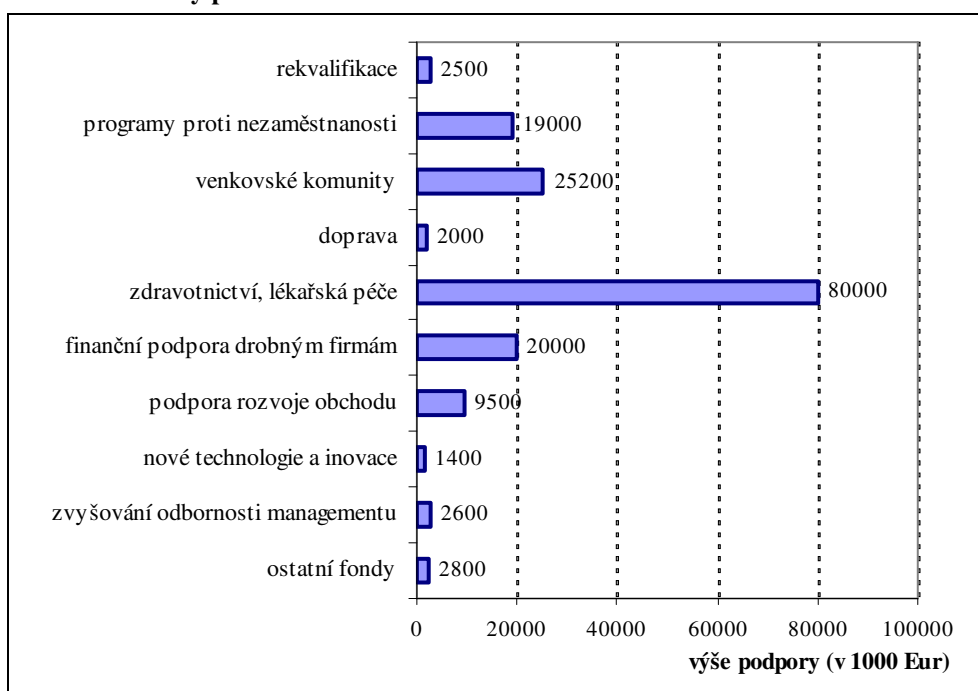
Po úvodním opatrném období bylo připraveno a realizováno několik z hlediska restrukturalizace regionu nosných opatření: 6.června 1995 byla podepsána „Regionální dohoda pro katovické vojvodství“. Tato dohoda mezi katovickým vojvodstvím a polskou vládou exaktně vymezuje aktivity, které mají být v rámci transformace regionu provedeny

¹⁹ Kuklinski se zaměřil na socio-kulturní aspekty transformace Horního Slezska a popisuje vytváření „katovického eldoráda“ v totalitním období, kdy byly akcentovány těžká práce a rozšiřování průmyslu. Totalitní období však v konečném důsledku přineslo hlubokou deformaci prakticky všech složek života regionu, která převážila nad výhodami poskytovanými ze strany státní moci. Využívání a zneužívání potenciálu regionu Kuklinski nazval „interní kolonizací“ a společensko-ekonomické postižení regionu „Slezským syndromem“. Po roce 1989 proto viděl Kuklinski budoucnost Horního Slezska nesmírně pesimisticky. Lze však vypořádat, že se objevil určitý druh solidarity a sympatií s takto postiženým regionem, což spolu s objektivními společensko-politickými důvody přispělo ke značně opatrné strategii při jeho restrukturalizaci. Tento postoj byl ovšem do značné míry vyvážen (ne-li potlačen) antipatiemi, které vyplývaly z nadměrné preference oblastí v totalitním období. Přestože se transformace regionu odvíjela od objektivních ekonomických, společenských a politických okolností, nelze úplně vynechat ani výše zmíněnou emotivní stránku transformace katovické konurbace.

a to nejen v oblasti restrukturalizace průmyslu, ale také vzdělávání, životního a sociálního prostředí a infrastruktury. Partnery této dohody jsou subjekty z katovického vojvodství a centrální vlády. Jak poznamenává Szczepanski a Cybula (1998), dohoda navazuje na předchozí politiku kosmetických změn a je z ní patrná snaha o pokračování v co nejvyšším tempu restrukturalizace tradičního průmyslu.

Na druhé straně dohoda značně přispěla k přilákání nových investorů, zlepšení kvality životního prostředí a došlo k patrnému posunu k realizaci vize Horního Slezska jako regionu založeného na know-how, inovacích, konkurenceschopnosti a pokročilých technologiích. Podle Eckarta (2002) představuje tato dohoda vůbec nejdůležitější dokument při restrukturalizaci hornoslezské konurbace.

Graf č.3: Finanční podpora katovického regionu v rámci regionální dohody ze strany polského státu

Zdroj: Eckart (2002)

Regionální dohoda pro katovické vojvodství se soustřeďuje na pokrytí osmi strategických oblastí:

- vzdělání a rekvalifikace,
- podpora drobných podnikatelů,
- konkurenceschopnost,
- meziregionální a mezinárodní spolupráce,
- obnova a revitalizace městských regionů v rámci konurbace,
- ochrana a obnova životního prostředí,
- infrastruktura, doprava a komunikace,
- rozvoj kultury, turismu a rekreace v rámci vojvodství.

Za opatrným přístupem státu k restrukturalizaci stály ekonomické, sociální, ale také politické důvody. Jednalo se především o význam hornoslezského průmyslu v rámci celého polského hospodářství²⁰, značný počet snadno mobilizovatelných obyvatel - a z politického hlediska voličů - v regionu žijící, vliv stavů a odborů a v neposlední řadě strach z možného sociálního napětí.

9.2 Regionální úroveň institucionálně-programového zajištění restrukturalizace katovického regionu

Hlavními hráči ovlivňujícími vývoj katovického vojvodství jsou vedle státem vlastněných podniků a státních úřadů a institucí orgány vojvodství, jednotlivé municipality, početná skupina stále vlivnějších nevládních organizací, podnikatelé a zahraniční investoři. Všechny tyto skupiny vnímají region rozdílně a liší se jak v dlouhodobých strategiích tak i v každodenním konání.

Významné pro průběh restrukturalizace konurbace bylo, že regionální úroveň veřejné správy nebyla na rozdíl od České republiky zrušena (byť se samosprávné funkce vojvodství rozvinuly plně až po administrativní reformě v roce 1999). Tradice autonomního Slezského vojvodství z let 1922-1939 spojené se silnou vírou tvoří jeden z tmelů této jinak heterogenní entity (Tkocz 2001). V Katovicích samotných se nacházejí celostátní výzkumné a inspekční instituce v oblasti těžebního a hutnického průmyslu. Stojí také za povšimnutí, že „Regionální dohoda pro katovické vojvodství“ byla vůbec první dohodou uzavřenou mezi regionálními orgány a polskou centrální vládou.

Vedle již zmíněného hospodářského významu vojvodství pro celou zemi, který je navíc zesílen potenciálními sociálními problémy, hrálo významnou úlohu lobbování, ať už ze strany „tradičního“ průmyslu (které se projevilo ve velice opatrné restrukturalizaci spojené se štědrými dotacemi), tak i při spojení zahraničních investorů s institucemi vojvodství anebo municipalit (které se projevilo při zakládání speciální ekonomické zóny anebo výstavbě dálnice). Regionální či místní subjekty rozhodně nehrály v průběhu restrukturalizace pasivní roli a dokázaly své zájmy vůči státu obhájit. Spíše než o přístupu „shora dolů“ lze proto v případě transformace katovického vojvodství hovořit o projevu jícím se regionalismu.

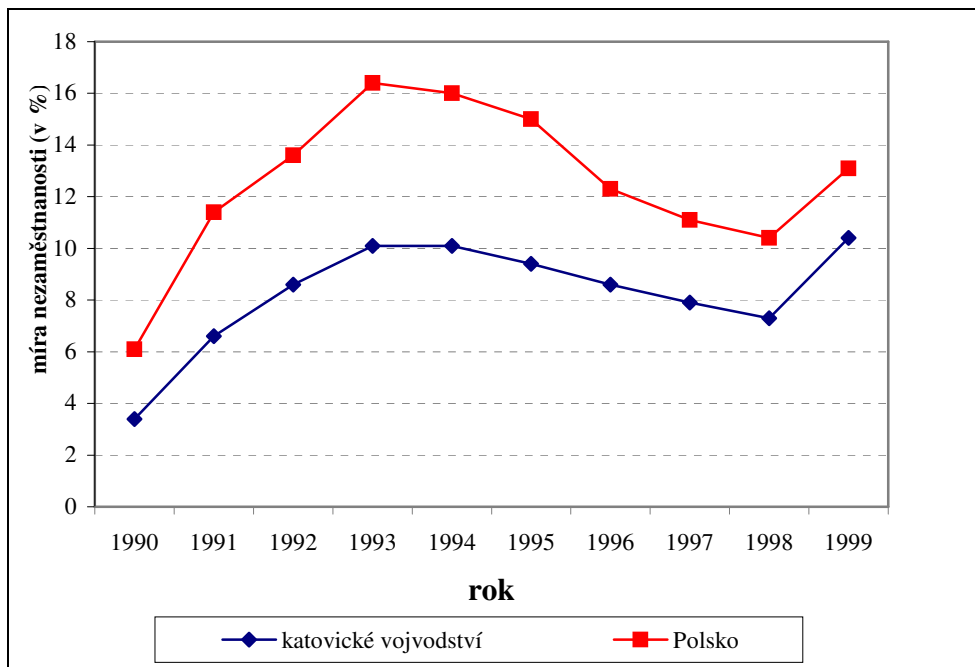
10 Funkční hledisko institucionálně-programového zajištění restrukturalizace katovického regionu

10.1 Restrukturalizace tradičních odvětví

Až do poloviny devadesátých let nedošlo k žádným principiálním změnám v zaměstnanosti v těžkém průmyslu, který z větší části zůstal ve státní rukou. Produkce v hornictví a hutnictví poklesla v „šokové fázi“ během let 1989-1995 v průměru o 32 procent, zaměstnanost pak o 15 procent. Šlo však většinou o odchody do důchodu, ostatní propuštění byli requalifikováni. Problém nezaměstnanosti byl zanedbatelný, neboť prakticky všechny propuštěné pracovníky pohltil dynamicky rostoucí sektor služeb a mnoho výrobních firem, které se usadily ve speciální ekonomické zóně (Eckart 2002, Domanski 2002).

²⁰ Je zde nutno připomenout jev, který Gorzelak (2000) nazývá „energetické vydírání“. Přes 50 procent elektrické energie se totiž v Polsku vyrábí z černého uhlí.

Graf č.4: Vývoj míry nezaměstnanosti v katovickém vojvodství a v Polsku v letech 1990-1999

Zdroj: www.stat.gov.pl

Základním rozdílem při sledování nezaměstnanosti v obou tradičních průmyslových oblastech je, že zatímco v ostravském regionu se v období 1989-1999 hodnoty nezaměstnanosti pohybovaly stále nad celostátním průměrem, v katovickém vojvodství byly oproti celostátnímu průměru po celou sledovanou dobu nižší²¹.

Z důvodu udržení zaměstnanosti v katovické konurbaci existoval politický tlak na poskytování bankovních půjček hutnickým a hornickým podnikům a to dluhy všech dolů v Horním Slezsku dosahovaly ke konci roku 1995 výše přes 8 miliard zlotých. Patrná byla také benevolence centrálních orgánů ve vztahu k podnikům tradičního průmyslu v otázce placení daní. Za pozornost stojí, že každý ministr hospodářství v letech 1989-1999 pocházel z katovického vojvodství a byl odborníkem na těžký průmysl (Geisler 2001).

Restrukturalizaci hornictví neuspíšil ani tzv. Markowského plán nazvaný podle tehdejšího polského náměstka ministra hospodářství a připravený pro restrukturalizaci hornictví v letech 1996-2000.²² Markowského plán se vzhledem k tlaku odborů a uhelné

²¹ v této souvislosti je velmi varující vysoká dynamika růstu míry nezaměstnanosti v ostravském regionu po roce 1997. Při vysoké hustotě obyvatelstva se jedná o nejvyšší absolutní počet nezaměstnaných ze všech krajů České republiky.

²² Dokument předpokládal, že k roku 2000 by mělo 52.000 horníků odejít do důchodu a dalších 12.000 mělo být posláno na „placenou dovolenou“ či předčasného důchodu s tím, že by pobíralo 55 procent svého předchozího platu. 14.000 pracovníků dolů by našlo práci ve zprivatizovaných částech hornického průmyslu a dvěma tisícům by byla poskytnuta výhodná půjčka na podnikání. Dokument také předpokládal, že v rámci Polska by nebyly poskytovány při prodeji uhlí subvence, avšak vývoz uhlí do zahraničí by byl stále dotován. Plán navíc počítal s propojováním rentabilních a nerentabilních

lobby podařilo zpomalit či nerealizovat některé jeho části. Kritizováno bylo až příliš jednostranně sektorové zaměření plánované restrukturalizace.²³ Přesto se podařilo dosáhnout toho, že zatímco v roce 1990 uhelný průmysl zaměstnával asi 26 procent ekonomicky aktivního obyvatelstva, v roce 1999 již pouze 12 procent. V roce 1990 bylo v provozu 65 dolů, v roce 1998 jich bylo v provozu 57 (Domanski 2002).

Státní intervence v hutním průmyslu byly ve srovnání s hornictvím o něco menší, nicméně stále značně rozsáhlé a vedle dotací na zlepšení životního prostředí se soustřeďovaly zejména na ochranná cla, záruky za úvěry a sociální programy. Lze však konstatovat, že na rozdíl od uhelného průmyslu byla restrukturalizace svižnější a to s ohledem na nové technologie, produkci, obsazení tržních míst i vlastnické vztahy. Část hutí byla privatizována a přešla jak do polských tak i zahraničních rukou, počet zaměstnanců hutí poklesl mezi lety 1989-1999 o 50 procent (Tkocz 2001, Domanski 2002).

10.2 Rozvoj nových aktivit

Vedle již zmíněné regionální dohody, která specifikovala obecné podmínky restrukturalizace Horního Slezska, se velmi často zmiňuje pozitivní působení speciální ekonomické zóny, která významně napomohla zmírnění restrukturalizačních dopadů na region (Domanski 2002, Gorzelak 2000, Tkocz 2001). Zákon o speciálních ekonomických zónách byl v Polsku schválen 20. října 1994 a hornoslezská zóna byla v rámci země zřízena jako druhá. Tato zóna se skládá ze čtyř subzón, které byly zřízeny v rámci katovického vojvodství 18. června 1996. Pro investory tyto zóny nabídly desetileté daňové prázdny a k nim padesátiprocentní daňovou úlevu na dalších deset let. Podmínkou pro tyto výhody byla investice přesahující 2 milióny eur a zaměstnávající přinejmenším 100 pracovníků. Preference byla dána výrobcům v oblasti přesného strojírenství, elektroniky, automobilového průmyslu, potravinářství, léků a zdravotnických nástrojů. V případě automobilového průmyslu se navíc jednalo o obor, který byl v regionu dlouhodobě přítomen.

Do roku 1999 dokázala speciální ekonomická zóna přilákat investice v celkové hodnotě asi 3,3 miliardy zlotých a vytvořit 13852 nových pracovních míst přímo v zóně (viz také tabulka č.4). Mimo jiné i zásluhou zóny došlo ke znatelné diverzifikaci odvětvové struktury regionu. Tímto způsobem byly doplněny a posíleny funkce již existující bezcelní zóny v Glivicích a železničního překladiště v Katovicích.

Určitý (byť podstatně menší) význam mělo i založení agentury regionálního rozvoje a regionálního fondu rizikového kapitálu (Domanski 2002, Tkocz 2001). V rámci katovického vojvodství vzniklo celkem 7 inkubátorů a technologických center, které napomohly rozvoji nových oborů a posílily výzkum a vývoj (Eckart 2002). Mimo jiné i zásluhou Místní společnosti pro rozvoj Glivic je dnes město chápáno jako jeden

dolů. Celková přímá podpora této restrukturalizace by dosáhla 5,5 miliardy zlotých, které by přispěly na pokrytí nedoplatků sociálního pojištění z uzavřených dolů, podporu čistých technologií, podporu likvidace dolů a sociálních výdajů a podporu nových technologií a tvorbu nových pracovních míst. Další dvě miliardy zlotých se měly získat od Evropské banky pro obnovu a rozvoj a Světové banky.

²³ Zkušenosti z Porúří a Nord Pais de Calais ukázaly, že na jedno pracovní místo v hornictví se váží přibližně tři další ve službách, stavebnictví, metalurgii a dalších odvětvích. Domino efekt ohrožení pracovních míst se jevil až příliš hrozivě, navrhován byl proto trans-sektorový přístup k restrukturalizaci. Doly v katovické oblasti navíc ve svých přidružených organizačních jednotkách, jako zdravotní střediska, rekreační střediska či administrativa bytového fondu zaměstnávaly přes 80.000 pracovníků a přes 1 milión lidí bylo v určitém vztahu s hornictvím – ať už jako zaměstnanci anebo prostřednictvím rodinných příslušníků.

z inovačních pólů celého Polska. Tychy zase navázaly na tradici v oblasti výroby automobilů a automobilových komponentů a k původní značce Fiat se přidaly firmy Opel, Hyundai či Isuzu²⁴. Katowice se rozvinuly v centrum produkčních služeb a obchodu (např. Domanski 2002, Gwosdz 2000).²⁵

Tabulka č.4: Investice v katovické speciální ekonomické zóně v letech 1996-1999

Lokalita	Objem investic			Průměrná výše investic		
	Investice (tis. zlotých)	Rozloha (ha)	Zaměst. osob	Tis. zlotých/prac.	Tis. zlotých/ha	Zaměst./ha investice
Sosnowiec- Dabrowa Gornicza	543 870	71	3 268	166,4	7 646,70	46
Gliwice	1 574 961	136	5 675	277,5	11 566,00	42
Tychy	1 031 221	102	3 657	282	10 062,60	36
Jastriebe- Żory	219 453	42	1 252	175,3	5 242,00	30
Celkem	3 369 505	352	13 852	243,3	9 582,20	39

Zdroj: Tkocz (2001)

Významné pomoci se regionu dostalo také ze strany Evropské unie, jednalo se o programy PHARE-CBC, INRED (Integrovaný regionální rozvoj), STRUDER PHARE (strukturní regionální rozvojový program) a dokonce RAPID (program pro infrastrukturní rozvoj venkova).

10.3 Komunikační rozměr restrukturalizace

Železniční síť Horního Slezska je velmi rozsáhlá, avšak zastaralá. Postupně se však modernizuje, stejně jako železniční koridory pro spojení s ostatními evropskými zeměmi. Rozsáhlá je také výstavba dálnic. Jedná se zejména o výstavbu západovýchodní dálnice A4, která v budoucnu spojí Lvov, resp. Kyjev s Drážďanami, resp. Berlínem a severojižní A1 která má spojit Gdaňsk s Vídní a vést také přes Moravskoslezský kraj. Malé letiště v Pyrzovicích je využíváno poměrně málo, nicméně nabízí stálá letecká spojení na několik významných evropských letišť. U vodní dopravy je důležitý gliwický přístav, ve kterém se zároveň nachází bezcelní zóna.

Pověst regionu zůstává v rámci Polska prakticky stejně nepříznivá jako je tomu u jeho ostravského protějšku v rámci České republiky (Gwosdz 2000). Určité zlepšení pověsti je pozorovatelné od doby, kdy v regionu začaly investovat významné světové automobilky. v poslední době se dokončilo několik projektů určených k trávení volného času obyvatelstva. Významnou roli při zlepšování image regionu sehrávají také veletrhy v Katovicích či jeden z největších evropských zábavních parků ve městě Chorzów.

²⁴ Domanski (2002) v této souvislosti upozorňuje na pozitivně působící fenomén „path-dependency“ v rámci katovické konurbace.

²⁵ Za produkční služby se považují služby finanční, pojišťovnické, zprostředkovatelské, konzultační, reklamní, právní, v oblasti nemovitostí atd. Tyto služby patří k nejprogresivnější části terciéru a významně určují pozici lokality v rámci globální konkurence (např. Castells, 1993).

Závěr

Základní restrukturalizační strategie obou regionů se lišily. Zatímco v případě katovické konurbace byla restrukturalizace průmyslu relativně pomalá a *ex ante* doprovázená tvorbou pracovních míst v jiných sektorech, v případě ostravské aglomerace se v daleko větší míře spoléhalo na *ex post* tvorbu nových pracovních příležitostí.

Pro restrukturalizaci ostravského regionu bylo typické větší množství jen málo koordinovaných projektů, které se navíc snažily pouze zmírňovat důsledky restrukturalizace, aniž by předcházely příčinám problémů. V případě hornoslezského regionu provázanost jednotlivých opatření nebyla nijak velká, ale zato restrukturalizace neproběhla ukvapeně a jednotlivé projekty disponovaly dostatečným množstvím finančních prostředků.

Velmi zajímavé je pozorování restrukturalizace těchto regionů v kontextu regionálních politik obou zemí: zatímco u Horního Slezska byl vliv regionálně-politických opatření ze strany státu dosti rozsáhlý a region se ocital vždy v popředí pozornosti, Ostravsku se dostává pozornosti pouze jako od hlavního města nejvzdálenějšímu regionu. Důraz byl kladen na iniciativu místních aktérů na Ostravsku, nebyly jim však k tomu vytvořeny odpovídající podmínky a to ani v oblasti kompetencí, ani ve sféře finančního zajištění.

Až do poloviny devadesátých let nešlo v hodnocení hospodářských ukazatelů obou regionů vysledovat výrazné rozdíly, poté se ale naplno začalo projevovat zřízení speciální ekonomické zóny v katovickém regionu a také podepsání regionální dohody. Byl to důsledek poměrně vyváženého vztahu mezi hornoslezskými regionálními aktéry a státní správou, která byla neustále nucena se zabývat restrukturalizací tohoto problémového regionu.

Zahraniční investoři začali od poloviny devadesátých let obsazovat katovické vojvodství a využili přitom výhod jako technicky kvalifikovaná pracovní síla, aglomerační úspory či poměrně rozvinutá infrastruktura. Byť jsou podobné charakteristiky typické i pro ostravskou aglomeraci, v současnosti má ostravský region ztíženou roli při lákání cizích investic, protože mnohé firmy nejsou ochotny umístit svou investici do obou dvou sociálně-ekonomicky podobných a geograficky blízkých území a jednu pobočku považují za dostačující.

Přestože není restrukturalizace obou regionů zdaleka ukončena, lze konstatovat, že i přes relativní podobnost výchozího stavu došlo v období let 1989-1999 v obou regionech k odlišnému vývoji. S restrukturalizačními výzvami se v té době lépe vyrovnala hornoslezská konurbace.

Literatura:

- [1] ADAMČÍK, S. (1998): Zdroje teorie regionální politiky a regionálního rozvoje. VŠB-Technická univerzita Ostrava, Ekonomická fakulta, Ostrava.
- [2] AGENDA 2000 (1997): Stanovisko Komise k žádosti České republiky o přijetí do Evropské unie. Praha, Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky, české znění, 122 s.
- [3] AMIN, A. – THRIFT, N. (1995): Institutional issues for the European regions: from markets and plans to socioeconomics and powers of association. *Economy and Society*, Vol. 24, pp. 41-66.
- [4] BECATTINI, G. (1978): The development of light industry in Tuscany: An interpretation. *Economic Notes*, Vol. 3, pp. 107-123.
- [5] BERRY, B.L.J. - CONKLING, E.C - RAY, D.M. (1974): *The Geography of Economic Systems*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- [6] BLAŽEK, J. – UHLÍŘ, D. (2002): *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace*. Karolinum, UK, Praha.

- [7] BLAŽEK, M. (1958): Hospodářský zeměpis Československa. Orbis, Praha, s. 321-322.
- [8] BRUSCO, S. (1982): The Emilian model: productive decentralisation and social integration. Cambridge journal of Economics, Vol. 6 , pp. 167-184.
- [9] CASTELLS, M. (1993): European cities, the informational society, and the global economy, TEGS - Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, Vol. 84, No. 4, pp. 247-257.
- [10] DOMANSKI, B. (2002): Economic Trajectory, Path Dependency and Strategic Intervention in an Old Industrial Region: the case of Upper Silesia. Paper presented at the Fourth European Urban and Regional Studies Conference (Re)placing Europe: economies, territories and identities in Barcelona, 4-7 July, 2002.
- [11] ECKART (2002): Comparative description on reconversion made in Ruhr district, Upper Silesia and Ostrava-Karviná region, Gerhard Mercator University of Duisburg, Duisburg.
- [12] FLORIDA, R. (1995): Toward the learning region. Futures, Vol. 27, pp. 527-536.
- [13] FORTHEGILL, S. – GUY, N. (1990): Retreat from the Regions: Corporate Change and the Closure of Factories, Jessica Kingsley, London.
- [14] GEISLER, R. (2001): The Future Work in the Old Industrial Region: Upper Silesia Case – The Sociological Study, nepublikovaný rukopis.
- [15] GORZELAK, G. – JALOWIECKI, B. (1994): Restrukturyzacja Gornego Slaska: Koniecznosc dziejowa czy blad reformy, In: Szczepanski (ed.): Gorny Slask – na moscie Europy. Katowice, Towarzystwo Zachety Kultury, pp. 71-92.
- [16] GORZELAK, G. (1998): Regional Development and Planning in East Central Europe, In: Kean, M. (ed.), Regional Development and Employment Policy. Lessons from Central and Eastern Europe. ILO Geneve, pp. 62-76.
- [17] GORZELAK, G. (2000): Decentralization, Regional Development and Regional Policies, In: Informationen zur Raumentwicklung Heft 7/8.2000, pp. 349-359.
- [18] GRANOVETTER, M. (1985): Economic action and social structure: the problem of embeddedness, American Journal of Sociology, Vol. 91, pp. 481-510.
- [19] GWOSDZ, K. (2000): The Image of Upper Silesia in Geography textbooks 1921-1998, In: Prace geograficzne, zeszyt 106, Instytut Geografii UJ, Kraków, pp. 55-72.
- [20] HALÁSEK, D. (1997): Veřejná ekonomika, VŠB-Technická univerzita, Ostrava.
- [21] HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice, PpF UK, Praha.
- [22] HARVEY, D. (1989): The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change, Oxford, Basil Blackwell.
- [23] HÄUFLER, V. (1960): Ostravský kraj. In: Häufler, V., Korčák, J., Král, V.: Zeměpis Československa. NČSAV, Praha.
- [24] HAUSNER, J. (1998): Imperative vs. Interactive Strategy of Systemic Change in Central and Eastern Europe, Cracow Academy of Economics, Cracow.
- [25] HAVRLANT, M. (1984): Ostrava a okolí. Průvodce, informace, fakta. Olympia, Praha.
- [26] HAYTER, R. (1997): The dynamics of industrial location. The factory, the firm and the production system, Chichester, Wiley.
- [27] HIRST, P. – ZEITLIN, J. (eds.) (1989): Reversing industrial decline? Industrial Structure and Policies in Britain and her Competitors. Berg, Oxford.
- [28] HUDSON, R. (1994): Institutional change, cultural transformation, and economic regeneration: myths and realities from Europe's old industrial areas, In: Amin, A., Thrift, N. (eds.): Globalization, institutions and regional development in Europe, Oxford, Oxford University Press.

- [29] JUREČKA, V. (2002): o některých institucionálních faktorech ekonomické revitalizace ostravského regionu. In: Regionální politika kandidátských zemí před vstupem do Evropské unie. Sborník příspěvků ze sekce č.4 z mezinárodní vědecké konference Ekonomické a adaptační procesy 2002, VŠB-Technická univerzita, Ostrava, s.68-76.
- [30] KERN, J. – MALINOVSKÝ, J. (1997): Regionální politika v České republice, In: Maier, G. – Tödtling, F.: Regionálna a urbanistická ekonomika 2. Regionálny rozvoj a regionálna politika (slovenský překlad německého originálu Regional- und Städtökonomik 2. Regionalentwicklung und Regionalpolitik), Elita, Bratislava, s.251-261.
- [31] KONDRATIEV, N.D. (1935): The Long Waves in Economic Life. The Review of Economic Statistics, Vol. 17, pp. 105-115.
- [32] KORČÁK, J. (1966): Vymezení oblastí maximálního zalidnění, In: Acta Universitatis Carolinae Geographica, No. 1-2. UK, Praha, s. 65-72.
- [33] KREGEL, J. - MATZNER, E. - GRABHER, G. (1992): The Market Shock. An Agenda for Socio-Economic Reconstruction of Central and Eastern Europe, Austrian Academy of Sciences, International Institute for Peace, Vienna.
- [34] KUKLIŃSKI, A. (1994): Przegrany Slask?, Dziennik Zachodni, 10 May 1994, No. 90.
- [35] KUTSCHERAUER, A. a kol. (1992): Program obnovy a rozvoje ostravsko-karvinského regionu. Závěrečná zpráva. VÚROM, 23 s. + 15 s. příloh.
- [36] LEBORGNE, D. – LIPIETZ, A. (1988): New technologies, new modes of regulation: some spatial implications, Environment and Planning D: Society and Space, No.6, pp. 263-280.
- [37] LEE, R. – WILLS, J. (eds.) (2002): Geographies of Economies. Arnold Co., London.
- [38] LUNDVALL, B.A. (ed.) (1992): National Systems of Innovation: Toward a Theory of Innovation and Interactive Learning. London, Pinter.
- [39] MACH, J. – SKALICKÝ, R. (2002): Analýza státní politiky restrukturalizace hutního průmyslu v regionu severní Moravy po roce 1989. Institut sociologických studií, UK, nepublikovaný text.
- [40] MALINOVSKÝ, J. (1999): Nástroje regionální politiky České republiky v procesu evropské integrace. Disertační práce. Ostrava, VŠB-TU.
- [41] MASKELL, P. – ESKELINEN, H. – HANNIBALSON, I. – MALMBERG, A. – VATNE, E. (1998): Competitiveness, Localised Learning and Regional Development: Specialisation and Prosperity in Small Open Economies, Routledge, London.
- [42] MASSEY, D. (1984): Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production. London, Macmillan.
- [43] MASSEY, D. (1995): Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production. 2nd edition, London, Macmillan.
- [44] MYRDAL, G. (1957): Economic Theory and Under-developed Regions. London, Gerald Duckworks.
- [45] NEŠPOROVÁ, A. (1998): An Active Approach towards Regional Restructuring: The Case of Ostrava, Czech Republic. In: Kean, M. (ed.), Regional Development and Employment Policy. Lessons from Central and Eastern Europe. ILO Geneve, pp. 77-97.
- [46] NORTH, D.C. (1955): Location Theory and Regional Economic Growth. Journal of Political Economy, Vol. 63, No. 3, pp. 243-258.

- [47] PICKEL, A. (1993): Authoritarianism or Democracy? Marketization as a Political Problem, paper presented at the Fifth Annual International Conference of the Society for Advancement in Socio-economics, New York
- [48] PIORE, M. – SABEL, CH. (1984): The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity. New York, Basic Books.
- [49] PROKOP, R. – KOVÁŘ, J. (1989): Ostrava a její zájmové zázemí, In: Ostrava 15, Profil, Ostrava, s. 64-102.
- [50] PROKOP, R. (1966): Ekonomický rajón Ostravska ve vztahu k sídelním poměrům a hospodářství. Sborník prací PFO, Ostrava, s. 101-125.
- [51] SABEL, CH. – ZEITLIN, J. (1985): Historical alternatives to mass production: politics, markets and technology in nineteenth century industrialization. Past and Present, No.108 (August), pp. 133-176.
- [52] SADLER, D. (1992): Global region, Pergamon, Oxford.
- [53] SCOTT, a – STORPER, M. (1992): Regional Development Reconsidered. In: Ernste, H. – Meier, V. (eds.): Cities and Regions in New Europe. London, Belhaven Press, pp. 1-24.
- [54] STORPER, M. – WALKER, R. (1989): The Capitalist Imperative: Territory, Technology and Industrial Growth. Oxford, Basil Blackwell.
- [55] STŘÍDA, M. (1963): Oblasti Československa. SPN, Praha, s. 139-146.
- [56] SUCHÁČEK, J. (1998): Význam územní správy, regionálního přístupu a jejich souvislostí při přibližování České republiky k Evropské unii. Diplomová práce, Ostrava, VŠB-Technická univerzita, 79 s.
- [57] SUCHÁČEK, J. (2003): o roli regionálních rozvojových agentur v územním rozvoji. In: Hospodářská politika v tranzitivních ekonomikách IV, VŠB-Technická univerzita, Ostrava, s. 319-326.
- [58] SZCZEPANSKI, M. – CYBULA, A. (1998): Economic Restructuring and Employment Promotion in the Katowice Voivodship, 1989-1996. In: Kean, M. (ed), Regional Development and Employment Policy. Lessons from Central and Eastern Europe. ILO Geneve, pp. 98-126.
- [59] ŠOTKOVSKÝ, I. (1997): Prostorový systém a sociálně ekonomické procesy (aplikační zaměření na ostravskou aglomeraci). Doktorská disertační práce, Ostrava, VŠB-Technická univerzita, 118 s.
- [60] TKOCZ, M. (2001): Restrukturyzacja Przemysłu Regionu Tradycyjnego, Wydawnictwo Uniwersytetu Slaskiego, Katowice.
- [61] TONEV, P. – TOUŠEK, V. (2002): Přímé zahraniční investice a regionální rozvoj. In: V. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Brno, Masarykova Univerzita.
- [62] WOJNAROVÁ, E. – POLOUČEK, S. (2001): Capital inflow and industrial zones development. In: First International Joint Symposium on Business Administration „Challenges for Business Administrators in the New Millenium“. Gökceada-Canakale, Turkey, pp. 317-321.
- [63] ZAHRADNÍK, P. (2003): Zhodnocení přínosů a nákladů dálnice D47 na ekonomický a sociální vývoj České republiky, dotčených regionů, měst a obcí: kvalitativní a kvantitativní analýza. Dostupné na www.nmunion.cz.
- [64] <http://www.czso.cz>
- [65] <http://www.stat.gov.pl>

Seznam publikovaných příspěvků v rámci institucionálního výzkumu

- [1] SUCHÁČEK, J. Municipální produkt a potenciál pro jeho zkvalitnění (případová studie města Ostravy). In Marketingové a socioekonomické analýzy měst a regionů v

- Moravskoslezském kraji. Ostrava 5.2.2004. Ostrava : VŠB - Technická univerzita Ostrava, 2004. s. 47-57. ISBN 80-248-0583-9.
- [2] SUCHÁČEK, J. Druhá fáze reformy veřejné správy a její vybrané dopady na Moravskoslezský kraj. *Ekonomická revue*, 2004, roč. 7, (č. 1), s. 49-63. ISSN 1212-3951.
- [3] SUCHÁČEK, J. Quality of Public Services as a Driving Force of the Development of Municipal Product. In *Halduskultuur 2003*. Tallinn 2003. Tallinn : Tallinn Technical University, 2004. s. 132-151. ISBN 9985-59-429-0.
- [4] SUCHÁČEK, J. Transformation of Upper Silesian Industrial Region and its Local Differentiation. In *IMEA konference 2004*. Pardubice 20.-22.5.2004. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2004. s. 478-487. ISBN 80-7194-679-6.
- [5] SUCHÁČEK, J. Teritoriální či mediteriální rozvoj?. *Innovatio*, 2004, (č. 6), s. 1-3
- [6] SUCHÁČEK, J. Media in the Context of Globalisation - Good Servants, but Bad Masters. *Kakanien Revisited*, 2004, roč. 4, (č. 1), s. 1-13
- [7] SUCHÁČEK, J. The Emergence of the Geography of Networks. *Kakanien Revisited*, 2004, roč. 4, (č. 6), s. 1-5
- [8] SUCHÁČEK, J. K institucionálně-programovému zajištění restrukturalizace ostravské aglomerace v letech 1989-1999. *Ekonomická revue*, 2004, roč. 7, (č. 3), s. 4-21. ISSN 1212-3951.
- [9] SUCHÁČEK, J. Globalisation as a Hidden Stimulus of the Growth of European Territorial Identity. *IAPSS Journal of Political Science*, 2004, (č. 8), s. 25-36. ISSN 1583-3984.
- [10] SUCHÁČEK, J. Tilburg model: towards the modern local government. *ECON'03*, 2004, roč. 10, (č. 1), s. 420-427. ISSN 0862-7908.
- [11] SUCHÁČEK, J. K roli médií v regionálním rozvoji. In *Posilování regionální konkurenceschopnosti*. Komorní Lhotka 23.4.2004. Ostrava : VŠB-TU Ostrava, 2004. s. 47-56. ISBN 80-248-0653-3.
- [12] SUCHÁČEK, J. Territorial marketing of Central European Cities: An Analytical Approach. *Cities - Places of the Common Memory in the CEI Region*, 2004, roč. 3, (č. 1), s. 7-14
- [13] SUCHÁČEK, J. K úpadku a transformaci tradičních průmyslových regionů. In *MEKON 2004, Výsledky vědecké práce studentů doktorského studia..* Ostrava 17.5.2004. Ostrava : VŠB-TU Ostrava, 2004. s. 1-7. ISBN 80-248-0593-6.
- [14] SUCHÁČEK, J.; ROZEHNAL, K. K zachycení role sítí v regionálním rozvoji. In *Participácia doktorandov na vedeckovýskumnej činnosti*. Bratislava 21.5.2004. Bratislava : Ekonomická univerzita v Bratislavě, 2004. s. 1-5. ISBN 80-225-1850-6.
- [15] SUCHÁČEK, J. Global Stimuli for Urban Socio-spatial Differentiation. *Econ '02*, 2003, roč. 9, (č. 1), s. 197-208. ISSN 0862-7908.
- [16] SUCHÁČEK, J. Neoklasický přístup k sociálně-prostorové struktuře města. In *Výsledky vědecké práce studentů doktorského studia Ostrava 2003*. Ostrava 23.5.2003. Ostrava : Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava, 2003. s. 75-78. ISBN 80-248-0353-4.
- [17] SUCHÁČEK, J. O použití input-output modelu v prostorových vědách. In *Participácia doktorandov na vedeckovýskumnej činnosti*. Bratislava 23.5.2003. Bratislava : Ekonomická univerzita v Bratislavě, 2003. s. 211-215. ISBN 80-225-1700-3.
- [18] SUCHÁČEK, J. European Territorial Identity: Ilusion, Emergence or Existence?. *Institut für den Donaauraum und Mitteleuropa Studien*, 2003, roč. 6, (č. 3), s. 13-24
- [19] SUCHÁČEK, J. Ostrava as a Hidden Potential: in the Middle and on the Periphery. *Cities - Places of the Common Memory in the CEI Region*, 2003, roč. 2, (č. 1), s. 7-20

- [20] SUCHÁČEK, J. O roli regionálních rozvojových agentur v územním rozvoji. In Hospodářská politika v tranzitivních ekonomikách IV.. Ostrava, ČR 7.11.2003. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, 2003. s. 319-326. ISBN 80-248-0398-4.
- [21] SUCHÁČEK, J. Obec a její produkt v marketingovém kontextu. In MendelNET konference 2003. Brno 6.11.2003. Brno : Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 2003. s. 1-7. ISBN 80-7157-719-7.
- [22] SUCHÁČEK, J. European Identity: Something New on the Horizon?. 2002, (Kakanien Revisited Vienna, no. 7),
- [23] SUCHÁČEK, J. European Integration after World War II: The Way to the Treaties of Rome. 2002, (Kakanien Revisited Vienna, no. 11),
- [24] SUCHÁČEK, J. Hraniční regiony : konec pohybu v bludném kruhu?. In Výsledky vědecké práce studentů doktorského studia EkF VŠB-TU Ostrava 2002. Ostrava 22.05.2002. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2002. s. 46-49. ISBN 80-2480103-5.
- [25] SUCHÁČEK, J. Hraniční regiony: konec pohybu v bludném kruhu?. In Sborník mezinárodní vědecké konference Ekonomické a adaptační procesy 2002, sekce S4: Regionální politika kandidátských zemí před vstupem do Evropské unie. Ostrava 4.9.2002. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2002. s. 149-152. ISBN 80-248-0186-8.
- [26] SUCHÁČEK, J. Media Incentives for Growing Conformity to the detriment of Individuality within the Context of Globalisation. In Youth Identity in Modernity. Sofia 2001. Sofia : SCAS, 2002. s. 36-45.
- [27] SUCHÁČEK, J. Socio-spatial Structure of European Cities: Aspects, Continuities and New Challenges. In Housing Cultures - Convergence and Diversity. Vídeň 2002. Vídeň : EuropeanForum Wien, 2002. s. 1-11.
- [28] SUCHÁČEK, J. Tilburg model jako nové paradigma pro management středně velkých měst?. In MendelNet 2002/3 Sborník příspěvků z konference studentů doktorského studia. Brno 2002. Brno : Konvoj Brno, 2002. s. 4. ISBN 80-7302-045-9.
- [29] MALINOVSKÝ, J.; SUCHÁČEK, J. Výzkum podnikání konkurenceschopného regionu. In Posilování regionální konkurenceschopnosti. Komorní Lhotka 23.4.2004. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2004. s. 36-46. ISBN 80-248-0653-3.
- [30] MALINOVSKÝ, J.; SUCHÁČEK, J. International competitiveness of the region. ECON'01, 2002, roč. 8, (č. 1), s. 80-87. ISSN 0862-7908.

Kontakt

Ing. Jan Sucháček

jsuchacek@yahoo.com, jan.suchacek@vsb.cz

VŠB - Technická univerzita Ostrava,

Ekonomická fakulta, katedra regionální ekonomiky

Sokolská tř. 33, 701 21 Ostrava, Česká republika

II. ČÁST
EKOLOGICKÉ ASPEKTY
TRANSFORMAČNÍCH PROCESŮ
PRŮMYSLOVÝCH REGIONŮ
V TRANSFORMUJÍCÍ EVROPĚ

ENVIRONMENTÁLNÍ ASPEKTY REGIONÁLNÍHO ROZVOJE

Enviromental aspects of regional development

Marcella Šimíčková

Abstract

The contribution is dealing with an environmental dimension of development of the Moravia-Silesian region. The main issues are a brief assessment of the environment of the region, theoretical issues and legislative framework of the creation of an environmental policy towards sustainable development, and the review of environmental aspects of development of the region. The last part is devoted to the main conclusions of the Czech-Poland cooperation focused on approaches to the creation of the trans-border region in an accord with criteria of sustainable development.

Úvod

Příspěvek se zabývá vybranými tématy, jež byly předmětem řešení výzkumného záměru Ekonomické, ekologické a sociální aspekty transformačních procesů průmyslových regionů v integrující Evropě. V rámci řešení dílčího úkolu, zaměřeného na environmentální aspekty transformačních procesů průmyslových regionů v integrující Evropě, byla předmětem zkoumání řada témat /oblastí/ ve vztahu k Moravskoslezskému kraji s cílem přispět k formování strategie rozvoje a konkurenceschopnosti regionu v souladu s požadavkem dosažení udržitelného rozvoje.

Udržitelný rozvoj regionu je zde vymezen v souladu s definicí, podle níž je to takový rozvoj, který zajišťuje uspokojování potřeb současné generace, aniž by docházelo ke zhoršení podmínek uspokojování potřeb generací budoucích.

První fáze řešení byla zaměřena zejména na následující okruhy otázek:

- věčné problémy životního prostředí Moravskoslezského kraje /MSK/ a jejich zakotvení ve stěžejních rozvojových dokumentech
- legislativní rámec environmentální politiky ČR jako základu strategie udržitelného rozvoje regionu,
- teoretické vymezení základních principů udržitelného rozvoje /ve vztahu k jeho environmentální dimenzi/,

V následujících etapách byla pozornost zaměřena na vymezení metodických přístupů a vybraných indikátorů, využitelných k

- vymezení základních priorit a vymezení cílů v oblasti životního prostředí MSK a jejich integraci do sektorových politik,
- specifikaci environmentálních faktorů, které pozitivně a negativně ovlivňují konkurenceschopnost rozvoje MSK.

V poslední části příspěvku jsou uvedeny některé závěry k možnostem česko-polské spolupráce při rozvoji transhraničního regionu.

1 Rámcová ekologická charakteristika území MSK

Charakter území a přírodního prostředí je ovlivněn geografickou polohou, členitým reliéfem a klimatickými podmínkami, jež mají charakter odpovídající severnímu mírnému pásu. Západní hranici regionu tvoří masív Hrubého Jeseníku, přecházející do Nízkého Jeseníku a Oderských vrchů. Východní hranici tvoří Moravskoslezské Beskydy. Střední část území je sníženina, otevřená na sever do Polské nížiny. Územím regionu protéká řeka Odra, která spolu s řadou přítoků tvoří hlavní ústřední povodí. Přítoky mají bystřinný ráz s proměnlivým průtokem vody. Pro zajištění rovnoměrnějších průtoků i na ochranu před povodněmi byla vybudována jednak síť rybníků, a dále síť vodních nádrží, které mají jak funkci retenční, tak vodárenskou a rekreační.

Přírodní prostředí regionu bylo a je dále dlouhodobě ovlivňováno charakterem hospodářských činností v regionu, ve kterém byla rozvinuta řada ekologicky náročných odvětví. Přitom rozloha regionu je relativně malá a značně různorodá. Celková rozloha území regionu činí 555 457 ha, z toho zemědělská půda zabírá 51,4 % a lesní půda 35,3 % území.

Stav zemědělských ekosystémů byl negativně ovlivněn především rozvojem zemědělské velkovýroby, jež působila k likvidaci ekostabilizačních prvků v území. V současné době je podstatná část ploch ohrožena erozí. Půda byla značně degradována kontaminací cizorodými látkami /hnojivy, pesticidy, atd./, což mělo za následek pokles přirozené úrodnosti, retenční schopnosti území a došlo ke snížení biologické diverzity.

Stav lesních ekosystémů. Původní přirozené lesní ekosystémy byly rozhodujícím nositelem ekologické stability území. V důsledku jejich přeměny na jehličnaté monokultury a nevhodnou druhovou i věkovou skladbou porostů byla snížena jejich ekologická stabilita a odolnost vůči negativním vlivům. Nevhodné metody obhospodařování a emisní zátěže lesních porostů způsobily vážné poškození lesní půdy.

Stav ovzduší. Přes výrazné zlepšení v průběhu 90tých let není situace v kvalitě ovzduší příznivá. Z dostupných údajů vyplývá, že 70% obyvatelstva stále žije na území se zhoršenou kvalitou prostředí. Rozhodující množství emisí základních znečišťujících látek je emitováno v okresech Ostrava-město, Karviná a Frýdek-Místek.²⁶

Stav krajiny. V důsledku nadměrné a nevhodné urbanizace a intenzifikace zemědělské a lesnické činnosti došlo k omezení ekotonu a jejich stabilizačního působení. Rozsáhlá území, devastovaná důlní činností a rozvoj liniových staveb mají za následek omezenou průchodnost území. Rozsáhlé poškození lesních porostů z titulu vysokého imisního zatížení přispívají ke snížené stabilitě vodního režimu území.

Vodní ekosystémy jsou narušovány narušením hydroekologických funkcí okolních ekosystémů a naopak. Pro existenci řady živočichů měly negativní dopady zejména znečištění vodních toků a objektů odpadními vodami /komunálními i průmyslovými/ eutrofizace vod, rovněž regulace vodních toků a jejich napřímení /nezanedbatelné je rovněž jejich zkrácení/, přehrazení vodních toků hrázemi a jezy.

²⁶ Ve vyhlášených oblastech se zhoršenou kvalitou prostředí - tj. území na kterých dochází k překračování imisních limitů – jsou prioritní zejména následující znečišťující látky: suspendované částice velikosti frakce PM10, benzen, polycyklické aromatické uhlovodíky (benzo(a)pyren), nikl, arzen, kadmium, ozón, a oxidy dusíku. Podle Nařízení Moravskoslezského kraje č. 1/2004 ze dne 20.5.2004, kterým byl vydán Krajský program snižování emisí MSK jsou – vzhledem k jejich podílu na celkových emisích kraje – prioritní zdroje znečišťování ČEZ, a.s., Dalkia ČR, a.s. ISPAT Nová huť, a.s., OKD, OKK, a.s., Třinecké železářny, a.s. a Vysoké pece Ostrava, a.s.

Ekologické zátěže. Extrémní rozměr starých zátěží /řešen dosud jen minimálně/ zahrnuje devastované plochy a poddolovaná území, staré skládky, kontaminované plochy zemědělské půdy a území postižená povodněmi.

Zvláště chráněná území. Na území regionu se nachází rozsáhlé chráněné krajinné oblasti /CHKO/ Beskydy, Jeseníky a Poodří . Dále je zde značný počet národních přírodních rezervací, přírodních rezervací a přírodních památek. Pro celé území byly zpracovány "územní systémy ekologické stability", které jsou postupně zapracovávány do nově schvalovaných územních plánů.

2 Teoretická východiska a legislativní rámec

2.1 Legislativní rámec

Ústava České republiky ukládá státu, aby dbal o šetrné využívání přírodních zdrojů a ochranu životního prostředí.

Zákon č. 17/1992 Sb., o životním prostředí definuje kategorii trvale udržitelného rozvoje, jež byla dále přijata jako základní princip státní politiky životního prostředí.

Vláda České republiky se ve svém programovém prohlášení ze dne 21.1.1998 přihlásila k principu trvale udržitelného rozvoje, který představuje základ dnes již obecně sdílené strategie i politiky mezinárodního společenství, zakotvené v řadě dokumentů OSN.

Česká republika je rovněž vázána mnoha mezinárodními úmluvami, z nichž vyplývají pro další rozvoj ČR zejména následující závazky:

- odpovědnost za čistotu vod odtékajících z území ČR na území sousedních států a dalších států v povodí evropských řek a přilehlých moří,
- odpovědnost za čistotu ovzduší a změny klimatu způsobené jeho znečišťováním,
- odpovědnost za další vlivy činností na území ČR, přesahující státní hranice,
- spoluodpovědnost za ochranu evropského systému ekologické stability krajiny /EECONET/ a sítě zvláště chráněných území přírody NATURA 2000,
- spoluodpovědnost za implementaci zásad integrované prevence a regulace znečišťování prostředí v souladu se směrnicemi o posuzování vlivů na životní prostředí /ŽP/ dle standardu EU, atd.
- spoluodpovědnost za racionální dělbu dopravní práce mezi jednotlivé druhy dopravy v kontinentálním kontextu, atd.

Vzhledem k rozsahu legislativy a počtu navazujících dokumentů, jež byly přijaty v uplynulém období, jsou zde uvedeny jen základní, jež představovaly v daném období východiska pro zpracování strategických dokumentů v uvedeném období. Byla to především **Státní politika životního prostředí ČR /SPŽP/ přijatá v roce 1999 a následně aktualizovaná v roce 2001, jež přijala jako základní princip udržitelný rozvoj a zásady, jež byly formulovány následovně :**

- minimalizace nároků na čerpání neobnovitelných a šetrné využívání obnovitelných přírodních zdrojů, surovin, energie a minimalizace záboru půdy,
- minimalizace negativních vlivů na prostředí, emisí do ovzduší a vod, kontaminace půd, produkce odpadů i hlukové zátěže a minimalizace potenciálních rizik a havárií,
- důsledná ochrana, případně zmnožení a zkvalitnění základního přírodního i lidského kapitálu,
- prosazování ekonomické výhodnosti postupů šetrných k životnímu prostředí.

Jedním ze základních dokumentů a nástrojem realizace SPŽP ČR je **Strategie regionálního rozvoje**, jež v souladu s výše uvedenými kritérii byla "...založena na principu udržitelného rozvoje, který umožňuje naplnění současných potřeb rozvoje regionů, aniž by ohrožoval jejich vývoj v budoucnosti". Při zpracování této strategie byla uplatněna následující kritéria :

- minimální spotřeba neobnovitelných resp. nenahraditelných zdrojů,
- spotřeba obnovitelných zdrojů v mezích jejich regenerační kapacity,
- environmentálně příznivé nakládání se znečišťujícími látkami a odpady,
- ochrana a udržování příznivého stavu fauny a flóry, stanovišť a krajiny,
- zachování a zlepšování kvality půdy a vodních zdrojů,
- zachování a udržování historického a kulturního dědictví,
- zachování a zlepšování kvality místního prostředí,
- ochrana ovzduší a klimatu,
- rozvoj environmentálního vědomí, vzdělávání a výchova,
- podpora účasti veřejnosti v rozhodování ve věcech životního prostředí a udržitelného rozvoje.

V souladu s výše uvedenými dokumenty byl dále zpracován **Národní rozvojový plán /RDP/ ČR**, jenž obsahuje **Sektorovou část RDP - Životní prostředí**, v rámci které byly vymezeny následující priority.

- Obnova environmentálních funkcí v území
- Environmentální osvěta, výchova a vzdělávání
- Ochrana vod
- Ochrana klimatu a ovzduší
- Nakládání s odpady a odstraňování starých zátěží

Zásadní význam pro řešení problémů životního prostředí v regionu má Regionální operační program NUTS II regionu Ostravsko /ROP/, jenž konkretizuje priority rozvoje regionu pro období 2000-2006, a který se v rámci priority 4 - životní prostředí zaměřuje na následující opatření:

- odstranění starých ekologických zátěží
- ochrana povrchových vod
- snižování znečištění ovzduší a zlepšení systému nakládání s odpady
- ekologická výchova, vzdělávání a osvěta pro podporu udržitelného rozvoje

V rámci specifikace výše uvedených opatření byla zpracována soustava kritérií pro výběr odpovídajících projektů, které tvoří základ realizace uvedených opatření. Rozsáhlá soustava kritérií je plně v souladu s kritériem udržitelného rozvoje.

Při zpracování Regionálního operačního programu již byla důsledně zahrnuta environmentální hlediska /hlediska udržitelného rozvoje/ i v dalších oblastech rozvoje.

Závěrem je možno konstatovat, že základní legislativa a uvedené i další dokumenty vytvářely v uvedeném období předpoklady pro formování politik a programů v souladu s požadavkem udržitelného rozvoje. Na druhé straně – počáteční etapa byla poznamenána absencí vyšších územně-správních celků a odpovídajících kompetentních orgánů, jež mohly být jen v omezeném rozsahu suplovány vytvářením územních institucí, například Sdružením

obcí a měst apod. Následné ustavení Moravskoslezského kraje znamenalo vytvoření základního předpokladu pro strategické programování rozvoje regionu v souladu s kritérii udržitelného rozvoje.

2.2 Teoretická východiska udržitelného rozvoje

Problém dlouhodobé udržitelnosti rozvoje společnosti byl předmětem zájmu již v období rozvoje klasické politické ekonomie²⁷. V průběhu první a především ve druhé polovině minulého století se postupně stal jedním ze stěžejních témat ekonomické teorie. Další rozvoj teorie ekonomického růstu a následně teorie ekonomického rozvoje dospěl v 80tých letech až k rozvoji modelů endogenního růstu.

Problematické udržitelnosti se postupně věnovala a věnuje celá řada významných ekonomů.²⁸ Počínaje prvními modely Ramseye (1928), následně Kaldora a Hickse a dalších a nové vlny zájmu v 70tých letech (Rawls, Dasgupta a Heal, Solow, Stiglitz, Hartwick, atd.) bylo jejich cílem formulovat podmínky a kritéria, za kterých je ekonomický růst udržitelný.

Udržitelný rozvoj je i jednou z hlavních oblastí zkoumání environmentální ekonomie, jež se v 60tých letech začala rozvíjet jako relativně samostatná oblast ekonomické teorie.

Z hlediska zaměření tohoto dílčího úkolu jsou relevantní především následující témata, jež byla rozvíjena již v první polovině sedmdesátých let a jsou i nyní v ohnisku zájmu.

1. Vymezení podmínek, za kterých bude ekonomický rozvoj /růst/ udržitelný, jestliže je založen na využívání přírodních zdrojů neobnovitelných.
2. Vymezení kritéria udržitelného rozvoje, jež zajišťuje mezigenerační „spravedlnost“.

Významným podnětem dalšího rozvoje modelů v 80tých a následně v 90tých letech bylo vymezení udržitelného rozvoje ve zprávě WCED /1987/. Postupně byly do modelů vkládány nejen podmínky mezigenerační spravedlnosti, celá řada z nich začleňovala i omezení z hlediska limitovaného přírodního kapitálu /přírodních zdrojů obnovitelných, neobnovitelných a omezené asimilační kapacity prostředí/.

Další významnou oblastí zkoumání byly vzájemné relace mezi ekonomickým rozvojem, kvalitou životního prostředí a sociálním rozvojem. Snaha o širší začleňování ekologických, ale i sociálních a dalších aspektů do ekonomické teorie vedla v 80tých letech k ustavení nové oblasti zkoumání – ekologické ekonomie – která je založena na multidisciplinárním přístupu a snaze integrovat poznatky celé řady vědních disciplín.

Obrovský nárůst teoretických prací i empirických studií přinesl řadu poznatků o metodách a nástrojích optimalizace využívání prostředí. Významný posun nastal i v jejich uplatňování a rozvoji environmentální politiky a politiky udržitelného rozvoje.

Z hlediska možností jejich aplikace ve vztahu k environmentální politice lze formulovat alespoň následující poznatky.

Východiskem formování teorie udržitelného rozvoje v současném období je již uvedená definice, podle níž je udržitelný rozvoj takový, který zajišťuje uspokojování potřeb současné generace, aniž by došlo ke zhoršení podmínek pro uspokojování potřeb generací budoucích.

- **Definice udržitelného rozvoje se vztahuje ke třem základním oblastem /dimenzím/ - sociální, ekonomické a environmentální.** Sociální rozvoj /uspokojování potřeb budoucích generací/ je nutně podmíněn ekonomickým rozvojem. Životní prostředí /zachování jeho základních funkcí pro rozvoj

²⁷ k nejvýznamnějším představitelům patří A.Smith, D.Ricardo, T.Malthus a J.S.Mill.

²⁸ k nejvýznamnějším ekonomům formujícím poválečnou teorii růstu patří Harrod, Domar, Hicks, Kaldor, C.Clark, Day, Samuelson, Tinbergen, Myrdal, Schumpeter, Rostow, Nurske, Solow, Denison, Robinson, Hirschman, Kuznets, Lewis a řada dalších.

společnosti/ je třetí oblastí udržitelného rozvoje. Jejich vzájemná podmíněnost vyžaduje nalezení cesty jejich rovnovážného rozvoje.

- **Požadavek zachování „stejných“ podmínek pro uspokojování potřeb budoucích generací zahrnuje princip mezigenerační spravedlnosti**, jenž je zjednodušeně vymezen jako požadavek zachování konstantní úrovně disponibilního kapitálu pro následující generace. Znamená tedy i zachování nezbytného potenciálu životního prostředí – přírodního kapitálu, který spolu s uměle vytvořeným kapitálem /výrobní kapacity, infrastruktura, atd./ tvoří hlavní složky disponibilního kapitálu.

Z celé řady kritérií a podmínek udržitelnosti, jež byly vymezeny v rámci teorie, k základním z hlediska zaměření řešené problematiky, lze odvodit zejména následující závěry k praktické aplikaci.

- K otázce možné míry substituce přírodního a uměle vytvořeného kapitálu.

V rámci ekonomie hlavního proudu je předmětem diskuze otázka, do jaké míry lze úbytek přírodního kapitálu kompenzovat kapitálem uměle vytvořeným /rozvojem infrastruktury, technologií, investicemi do vědy a vzdělání apod./.

Ačkoliv teoreticky lze úbytek přírodního kapitálu kompenzovat investicemi do člověkem vytvořeného kapitálu a do rozvoje lidských zdrojů, míra jejich substituce není neomezená. **Kritická zásoba přírodního kapitálu je pro ekologickou stabilitu a existenci lidstva nezbytná.**

Z toho vyplývá i požadavek vymezení minimální /kritické/ zásoby jednotlivých skupin živých organismů v území, následné stanovení únosné míry zatížení pro jednotlivé složky a typy škodlivin apod.²⁹

- K otázce kritéria dynamické efektivnosti - diskontování budoucích výnosů.

S uplatněním kritéria mezigenerační rovnosti /spravedlnosti/ – konkrétně nezhoršení podmínek pro uspokojování potřeb budoucích generací – souvisí nejen zásady zachování určitého potenciálu přírodních zdrojů obnovitelných a kompenzace úbytků přírodních zdrojů neobnovitelných investicemi do budoucnosti. Již v počátcích modelování udržitelného ekonomického růstu, spojených s Ramsayem, byl součástí problému zajištění udržitelných „toků“ užítka, neklesající spotřeby v čase, atd. právě problém jejich oceňování v čase – jinak řečeno problém časových preferencí společnosti. Převažující utilitární přístup, založený na diskontování budoucích výnosů, je – zejména pro dlouhodobý časový horizont – velmi problematický. **Pozitivní diskontní míra vytváří asymetrii mezi současnou a budoucími generacemi.** Nový růst zájmu vyvolala energetická krize v 70tých letech, v 90tých letech pak v souvislosti s problematikou klimatické změny.

Podstatou hodnocení efektivnosti při rozhodování je metoda založena na porovnání nákladů a výnosů. Při hodnocení opatření, jejichž náklady a/nebo výnosy vznikají v delším časovém horizontu, základem pro srovnání jsou současné /diskontované/ hodnoty budoucích nákladů a výnosů. **Při uplatnění výpočtů jsou potom významné jednak použitá diskontní sazba, jednak délka období /časový horizont/, ve kterém dochází ke vzniku výnosů nebo vynaložení nákladů. V dostatečně dlouhém časovém horizontu a v závislosti na použité**

²⁹ Kromě koncepce, jež usiluje o komplexní hodnocení všech dimenzí udržitelného rozvoje, existuje i přístup, jenž se zaměřuje na „samostatné“ hodnocení /měření/ udržitelnosti environmentální, ekonomické a sociální. Soustavu ukazatelů kritické zásoby lze využít právě pro hodnocení ekologické udržitelnosti /stability/ území.

diskontní sazbě může být současná hodnota budoucích nákladů a/nebo výnosů zanedbatelná.³⁰ Závěry z diskuzí byly následující.

- Řada ekonomů od počátku formování novodobé teorie udržitelnosti ekonomického růstu považuje diskontování za neospravedlnitelné³¹.
- Další skupina doporučuje výrazně nižší diskontní míru pro oceňování výnosů v dlouhodobém časovém horizontu.
- Ačkoliv ani v současnosti nejvýznamnější ekonomové nedospěli ke shodě, převažující část uvažovala s možností klesající diskontní míry v dlouhodobém časovém horizontu³².
- Třetí skupinu, z hlediska možností aplikace pro formování environmentální politiky, resp. politiky udržitelného rozvoje, představují poznatky v oblasti měření udržitelného rozvoje.

Udržitelný rozvoj nelze vyjádřit jednou veličinou. Pro praktické oceňování rozvoje z hlediska jeho udržitelnosti /respektive vývoje směrem k udržitelnosti/ byly postupně vytvořeny

- škála kompositních indikátorů, jež umožňují hodnocení vývoje v čase a začleňují v různém rozsahu všechny dimenze rozvoje a které lze v omezeném rozsahu uplatnit i na regionální úrovni,
- soustavy indikátorů udržitelného rozvoje pro jednotlivé problémové okruhy /využitelné pro analýzu trendů, vymezení cílů a komparace environmentální náročnosti rozvoje/.

Uvedená témata více či méně souvisí i s další oblastí problematiky – oceňováním environmentálních statků. Ačkoliv existují některé metody a jsou rozvíjeny i ucelené soustavy „cen“ kupříkladu pro různé typy území /ekosystémů/, zejména pro vymezení přírodního potenciálu regionu je z řady důvodů vhodnější uplatnit fyzikální jednotky.

V souvislosti s výše uvedenými principy dochází k analýzám vztahu mezi optimálním a udržitelným rozvojem, efektivností a udržitelností rozvoje. V tomto smyslu jsou základním rozdílem mezi environmentální politikou a politikou udržitelného rozvoje právě jejich odlišná kritéria.

3 Integrace environmentálních cílů do strategie rozvoje regionu

Pro monitorování regionálního rozvoje z hlediska udržitelného rozvoje je žádoucí vytvořit soubor takových ukazatelů, jenž by /v potřebné podrobnosti/ poskytoval informace o vývoji z hlediska udržitelného rozvoje za jednotlivé okruhy. Vzhledem k tomu, že udržitelný rozvoj nelze definovat jako určitý stav či rozsah znehodnocování prostředí - zpravidla jsou využity údaje o změně stavu/rozsahu, vypovídající zda je vývoj z hlediska kvality /případně zátěže/ prostředí pozitivní či negativní.

³⁰ Diskontováním de facto rozhodujeme o alokaci zdrojů mezi generacemi.

³¹ Již v prvních pracích se velmi kriticky vyjadřovali k diskontování Frank P. Ramsey, Evsey Domar, ale i další.

³² Portney, P.R., Weyant, J.P. ed. (1999) Discounting and Intergenerational Equity. (S úvodním slovem R.M.Solowa). Resource Summit 1999, Issue 136

Proto kromě “klasických” environmentálních ukazatelů / rozsahu znečišťování a úrovně znečištění - znehodnocení jednotlivých složek prostředí/, je třeba zaměřit pozornost na ukazatele v relaci k výchozímu /resp. k cílovému/ období, k území, počtu obyvatel, úrovni ekonomických, příp. dalších aktivit, objemu vynaložených finančních prostředků apod. Obecná charakteristika ukazatelů pro tento účel následuje.

Tabulka 1: Základní typy ukazatelů pro monitorování životního prostředí regionu

ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ - ukazatelé, vypovídající o

- **současném stavu** - rozsahu znečišťování jednotlivých složek prostředí
 - kvality /stupně znečištění/ - “ -
 - rozsahu poškození, případně devastací /v %/
- **trendech ve vývoji** - změně stavu - rozsahu vlivů na životní prostředí a v důsledku toho i v kvalitě prostředí /ve srovnání s předcházejícím, resp. základním obdobím/ a dále indikátory, jež by umožňovaly
- **specifikaci cílů** / pro daný časový horizont - cílové hodnoty, resp. změnu v %/
- **hodnocení stupně jejich dosažení** - porovnání s cíli /+, - /

OSTATNÍ SEKTORY - ukazatele, umožňující

- **integrovat environmentální cíle do ostatních oblastí rozvoje /sektorů ekonomiky/**
- **hodnotit rozvoj jednotlivých sektorů z hlediska udržitelného rozvoje regionu** / formou hodnocení změny environmentální náročnosti činností v čase - t.j. v po sobě následujících obdobích /

p r ů m y s l

- ukazatele environmentální náročnosti produkce /zdrojové - náročnost produktu na spotřebu vody, energie, suroviny/
- ukazatele produkce emisí a odpadů na jednotku produktu
- míra čištění /v %/, způsob likvidace odpadů /v%/
- míra recyklace, resp. využívání druhotných surovin

e n e r g e t i k a

- výroba elektrické energie - z toho z alternativních zdrojů - ve srovnání s předcházejícím obdobím, / resp. podíl energie z alternativních zdrojů na energii celkem/
- environmentální náročnost na jednotku vyrobené energie /podle zdrojů/ a její vývoj – pro hlavní typy škodlivin /emisí/

d o p r a v a

- podíl železniční přepravy na přepravě celkem
- počet automobilů/počet obyvatel

z e m ě d ě l s t v í

- vývoj struktury využívání zemědělské půdy /orná, louky, pastviny/
- spotřeba umělých hnojiv na jednotku obdělávaných půd /t/ha/, atp.

KOMPARACE - /meziregionální, za dané územní celky/

ukazatele environmentální náročnosti rozvoje regionu

- produkce odpadních vod, emisí a odpadů, a
- spotřeba přírodních zdrojů a energií - v relaci k
 - velikosti vytvořeného produktu v regionu
 - ploše území regionu
 - počtu obyvatel regionu

Nutným předpokladem pro zpracování environmentální dimenze /resp. části/ strategických programů rozvoje regionu je jasná představa o rozvoji a cílech jednotlivých sektorů, tj. formulace energetické, surovinové, dopravní a dalších politik, jež tvoří základní rámec rozvoje jednotlivých sektorů – a jejich environmentální náročnosti – v regionech. Tyto, ale ani další podmínky nebyly v daném období splněny /absence politik, ale i omezená dostupnost základních údajů o hlavních producentech znečištění na území regionu, atd./. Rovněž strategické environmentální oceňování dopadů případných návrhů politik nemělo zpravidla potřebnou kvalitu i v důsledku neexistence metodiky pro jejich zpracování.

Z hlediska metodiky zpracování programů je žádoucí, aby oceňování dopadů do prostředí bylo jejich nedílnou součástí. Pokud nelze tyto dopady jednoznačně kvantifikovat, mělo by ocenění – na základě vědeckých poznatků – obsahovat vymezení rizik, jež znamenají zvýšená imisní zatížení konkrétními škodlivinami /pro jednotlivé ekosystémy, pro zdraví obyvatelstva/.³³

4 Environmentální aspekty rozvoje a konkurenceschopnosti MSK

Moravskoslezský kraj /MSK/ prošel v uplynulém desetiletí komplikovaným vývojem v souvislosti se značným útlumem řady těžebních a výrobních kapacit, provázeným relativně vysokou nezaměstnaností se všemi dalšími negativními dopady. Situaci regionu s nezbytnou restrukturalizací do značné míry zastaralého výrobního potenciálu komplikovalo i nedořešení některých politik /surovinová, energetická ale i zemědělská/, atd. Současně docházelo trvale k růstu nezaměstnanosti, která se v některých lokalitách vyšplhala až ke 20ti procentům. I přes tyto negativní trendy a nedořešenou dopravní infrastrukturu má kraj značný rozvojový potenciál, ke kterému patří i existence celé řady přírodních zdrojů.

4.1 Environmentální potenciál jako pozitivní faktor ekonomického rozvoje kraje

V rozvoji MSK sehrál v historickém vývoji jeho přírodní potenciál významnou roli. Jeho stávající environmentální potenciál zahrnuje zejména následující neobnovitelné a obnovitelné přírodní zdroje:

- černé uhlí, zemní plyn,
- stavební suroviny,
- půdu, lesní porosty,
- vodní zdroje.

Nejvýznamnějšími neobnovitelnými přírodními zdroji na území MSK je jednak dlouhodobě využívaný zdroj nadregionálního významu – černé uhlí a dále zemní plyn.

- **Vytěžitelné zásoby černého uhlí** jsou odhadovány na zhruba 300mil.tun. V uplynulém období docházelo postupně k omezování těžby. V následujících letech se předpokládá rozsah těžby okolo 12-10 miliónů tun ročně.

³³ Ideální pro vytvoření komplexního souboru indikátorů pro monitorování environmentální dimenze udržitelného rozvoje je rámec, navržený Evropskou environmentální agenturou označovaný zkráceně DPSIR, který pro jednotlivé typy znečištění zahrnuje postupně příčiny /hnací síly/- produkované znečištění /emise/ - stav znečištění /imise/ - dopad /poškození/ - reakce /přijátá opatření/. Z řady příčin však není vždy možné celý proces kvantifikovat.

V roce 2002 bylo v rámci ČR exportováno zhruba 5,69mil.t černého uhlí a dovoz činil naopak 1,2mil. tun. Podle dlouhodobých záměrů by měl být export omezen až po roce 2010. Předpokládá se, že pokles objemu domácí těžby bude kompenzován dovozem.³⁴

- **Vytěžitelné zásoby zemního plynu** činí cca 5,6 mld. m³ a dalších zhruba 4,5 mld. m³ představují vytěžitelné zásoby sorbovaného zemního plynu, vázaného na černouhelné sloje.
- **Na území kraje jsou dostatečná ložiska stavebního kamene**, jehož těžba činí /resp. bude činit/ cca 1mil. m³ ročně. Nárůst spotřeby se předpokládá především v souvislosti s rozvojem dopravní a technické infrastruktury.

Na území Moravskoslezského kraje se vyskytuje celá řada dalších nerostů, jež však mají spíše regionální význam.

Dobývací prostory vymezené na území kraje zabírají plochu okolo 71 tis. ha, což představuje zhruba 12,9 % plochy kraje, avšak těžba probíhá v současnosti jen v omezeném rozsahu.

- **Půdní fond Moravskoslezského kraje činí 555 419ha.**

Jeho struktura v procentním podílu na celkové ploše kraje je následující :

- zemědělská půda	51,4 %
- lesní plochy	35,4 %
- vodní plochy	2,0 %
- zastavěné plochy	2,3 %
- ostatní	8,9 %

Z celkové výměry zemědělské půdy činí zhruba 64 % orná půda. Zbývající podíl zahrnují především trvalé travnaté porosty /cca 30%/ a dále zahrady a ovocné sady. **V souladu s trendem v zemích EU i v ČR dlouhodobě dochází k trvalým úbytkům zemědělské půdy.**

Na území kraje došlo k výraznému poklesu zemědělské činnosti, což je rovněž důvodem vysoké míry nezaměstnanosti v některých okresech, a částečnému snížení podílu zemědělské půdy ve prospěch ostatních typů půd. **Z hlediska zaměření tohoto příspěvku je relevantní trvalý zábor půdy, na němž se podílí a bude i nadále podílet především rozvoj dopravní a technické infrastruktury.**

Využívání lesních porostů by se naopak mohlo stát jednou z rozvojových aktivit /vytvoření dřevozpracujícího klastru/.

- **Vodní zdroje na území Moravskoslezského kraje**

Vodohospodářské poměry na území kraje jsou relativně dobré. Převážná část území (cca 95%) patří k povodí řeky Odry. Zbývající území spadá k povodím řeky Moravy a Váhu. Na území kraje je kromě soustavy rybníků i řada vodních nádrží, jež plní jednak funkce retenční a dále i vodárenské a rekreační. V okolo toků Odry a Opavy jsou zdroje podzemních vod, na území kraje je i řada zdrojů minerálních vod.

³⁴ Další možností by pro pokrytí potřeb ekonomiky mohla být příprava náhradních ložisek k těžbě, s jejichž těžbou se v současné energetické koncepci neuvažuje.

4.2 Environmentální potenciál jako omezující faktor ekonomického rozvoje kraje

Moravskoslezský kraj není z hlediska životního prostředí – jeho stavu a kvality – homogenní.

Přírodní prostředí především průmyslového jádra kraje, jež tvoří okresy Ostrava-město, Frýdek-Místek a Karviná, bylo dlouhodobě ovlivňováno charakterem ekonomických aktivit s významnými negativními dopady na kvalitu prostředí /především doly, energetický a hutní průmysl, těžké strojírenství, chemický průmysl, atd./. **Na území kraje existuje množství starých ekologických zátěží – kontaminovaných areálů, devastované krajiny v důsledku hornické činnosti, ale i dalších odvětví.**³⁵

Na druhé straně se v rámci MSK rozkládají rozsáhlá ekologicky cenná území – především velkoplošné chráněné krajinné oblasti, ale i další ekologicky cenné lokality a prvky, jež byly vymezeny jako součást systému ochrany přírody a biodiverzity. Jejich stručná charakteristika následuje.

1. Územní systém ekologické stability – ÚSES

Jeho součástí jsou zejména biocentra a biokoridory nadregionálního a regionálního významu, které zabírají zhruba 10% území kraje.

2. Velkoplošné chráněné krajinné oblasti – CHKO

CHKO Jeseníky byla zřízena v roce 1969 a její celková plocha činí 74 tis.ha. Do území MSK zasahuje plochou o rozloze 24 790ha. Lesní porosty zabírají téměř 80% plochy CHKO. Byla začleněna do sítě evropsky významných ptačích území /celou rozlohou/ v současném období byla její část o rozloze 52,6 tis.ha navržena v rámci soustavy Natura 2000 jako oblast ochrany ptáků /SPA/. Její část zasahuje na území Moravskoslezského kraje.

CHKO Poodří byla vyhlášena v březnu 1991. Její plocha zabírá 8 150ha. Její severní část je zároveň nadregionálním biocentrem a jižní část nadregionálním biokoridorem jako součástí ÚSES. Část území CHKO Poodří byla zařazena do seznamu mokřadů mezinárodního významu /podle Ramsarské úmluvy/ – v celkové rozloze 5450ha. Rovněž byla začleněna do sítě evropsky významných ptačích území /IBA/.

CHKO Beskydy byla ustavena v roce 1973 a její část na území MSK zabírá plochu 56 040ha. Je celou svou rozlohou začleněna do sítě evropsky významných ptačích území IBA, její část byla navržena jako SPA. CHKO plní i důležitou funkci z hlediska Bernské úmluvy. V rámci této chráněné krajinné oblasti byly navrženy dvě oblasti ochrany ptáků. SPA Beskydy zabírají na území MSK plochu o rozloze 35 243ha. Ze sousedního kraje sem částečně zasahuje SPA Horní Vsacko o rozloze 27 028ha.

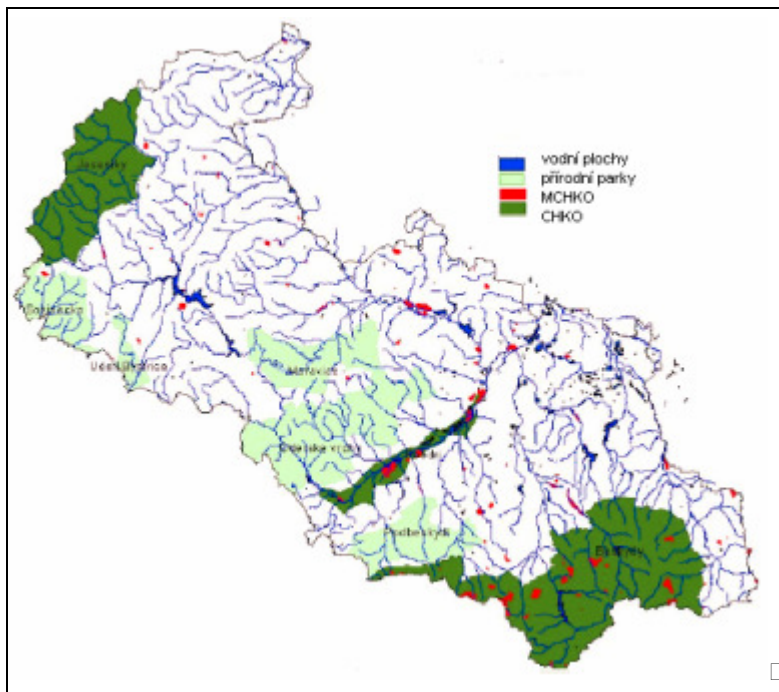
Chráněné krajinné oblasti zabírají v rámci Moravskoslezského kraje území o celkové rozloze 88 980ha, což je 16% z celkové rozlohy kraje. Poloha jednotlivých CHKO v kraji je zakreslena v následující mapce.

3. Máloplošné chráněné krajinné oblasti – MCHKO

Na území MSK se v roce 2001 nacházelo 125 máloplošných chráněných krajinných oblastí, jež zabíraly celkem plochu 5 221ha, to je necelé 1% z rozlohy kraje. Spadají sem národní přírodní památky /6/, národní přírodní rezervace /10/, přírodní památky /52/ a přírodní rezervace /57/.

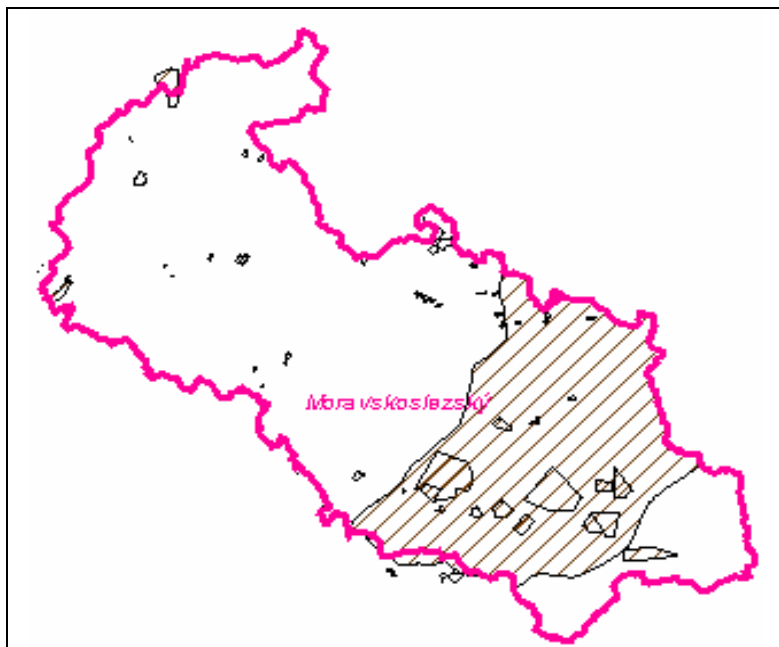
³⁵ Tato problematika byla řešena samostatně a je obsažena v jiných částech publikace.

Mapa 1: Chráněná území v rámci Moravskoslezského kraje

Zdroj: Koncepce strategie ochrany přírody Moravskoslezského kraje

Mapa 2 : Chráněná ložisková území

Zdroj: <http://map.env.cz/website/mzp/>

Ačkoliv se jedná o rozměrem relativně zanedbatelná území, z bilance střetů mezi využitím nerostného bohatství a jejich ochranou k nim dochází v desítkách případů /kupříkladu je to řádově 50 případů u ložiskových objektů, ve 14ti případech dochází ke střetu zájmu s dobývacími prostory, atd./.³⁶

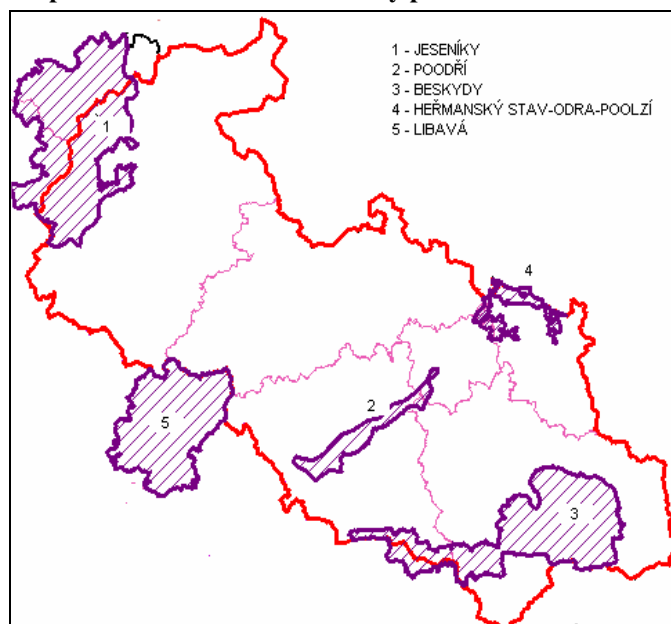
Uvnitř uvedených CHKO na území MSK se nachází dobývací prostory /14/, chráněná ložisková území /15/, zhruba 50 ložisek výhradních a nevýhradních zdrojů a další prognózní zdroje.

4. Soustava NATURA 2000

Oblasti ochrany ptáků /SPA / na území Moravskoslezského kraje patří zcela nebo svou podstatnou částí do území již ustavených chráněných krajinných oblastí. Jedinou výjimkou je navržená oblast ochrany ptáků Heřmanský stav – Odra – Poolzí. Jejich rozloha činí :

- v rámci CHKO Jeseníky - SPA o celkové rozloze 52 608ha, z toho na území MSK v rozloze 24 790ha,
- v rámci CHKO Beskydy - SPA o celkové rozloze 35 243ha,
- v rámci CHKO Poodří – SPA pro celou rozlohu CHKO , tj. 8 150ha,
- SPA Heřmanský stav³⁷ – Odra – Poolzí o rozloze 5 041ha
- SPA Libavá - částečně zasahuje na území MSK i SPA Libavá o celkové rozloze 32 727ha.

Mapa 3: Navržené oblasti ochrany ptactva /SPA/

Zdroj: Agentura ochrany přírody a krajiny: <http://mapmaker.nature.cz>

³⁶ Celkem je na území kraje evidováno cca 240 ložisek.

³⁷ SPA Heřmanský stav – Odra – Poolzí zahrnuje nejvýznamnější zimoviště vodních ptáků na severní Moravě a hnízdiště pro cca 120 druhů ptáků. Pro několik druhů představuje jediné optimální hnízdiště na severní Moravě. Je důležitou tahovou lokalitou.

Jak vyplývá z předcházejícího textu a uvedených map, ve většině případů se jednotlivé systémy ochrany přírody a biodiverzity překrývají zcela nebo částečně.

To platí i o dalších systémech ochrany přírodních zdrojů, ke kterým patří :

- Chráněné oblasti přirozené akumulace vod – CHOPAV, kam spadají Jeseníky, Beskydy a Jablunkovsko.
- Pásma hygienické ochrany – POH; na území MSK se nachází 10 vodních nádrží, z toho čtyři s vodárenským využitím.
- Ochrana lázeňských zdrojů /Klimkovice, Karviná, Havířov, ale i kupř. Jánské Koupele - v současné době mimo provoz/.

Přístupy k využívání přírodního potenciálu v rámci MSK

V rámci sociálně ekonomické analýzy Programu rozvoje kraje³⁸ byla jako ohrožení ve vztahu k životnímu prostředí vymezena celá řada faktorů /celkem 15/. Pro dokreslení existujících „rizik“ lze uvést alespoň následující :

- Další zábor kvalitní zemědělské půdy
- Upřednostňování umístování staveb „na zelené louce“ oproti využívání opuštěných ploch zejména v intravilánech obcí.
- Prosazování investičních projektů s potenciálně závažnými dopady na kvalitu životního prostředí a upřednostňování ekonomického rozvoje na úkor sociálních a environmentálních aspektů udržitelného rozvoje kraje.

Z rámcové charakteristiky existujícího nerostného bohatství na území kraje i z namátkou vybraných údajů o konfliktech s celou řadou omezení z titulu ochrany přírody a biodiverzity /na něž jeho využívání naráží nebo bude narážet/ vyplývá, že **v příštích 10 – 20 letech bude – i když v nejnutnějším rozsahu – docházet k dalším záborům půdy pro těžební činnost /i vzhledem k tomu, že se existující ložiska nacházejí na zemědělských půdách, případně i v oblastech chráněných některým z uvedených způsobů/.**

Pro jejich využití mluví zejména

- ložiska nelze „přemístit“ jinam, v určitém rozsahu tedy v uvedených lokalitách budeme využívat daný potenciál,
- při dodržení možných šetrných postupů a zajištění následné odpovídající rekultivace lze úbytky půd, případně další ekologické škody omezit na nejnižší možnou míru.

Právě z uvedených důvodů lze těžko odůvodnit další zásahy do chráněných oblastí a záborů zemědělské půdy i v případech kdy existují jiné, „méně škodlivé“ alternativy.³⁹

5 Česko-polská spolupráce při formování strategie rozvoje regionu

V rámci mezinárodní spolupráce byla formulována některá východiska k možnostem formování transhraničního regionu severní Morava – Horní Slezsko /TRSMHS/ v souladu s kritérii udržitelného rozvoje. Získané poznatky byly základem komparace stavu a vývoje

³⁸ http://www.kr-moravskoslezsky.cz/rr_prk01.vnv.html

³⁹ Hlavními argumenty jsou v těchto případech finanční úspora, úspora času, v případě průmyslových zón na zelené louce i získání zahraničních investic nebo zvýšení zaměstnanosti /resp. obojí/.

v oblasti životního prostředí i v oblasti legislativního zabezpečení. Následující text obsahuje dílčí závěry řešení.

Základní předpoklady a podmínky udržitelného rozvoje transhraničního regionu již byly vytvořeny v následujících oblastech.

1. **V rámci mezinárodní environmentální politiky a spolupráce jsou obě země signatáři řady mezinárodních úmluv a protokolů, zajišťujících koordinaci národních politik v souladu s principy udržitelného rozvoje.**

Již byla zahájena spolupráce včetně institucionálního zabezpečení /i na základě česko-polských bilaterálních dohod/, zaměřená na povodí Odry. V návaznosti na novou vodní politiku EU bude spolupráce i koordinace dále prohloubena. Existuje rovněž již založená spolupráce v rámci programu INTERREG II C, zaměřená na prevenci a protipovodňová opatření.

Obě země jsou zapojeny do programů NATURA 2000 a ECONET, což zajišťuje jak vytváření nadnárodních biokoridorů /vč.česko-polských/, tak i další rozvoj chráněných území, atd.

2. **V oblasti národní environmentální legislativy probíhá aproximace s legislativou EU a výhledově lze předpokládat plný soulad v této oblasti.** Jsou vytvářeny rovněž národní programy implementace Lokální agendy 21, národní programy na podporu zavádění EMAS, značení ekologicky šetrných výrobků, atd.
3. **Významným předpokladem úspěšné spolupráce jsou tradiční neformální živé přeshraniční styky obyvatelstva. V minulém období došlo navíc k významnému zvýšení propustnosti hranic otevřením řady přechodů pro pohraniční styk.** V rámci TR prakticky neexistuje jazyková bariéra, existuje tradiční česko-polská kulturní a obchodně-podnikatelská spolupráce, navíc existovala i poměrně značná přeshraniční zaměstnanost. O skutečné tradici i současné snaze hledat společná řešení v různých oblastech svědčí existence již vytvořených čtyř společných euroregionů.
4. **V oblasti ekonomické lze podpořit /i očekávat/ výrazný rozvoj spolupráce v oblasti obchodně-podnikatelské v souvislosti s rozvojem dopravní infrastruktury v nejbližší budoucnosti.** Základy transhraniční ekonomické spolupráce již byly položeny. V rámci strategických programů rozvoje regionu severní Morava jsou opakovaně zdůrazněny jako základní oblasti rozvoje česko-polské spolupráce : spolupráce hospodářských komor, vytváření servisu a podpora ekonomických a obchodních styků, rozvoj ekoturistiky apod.
5. **V oblasti výzkumu, vzdělávání a osvěty jsou dokladem spolupráce jak formálně založená meziuniverzitní spolupráce, společné výzkumné úkoly a granty, tak i individuální kontakty , účast na mezinárodních konferencích, seminářích apod.** V rámci přípravy na vstup do EU v souvislosti s dalšími možnostmi získat podporu pro rozvoj přeshraniční spolupráce jež by mohla přinést pozitivní efekty v řadě oblastí TR HSSM je žádoucí další rozvoj těchto aktivit.

Další spolupráce v oblasti společného výzkumu metod a přístupů k optimalizaci rozvoje regionu by znamenala pozitivní přínosy a předpoklady k vytváření podmínek pro rozvoj všech oblastí lidských - ekonomických a společenských aktivit - a jejich formování v souladu s potřebou zajistit dlouhodobou stabilitu a prosperitu transhraničního regionu.

Obecně by aktivity měly být zaměřeny na :

- řešení společných problémů společně, koordinaci realizace řešení,
- odstraňování bariér a vytváření podmínek pro rozvoj spolupráce /organizací společných setkání a akcí, vytvářením informačního servisu, atd./.

Jak vyplývá z předcházejících částí, jako **hlavní oblasti spolupráce** se jeví zejména: vytváření programů a společných projektů v rámci realizace existujících „závazků“ a cílů v oblasti životního prostředí, zejména pro:

- revitalizaci říčních systémů
- vytváření ucelených /propojených/ systémů chráněných území
- tvorba systému biokoridorů i nadregionálního charakteru - propojení lesních porostů

jako základních „prvků“ ekologické stability území. /To vyplývá z účasti na realizaci již existujících /ECONET, NATURA/, případně dalších - eventuelně společných - programů.

Další významnou oblast představuje spolupráce univerzit jak v oblasti výzkumu, zaměřeného na formy, zaměření a metody spolupráce, tak v oblasti výuky formou společných seminářů, konferencí, stáží pedagogů případně výměnné krátkodobé pobyty studentů apod.

Spolupráce v oblasti vzdělávání, společný výzkum metod a přístupů k optimalizaci rozvoje regionu by pozitivně mohly působit k vytváření podmínek pro rozvoj všech oblastí lidských - ekonomických a společenských aktivit - jejich formování v souladu s potřebou zajistit dlouhodobou stabilitu a prosperitu transhraničního regionu.

Závěr

Řada poznatků získaných v průběhu řešení, jež jsou uvedeny v tomto příspěvku, již patří historii. Na druhé straně se s žádoucím ekonomickým rozvojem pojí další environmentální rizika a nelze předpokládat, že řešení jak přetrvávajících, tak nových problémů bude vždy optimální. V současném období již byla na úrovni kraje zpracována řada kvalitních programových dokumentů, zaměřených na problémy životního prostředí, jež jsou plně v souladu s uvedenými kritérii udržitelného rozvoje. Postupně jsou také vytvářeny lepší předpoklady legislativní, ekonomické, sociální a další pro jejich realizaci.

Literatura:

- [1] Integrating Environment and Sustainable Development into Economic and Development Co-operation COM(1999)499
- [2] Europe's Environment : What directions for the future? COM (1999)543, Brussels, 1999
- [3] Koncepce strategie ochrany přírody Moravskoslezského kraje.
- [4] Partnership for Integration – a Strategy for integrating Environment into EU Policies, COM(98)333
- [5] PETRŽÍLEK, P. Politika trvale udržitelného rozvoje a programy sociálního smíru při přechodu k trvale udržitelné ekonomice. MŽP, Praha 2002
- [6] Sektorový operační program-životní prostředí. Pracovní verze. MŽP 2002
- [7] Sociálně ekonomická analýza Moravskoslezského kraje
- [8] SMOLÍK, D.: Ekologicko ekonomické problémy „trvale udržitelného rozvoje na území ostravsko karvinského regionu. In:Horní Slezsko a severní Morava jako silný region střední Evropy. VŠB-TU Ostrava, Ostrava 2000.
- [9] Státní politika životního prostředí České republiky. MŽP, Praha 2001

- [10] ŠIMÍČKOVÁ, M. Vybrané aspekty udržitelného rozvoje regionu. In: Horní Slezsko a severní Morava jako silný region střední Evropy. VŠB-TU Ostrava, Ostrava 2000.
- [11] ŠIMÍČKOVÁ, M.: Udržitelný rozvoj transhraničního regionu severní Morava a Horní Slezsko. In: Klasik, A., Milerski, O. ed.: Górny Slask i Północne Morawy jako silny region transgraniczny Europy Środkowej . Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach. Katowice 2001

Další zdroje:

- [1] http://www.kr-moravskoslezsky.cz/rr_prk01.vnv.html
- [2] <http://www.ekotoxa.cz/msk-priroda/ridicivybor.htm>
- [3] <http://mapmaker.nature.cz>
- [4] <http://www.natura2000.cz>

Seznam publikovaných příspěvků v rámci institucionálního výzkumu

- [1] ŠIMÍČKOVÁ, M. Environmentální aspekty konkurenceschopnosti Moravskoslezského kraje. In Posilování regionální konkurenceschopnosti. Komorní Lhotka 23.4.2004. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2004. s. 104-113. ISBN 80-248-0653-3.
- [2] ŠIMÍČKOVÁ, M. Ekologická politika. 1 vyd. Ostrava : PF OU, 2002. 126 s. ISBN 80-7042-230-0.
- [3] ŠIMÍČKOVÁ, M. Environmentální dimenze udržitelného rozvoje regionu - přístupy k měření. In Regionální politika kandidátských zemí před vstupem do EU. Ostrava 04.09.2002. Ostrava : Ekonomická fakulta VŠB-TU Ostrava, 2002. s. 184-190. ISBN 80-248-0186-8.
- [4] ŠIMÍČKOVÁ, M. Udržitelný rozvoj transhraničního regionu severní Morava a Horní Slezsko. GÓRNY ŚLASK I PÓLNOCNE MORAWY JAKO SILNY REGION TRANSGRANICZNY EUROPY ŚRODKOWEJ. 1 vyd. Katowice : Wydawnictwo uczelniane Akademii Ekonomicznej Im. Karola Adamieckiego w Katowicach, 2002. s. 193-210. ISBN 83-7246-022-1.
- [5] ŠIMÍČKOVÁ, M. Environmentální strategie a politika EU v současném období- jako východisko pro metodologii a metodiku zpracování environmentálního programu regionu. In Programy evropských studií na východoevropských univerzitách - zkušenosti a perspektivy. Brno : Masarykova univerzita Brno, 2000. s. 196-204. ISBN 80-210-2420-8.
- [6] ŠIMÍČKOVÁ, M. Vybrané aspekty udržitelného rozvoje regionu. In Horní Slezsko a severní Morava jako silný region střední Evropy. Ostrava : Vysoká škola báňská Technická univerzita Ostrava, 2000. s. 167-176. ISBN 80-7078-840-2.
- [7] ŠIMÍČKOVÁ, M.; BENDO VÁ, A. Environmental policy, economic development and environmental quality. In European studies programme. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2000. s. 29-39. ISBN 80-7083-412-9.
- [8] ŠIMÍČKOVÁ, M.; BENDO VÁ, A.; DAY, J. To Development of Environmental Policy and Strategy for the Integration of Environmental Objectives into Other Policies of European Union. In Vstup České republiky do Evropské unie - otázky a odpovědi. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2000. s. 345-355. ISBN 80-7083-416-1.
- [9] ŠIMÍČKOVÁ, M. Udržitelný rozvoj-nejvyšší priorita. Ekonomická revue, 1999, roč. II., (č. 1), s. 20-30. ISSN 1212-3951.

Kontakt:

Šimíčková Marcella, Ing.,CSc.

marcela.simickova@vsb.cz

VŠB - Technická univerzita Ostrava,

Ekonomická fakulta,

katedra regionální ekonomiky

Sokolská tř. 33, 701 21 Ostrava, Česká republika

OSTRAVSKO - KARVINSKÝ REGION(OKRg) A JEHO EKOLOGICKO EKONOMICKÉ PROBLÉMY OBNOVY POŠKOZENÉ KRAJINY

**The Ostrava-Karvina region and its ecological-
economic problems of regeneration of the
damanged landscape**

Dušan Smolík

Abstract

Political, economic, and social changes in the Czech Republic, including the Ostrava-Karvina region, underscore a drawback of the former focus on industry, ferrous metallurgy, and the heavy-machinery industry in that region. A consequence of these activities is a devastated landscape whose recovery will be long and costly. Although expensive local landscape regeneration had been performed in the past, most of the financial resources allocated to this project did not fulfill all expectations. The reclaimed agricultural and forest land are still used extensively, and some of them are not used at all. Therefore, the investment of several million Czech crowns was not effective. Also, due to fast restructuring changes, former smaller industrial brownfields and industrial holdings for small and mid-sized enterprises are under-utilized. Czech membership in the European Union provides an important stimulus for phased radical changes of economic, ecological and social structures for the Ostrava-Karvina region, with funds from the EU.

Úvod

Prostor krajiny významně ovlivňuje člověk a jeho aktivity. Nejvýraznější změny krajiny způsobuje především průmyslová činnost, kterou doprovází produkce pevných, kapalných a plyných odpadů, pro které současné technologie nacházejí jen obtížně další využití.

Zkulturněná krajina, vyznačující se ještě stále souladem mezi přirozenými a devastáčním prvky se tak na mnoha místech změnila v krajinu degradovanou až devastovanou. Zatímco degradovanou či narušenou krajinu můžeme ještě vhodnými či technickými a biologickými prostředky poměrně rychle obnovit, u devastované krajiny to lze je velmi obtížně a za vysokých finančních nákladů. Devastací v tomto smyslu rozumíme znehodnocení produktivity krajiny včetně podstatných změn v litosféře, pedosféře, hydrosféře a atmosféře, které vytvářejí její základní složky.

Rekonstrukce devastované krajiny jsou řadou složitých opatření, které se v první řadě soustřeďují na obnovu ekologicky stabilních prvků. Jde o to, aby se co nejdříve zrestaurovaly ty přírodní prvky, které jsou zcela nezbytné pro životní prostředí samotného člověka. Postupně se pak vytvářejí takové podmínky, aby se devastovaná krajina opět stala ekonomicky i ekologicky vyváženým prostředím s vysokou úrovní všech krajinných funkcí.

Základním úkolem obecně nápravných opatření je obnova či vytváření zemědělských pozemků a kultur, lesních kultur, vodních ploch a toků v souladu s koncepcí ekologicky vyvážené krajiny odpovídající požadavkům současné i budoucí společnosti.

1 Metodická zdůvodnění obnovných prací

Obecně uplatňovaná nápravná opatření zahrnují soubor technických a biotechnických prací, z nichž:

- do skupiny technických opatření jsou zařazeny:
 - terénní úpravy, navážka úrodných půd, soustava půdních meliorací k zlepšení půdních vlastností a k urychlení průběhu půdotvorných procesů, hydromeliorační opatření (odvodnění), výstavba komunikační sítě apod.
- do skupiny biotechnických opatření patří:
 - soubor speciálních způsobů zemědělských rekultivací, speciálních osevních postupů, soubor lesobiotechnických zásahů spojených s péčí o lesní kultury, sadovnícké rekultivace, výsadba a ošetřování kultur v rekreačních oblastech.

Konečným cílem obnovných prací je z dlouhodobého hlediska tvorba takové krajiny, která by byla ekologicky vyváženým a ekonomicky hodnotným životním prostředím, odpovídajícím zájmům společnosti. Produktem těchto prací je kromě půdy i nová kvality litosféry, hydrosféry, reliéfu, atmosféry apod. Neméně důležitým výsledkem obnovných prací je kromě zlepšení ekologických i zohlednění sociálně ekonomických podmínek též dořešení územně technických. Ty jsou rozhodující pro posouzení koncepce priorit při volbě jednotlivých druhů obnovy. Potřebu pečlivé volby vyžaduje zejména vysoká koncentrace obyvatel v dotčených oblastech, jakož i značná intenzita průmyslové a zemědělské výroby.

Rekonstrukce báňským průmyslem poškozené krajiny probíhá v několika fázích. Prvou je fáze přípravná, druhou technická, třetí fází je soustava biotechnických opatření a poslední závěrečnou fází je postrekonstrukční předání obnovené krajiny do určeného vyžívání.

1.1 Přípravná fáze

má především preventivní a optimalizační funkci a účinnost. Již vyhledávací průzkum ložisek je nutno řešit se zřetelem na možnosti komplexní a koordinované exploatace nerostných surovin a přímých zdrojů v daném prostoru. Během přípravné fáze je nutno preventivně řešit střety zájmů za předpokladu přednostního prosazování celospolečenských priorit.

Průzkum ložiska má být koncipován tak, aby poskytoval podklady a informace důležité nejen pro otvírku ložiska a jeho exploataci, ale i pro zvážení možností následných nápravných opatření. Předpokládané zpracování územně plánovací dokumentace v rámci obecného řešení rozvoje územní organizace a struktury územních celků, územního řešení těžby apod.

1.2 Důlně technická fáze

má převážně preventivní charakter a navíc se vytvářením podmínek pro obnovu výrazně podílí na jejich celkovém úspěchu.

Již během těžby se řeší všechna technicky realizovatelná a ekonomicky únosná opatření k minimalizaci deteriorizačních vlivů na prostředí v rámci celého dobývacího prostoru a především k plánovitému vytváření vhodných předpokladů pro řešení následných úprav v souladu s cílovou představou o optimálním způsobu využívání daného území. Mimořádná

pozornost se přitom věnuje řízené tvorbě devastovaných území, hlavně umísťování výsypek, odvalů či složišť v krajině, jejich vhodnému tvarování a selektivnímu odkluzu neproduktivních hornin a zemin, neboť již během těchto etap těžby, během kterých dochází k rozsáhlým technogenním transformacím ve všech sférách přírodních částí krajiny, lze výrazným způsobem ovlivňovat rozsah a intenzitu devastace, ekologicko-stanovištní podmínky devastovaných území, které se následně výrazně podílejí na výsledné efektivnosti rekultivace.

1.3 Biotechnická fáze

se řeší skupinou prací technické a biologické povahy, jejichž úkolem je zlepšování ekologických vlastností nejen území určených k obnově. Základním smyslem těchto opatření je odstranění deficitní povahy stanoviště. do skupiny technických opatření se řadí:

- terénní úpravy, kterými je řešen prostor litosféry, a to úpravou reliéfu, a tím i horninného prostředí,
- navážky úrodných a potenciálně úrodných hornin a zemin, jimiž jsou upravovány poměry pro optimalizaci poměrů a vývoje v pedosféře a některých složek hydrosféry,
- základní půdní meliorace, kterou jsou zlepšovány mechanické, fyzikální, fyzikálně chemické a biologické podmínky pro ekologicky a ekonomicky efektivní průběh půdotvorných procesů,
- hydrotechnická opatření, která jsou v podstatě řešením odtokových poměrů a představují obnovu či tvorbu nové hydrografické soustavy v dané části krajiny, přičemž ovlivňují hydrické poměry v nadzemní i podzemní sféře,
- hydromeliorační opatření, jejichž základním smyslem je optimalizace hydrických poměrů v pedosféře. Obsahují soustavy odvodňovacích prací a závlah.
- technickou stabilizaci svahů a systém protierozivních opatření, jejichž smyslem je minimalizace dynamiky geomorfologických procesů ve svažitém územní devastovaných ploch, a tím i ochrana rekultivačních kultur,
- výstavbu komunikací, kterými jsou devastované pozemky zpřístupňovány a tím umožňována obnova a jejich využívání.

Biotechnická fáze se řeší rovněž skupinou prací biologické povahy, které mají v rámci celého cyklu rekultivačních prací finální charakter.

V případech zemědělských úprav jde o soubor účelových agrotechnických opatření, popřípadě o zakládání speciálních kultur. Při lesnickém využití jde o soubor lesnických prací spojených se zakládáním kultur a s pěstební péčí na nelesní, v tomto případě na devastované půdě.

1.4 Postrekultivační fáze

se zahajuje předáváním pozemků do následného užívání. Tato problematika má vazbu i na sféru účelného obhospodařování nově vytvořených půd a kultur.

Z předchozího je zřejmé, že jde o interdisciplinární činnost, která je úspěšně řešitelná jen v úzké součinnosti biologických, geografických, technických a společenských věd včetně filozofické nadstavby. Dotýká se mnoha vědních oblastí a několika oborů praktické činnosti, a to na úrovni plánování, projekce i realizace. Musí být řešena integrovaně, v souladu se všemi aktivitami ekologické, ekonomické a sociální sféry, které charakterizují stav a vývoj v řešené části krajiny.

Pro volbu obnoveného cíle (a tedy i pro výběr optimálních způsobů revitalizace území narušených těžbou surovin) se v OKRg zohledňují následující hlediska:

- ekologické,
- sociálně-ekonomické,
- územně technické.

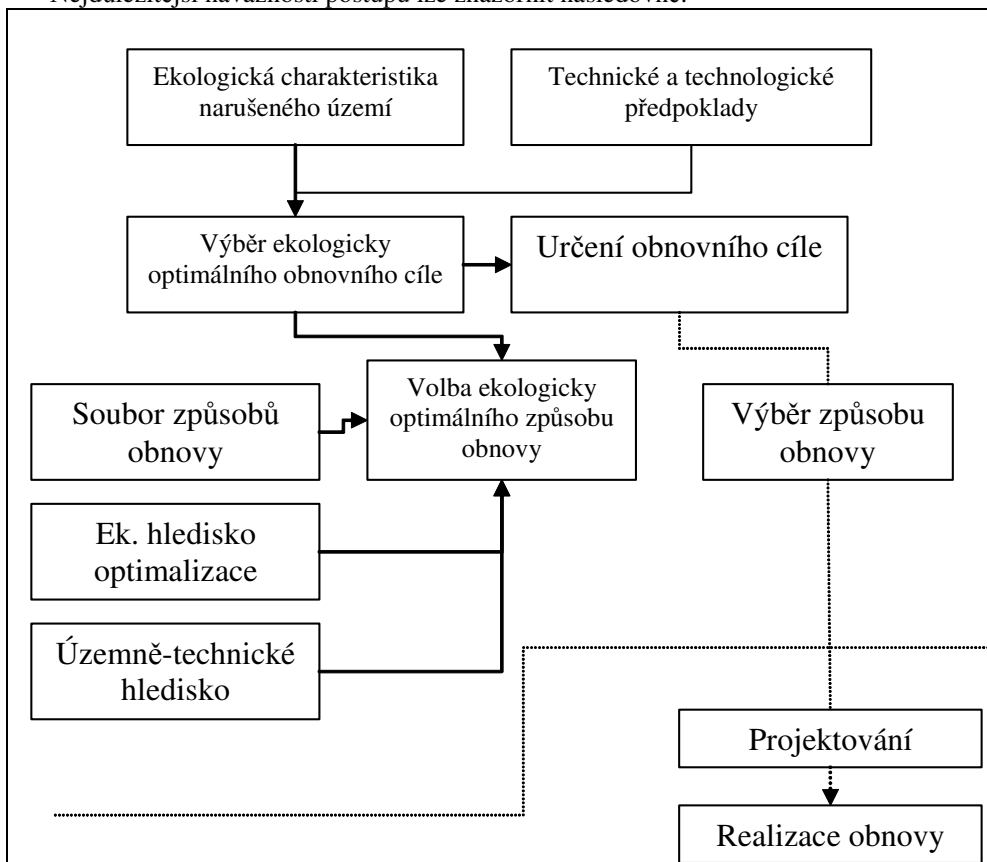
Všechna hlediska je však nutno posuzovat komplexně v jejich vzájemných souvislostech, nelze preferovat, resp. potlačovat některé z nich.

Požaduje se, aby obnovené území představovalo harmonický, ekologicky vyvážený celek, schopný plnit funkci zdravotně nezávadného (nebo alespoň hygienicky únosného) životního prostředí. Zanedbatelná není ani estetická účinnost vjemu krajiny. Uvedených požadavků je možno dosáhnout:

- vhodnou tvorbou reliéfu jako jednoho z faktorů určujících žádoucí mikroklimatické, mezoklimatické a bioklimatické poměry,
- vhodnými zásahy regulujícími vodní režim,
- vhodnými úpravami kvality rekultivovaných půd,
- vhodnou tvorbou struktury nově budovaných nebo rozvíjených ekosystémů, v níž budou v optimálním poměru zastoupeni producenti, konzumenti i reducenti.

Optimalizační postup vyžaduje důsledný individuální přístup s využitím zkušeností z území podobné ekologické, sociálně-ekonomické a územně-technické charakteristiky.

Nejdůležitější návaznosti postupu lze znázornit následovně:

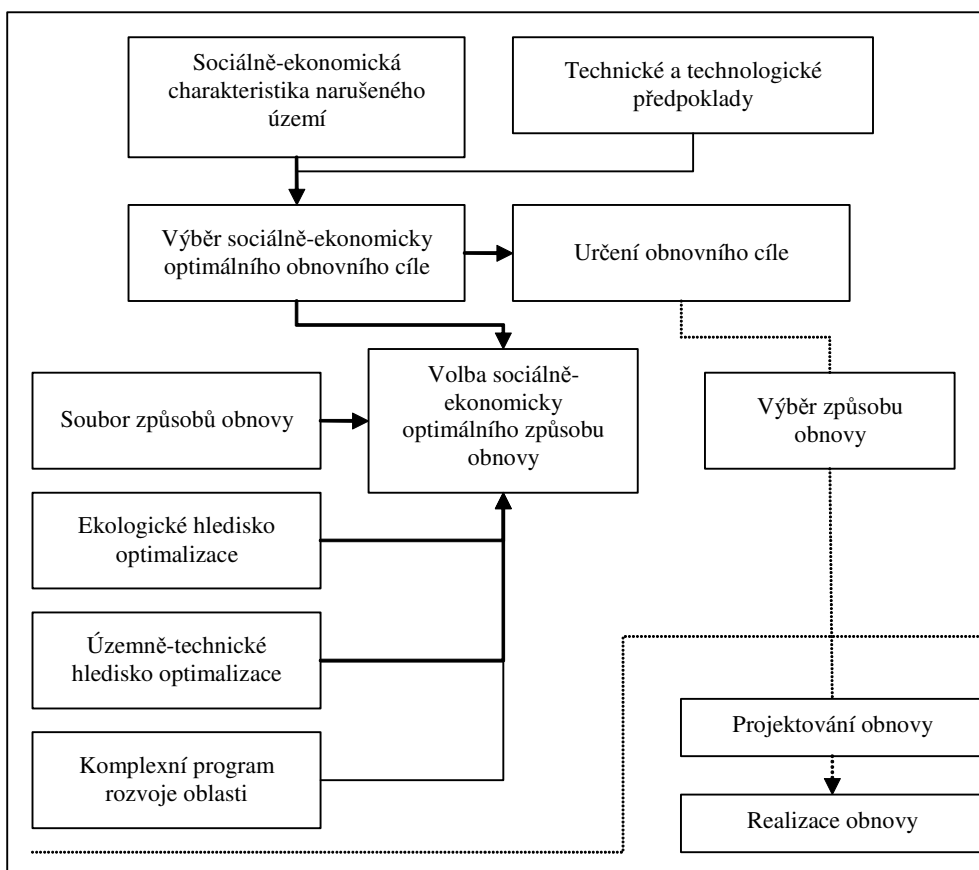
Sociálně-ekonomické hledisko lze při výběru optimálních způsobů obnovy uplatnit ve dvou směrech, a to při:

- výběru efektivního způsobu procesu jeho realizace,
- výběru efektivního způsobu využívání území.

Zatímco první směr aplikace je do značné míry omezen okamžitou situací v možnostech zajištění technologie a techniky obnovených prací, je druhý směr v procesu volby a rozhodování daleko náročnější a závažnější. Představuje nástroj racionální tvorby ekonomicky efektivní obnovené krajiny.

Ekonomické efektivnosti obnovené krajiny lze dosáhnout vhodným využitím charakteristických a určujících vlastností území tak, aby bylo užití plochy co nejvíce ucelené, mechanizačně přístupné a obhospodařovatelné, ve vhodné územní vazbě k organizace zemědělského půdního fondu, ke komunikacím, hospodářským a sídelním centrům, mělo by ekologicky odpovídat reálným možnostem rekultivační tvorby efektivně úrodné půdy vyhovující bonity, nemělo by být ohrožováno škodlivinami apod. K abiotickým formám využití (výstavba průmyslových závodů, zakládání řízených deponií sekundárních surovin atd.) se nejvíce hodí výškově málo členité pozemky vhodně orientované k síti dopravní infrastruktury, k hospodářským centrům a ke zdrojům surovin, případně ohrožené působením škodlivin, jež by znemožňovaly nebo znehodnocovaly případnou zemědělskou produkci či rekreační aktivity na tomto území. Naopak území vhodné k rekreačním účelům využívá dynamicky reliéfu a případné vodní plochy, odlehlost od průmyslových (popř. i sídelních) středisek i ekologicky vhodné typy přírodních společenstev k vybudování esteticky působivých a zdravotně cenných forem rekreační, lesoparkové a lesní krajiny.

Kromě čistě ekonomických hledisek je významná i řada aspektů sociálně-ekonomických, které předurčují výběr obnovního cíle a tím i způsobu obnovy. Je třeba přihlížet k zájmům demografickým, industriálním, zemědělským, lesnickým a vodohospodářským a řídit se komplexními programy hospodářského a sociálního rozvoje dané oblasti. Schéma postupu sociálně-ekonomické optimalizace výběru způsobu rekultivace je možné znázornit takto:

Devastovaná území mají z hledisek vhodnosti k různým způsobům využití odlišnou společenskou hodnotu.

Území určené k zemědělskému využití by mělo být z hlediska tvaru pravidelné, ucelené do větších celků, mělo by být mechanizačně přístupné a obhospodařovatelné, ve vhodné územní vazbě k územní organizaci zemědělského půdního fondu, ve vhodné územní vazbě k hospodářským střediskům, mělo by ekologicky odpovídat reálným možnostem tvorby efektivně i potenciálně úrodného půdního typu.

Území určené k výstavbě průmyslového závodu dosahuje nejvyššího ocenění na devastovaných pozemcích, které se vyznačují minimální členitostí povrchu, vhodně orientované k sídlům, k síti dopravní infrastruktury, ke zdrojům užitkové vody, s maximální únosnou (zpravidla neúrodnou) základovou půdou s převahou skeletu.

Území určené k rekreačnímu využití dosahuje naopak nejvyššího ocenění v úsecích s vhodnou dynamikou reliéfu, ve vysoké nadmořské výšce, na pozemcích odlehklých od průmyslu a ve vhodné vzdálenosti od sídel, na stanovištích ekologicky odpovídajících reálným možnostem vybudování rekreačně efektivní hydrografické soustavy, zvláště

vhodnou kombinací tekoucích a stojatých vod a možností založení esteticky působivých a zdravotně cenných forem parkové, lesoparkové a lesní vegetace.

Mimo ekologické motivace existuje mnoho aspektů sociálně ekonomické oblasti, kterými je vhodné způsob obnovy korigovat s přihlédnutím k zájmům demografické sféry, průmyslu, zemědělství, lesnictví a vodního hospodářství.

V dobývacím prostoru OKD je v současnosti hlavní nerostná surovina – černé uhlí – teoreticky k dispozici v množství asi 411 mil. tun. Za posledních deset let byla ukončena těžba ve všech dolech na katastru města Ostravy. Šlo o doly: Fučík, Heřmanice, Odra, Ostrava a Důl Šverma. V karvinské části pak skončila těžba v dolech: Fučík a František. Důl Dukla má perspektivu těžby do roku 2010. Důl Lazy do roku 2020. Obdobný horizont těžby mají Doly ČSA, Doubrava, 1. Máj a 9. Květen. Přes rok 2020 budou těžit Doly Darkov a ČSM.

Těžitelnost zásob však ovlivňuje konkurence levnějšího polského uhlí, takže těžba probíhá výběrově, což snižuje výrazně životnost současných těžebních kapacit. Obecně se předpokládá ukončení těžby uhelné suroviny do roku 2040.

2 Vývoj podnikové sféry zajišťující vývoj obnovené práce v OKRg

Ve smyslu platných zákonných ustanovení České republiky mají těžební podniky povinnost postarat se o obnovu poškozené krajiny. Týká se to především zemědělského a lesního půdního fondu, inženýrských sítí a dalších složek krajinného ekosystému.

V dnes již dávné minulosti byla těžba uhlí vlastně „přidruženou výrobou“ majitelů rozsáhlých feudálních panství na území dnešního Ostravsko-karvinského regionu (OKRg). Během času se však pozemkový fond zmenšoval, a proto se tato činnost stala prvořadou. Později vznikaly těžařské společnosti, které se stávaly též majiteli značných částí bývalých zemědělských i lesních pozemků. Podstata těchto společností zůstala zachována prakticky až do roku 1945. Po roce 1945 byl zdejší půdní fond převeden pod nový podnik Statky a lesy Ostravsko karvinských dolů (OKD). V padesátých letech pak byly lesy delimitovány k čs. Státním lesům a zemědělské pozemky k čs. Státním statkům.

Zvláštní způsob hospodaření na poddolovaných pozemcích si vynutil po desetiletém užívání delimitaci zemědělské půdy zpět do svazku OKD. Navíc v rámci socializace, kooperace a integrace zemědělské výroby probíhající v letech 1949-61, byly převzaty důlní činnosti ovlivněné pozemky Jednotných zemědělských družstev (JZD) na území OKRg spolu s některými pozemky tehdejších soukromě hospodařících rolníků. Tím vzrostla výměra obhospodařovaných pozemků v rámci OKD z původních 600 ha na téměř 2 600 ha.

Současně s běžným užíváním zemědělských pozemků i objektů nastala povinnost narušenou zemědělskou půdu rekultivovat. Proto byly zřízeny u národního podniku OKD Báňské stavby dvě rekultivační střediska, která se později sloučila v jedno. Z něho byl k začátku roku 1959 zřízen specializovaný Rekultivační závod OKD.

Aby byl zajištěn hladký průběh technických i biologických prací po stránce investorské, projektové i dodavatelské, byl zřízen od ledna 1962 samostatný národní (koncernový) podnik OKD – Rekultivace, nejprve se sídlem v Orlové, od roku 1968 v Havířově. Organizačně se tento podnik členil na dva závody:

- Závod technické rekultivace (ZTR), jehož posláním bylo provádění technických prací jako přípravu pro biologickou rekultivaci. Pro tuto činnost byl vybaven mechanizačními i dopravními prostředky. K jeho povinnostem patřil i provoz hlušinového hospodářství s účelným umísťováním hlušín z těžebních podniků

do prostorů určených k asanaci a rekultivaci tak, aby jen zbylá část hlusiny byla ukládána na odvaly.

- Závod zemědělské rekultivace (ZZR) se zabýval zemědělským hospodařením řízeným ze tří výrobních hospodářství, Havířov (Horní Suchá), Orlová (Doubrava) a Rychvald, která byla postupně budována s moderní technologií velkochovu hovězího dobytka. Dále na technicky rekultivovaných plochách prováděl biologickou rekultivaci. Závod více než polovinou své rozlohy hospodařil na poddolovaných pozemcích.
- Zahradnické středisko bylo samostatným úsekem ZZR hospodařícím na 8,5 ha zasklené plochy a produkujícím květiny a zeleninu.

Asanačně rekultivační činnost, již se zahlazují následky dolování v krajině, prováděly do konce roku 1978 jednotlivé důlní koncernové podniky jako investoři. Při rozsáhlejších projevech dolování však nastala nutnost koordinace prací. Toho bylo tehdy možné dosáhnout pouze jejich soustředěním v jednom podniku. Příkazem tehdejšího generálního ředitele koncernu OKD byl zahlazovací činností pověřen koncernový podnik OKD – Rekultivace. V něm pak byl zřízen nový útvar, zahrnující odbor asanace a rekultivace zabezpečující investorskou činnost a odbor projektování, zpracovávající příslušnou dokumentaci asanačně rekultivačních akcí jako generální projektant.

Technicky a biologicky obnovené pozemky před rokem 1989 se předávaly do trvalého zemědělského užívání buď závodu zemědělské rekultivace, OKD - Rekultivace nebo čs. Státním statkům. Zalesněné plochy přebíral do své správy zpravidla Účelový lesní závod Severomoravských státních lesů.

Z hlediska více než 40 let intenzivní důlní a ostatní průmyslové činnosti, která významně ovlivnila obyvatelstvo i krajinu OKRg, lze obnovné práce rozdělit do několika časových úseků. Protože se území OKRg liší geologickými i těžebními podmínkami, časové úseky prováděných prací zahrnují odděleně část ostravskou a karvinskou.

Prvý časový úsek zahrnoval období do roku 1950. Neprováděly se žádné obnovné práce, krajina v obou částech OKRg byla soustavně pouze devastována těžbou uhlí, dále stavbou odvalů, odkalovacích nádrží, výstavbou nových hlubinných dolů a různých manipulačních ploch, a mnoha dalšími způsoby.

Ve druhém časovém období v letech 1950 – 1960 těžební a stavebně devastáční činnost dále pokračovala. Opět lze rozlišit okolnost, že v ostravské i karvinské části OKRg měla poněkud odlišné zaměření. Rozdílnosti lze charakterizovat především z technického hlediska takto:

Ostravská část OKRg

- stavba nových odvalů důlní hlusiny
- stavba komunikací, místní kolejové dopravy a železničních vleček mezi jednotlivými doly
- stavba hrází pro ukládání flotačních hlusín, popílků a škváry a jiných průmyslových odpadů
- stavba nových sídlišť a inženýrských sítí
- stavba nových odvalů pro odpady hutnictví železa a chemické výroby

Karvinská část OKRg

- demolice obytných budov (hornických kolonií) a výstavba nového bytového fondu
- výstavba komunikací a železničních vleček
- dotvarování starých odvalů
- výstavba hrází pro ukládání hornických odpadů (flotační materiály) a popílku
- vznik obrovských zvodnělých poklesových kotlin

Třetí období zahrnuje roky 1960 až 1990. V tomto tři desítky let dlouhém časovém úseku se kromě technických prací začala stále intenzivněji prosazovat i biologická úprava

krajiny OKRg. Lze opět uvést některé odlišnosti obou hodnocených částí. Rozdíly se týkaly především těchto prací:

Ostravská část OKRg

- postupně se využíval odvalový materiál k asanačním účelům úprav krajiny
- započal činnost podnik Haldex – odděloval zbylé uhelné substance od důlního kamene
- dotvarování odvalů , úpravy jejich svahů a plošin
- likvidace kuželových odvalů – využití pro stavební účely
- výzkumně prověřovány možnosti lesnických způsobů rekultivace odvalů a odkališť
- ověřovány možnosti zemědělského využívání poprůmyslové krajiny

Karvinská část OKRg

- ukládání odvalového materiálu do pokleslých kotlin
- prováděny velkoplošné a finančně neúnosné zemědělské rekultivace
- likvidace hořících odvalů
- velkoplošné likvidace obcí pro účely rozšíření těžeb
- prováděny skrývky zúrodnění schopných vrstev půdního fondu a ukládány na deponie
- prováděno ozeleňování odvalů, odkališť a poprůmyslových ploch
- postupná, ale nákladná místa chaotická obnova krajiny (obnovené plochy byly opět zdevastovány)

Je současnou realitou, že nynější náhledy na využití pohornické krajiny jsou podstatně jiné než tomu bylo ještě v nedávné minulosti. Zcela byla zastavena těžba v ostravské a petřvaldské části OKD. V části karvinské a frýdeckomístecké těžba postupně klesá, aby po roce 2040 zcela ustala. Nově schválená zákonná ustanovení z oblasti ochrany krajiny, hospodaření odpady apod., vnesla do obnovy krajiny zcela nové aspekty pro posuzování ekologické hodnoty včetně udržení krajinného rozvoje. Stále je však ne zcela dořešenou otázkou volba postupů pro optimalizaci vhodných metod s ohledem na zachování a případně zlepšení narušených krajinných hodnot.

V současnosti jsou patrné rozdíly mezi oběma částmi OKRg. Lze je charakterizovat takto:

Ostravská část OKRg

- zcela se zastavila těžba ve všech uhelných dolech
- důlní prostory byly zaplněny inertními odpady a zaplaveny důlní vodou. Těžební zařízení bylo demontováno.
- provádí se dolesňovací a ozeleňovací práce v krajině
- řeší problém využití poprůmyslových ploch (Brownfields)
- vysazuje se účelová zeleň, parky, a zeleň pro účely krátkodobé rekreace

Karvinská část OKRg

- omezila se těžba v hnědouhelných dolech
- odvaly a a odkaliště se postupně lesnický rekultivují
- zcela se upustilo od provádění nákladné zemědělské rekultivace
- obnova krajiny postupuje podle schválených projektů v souladu s celospolečenskými potřebami
- jsou vyčleňovány poprůmyslové plochy pro podnikatelské účely

3 Obecné ekonomické hodnocení obnovných prací

Za 40 let trvajících více či méně úspěšného úsilí o obnovu poškozené krajiny se odhaduje, že do těchto prací se každoročně investovalo mezi 120-180 mil. Kč., namnoze i více.

Pokud jde o vynaložené finanční prostředky, rozdělují se na dvě části. do první se zařazují náklady na technickou úpravu dané lokality, do druhé části pak náklady biotechnického rázu. Konečným efektem je pak obnova lokality podle stanoveného cíle.

Za dobu asi 40 let zdejší soustavné krajinné obnovy však nebyla provedena žádná zjištění, jak byly vynaložené investiční prostředky společensky využity. Přestože šlo o účelově vynaložené prostředky, předpokládalo se, že obnovené polní plochy budou využívány k produkci zemědělských plodin, lesní kultury pak po určité době zčásti též jako zdroj dřevní hmoty. Vodní plochy, které byly upravovány jen zcela výjimečně, se měly využít k sportovnímu rybaření, případně i k rekreačním účelům.

Pro posouzení skutečného současného stavu těchto nákladně provedených krajinných úprav byly vybrány zcela náhodně 4 stavby, realizované v letech 1972 až 1985. Z dostupné projektové dokumentace byly situovány tyto stavby v terénu, zhodnocen jejich současný stav a doloženy základní informace o rekultivačních cílech a nákladech na realizaci.

Stručná charakteristika staveb je následující:

Plocha č.1: Asanace a rekultivace haldy u jámy Oskar

Cílem stavby bylo rekultivovat odval důlního kamene a přilehlé devastované území u zrušeného Dolu Oskar. Stavba se nacházela na katastru města Ostravy (Slezská Ostrava – Heřmanice). Celková rozloha upravovaného území činila 11 ha, z toho lesnická rekultivace se realizovala na 10 ha, zemědělská na 1 ha.

Investiční náklady činily 4 882 tis. Kč (cenová úroveň r.1972).

Rekultivačním cílem bylo zalesnění odvalu a tvorba nové polní plochy.

Současný stav: v předmětném území nebyla prováděna žádná sanační resp. rekultivační činnost. Území bylo ponecháno po nezbytně nutných terénních úpravách podle projektu ve stavu, ve kterém se nachází nyní. Zájmová plocha je využívána nahodile různými fyzickými subjekty. Rekultivační cíl nebyl naplněn. Současný stav vykazuje nedostatečnou údržbu, pozemek je silně zarostlý ruderalním porostem.

Plocha č.2: Skrývky a rekultivace Bonkov

Asanace a rekultivace území Bonkov měla za úkol vytvořit nový povrch území hydrologicky navazující na asanačně rekultivační řešené území mezi soutokem řeky Olše a Stonávky. Území se skládalo z 36 ha zemědělské půdy a z 75 ha zastavěných ploch. Návrh rekultivačních prací řešil celé území jako celek, který byl silně narušen důlní činností. Území po rekultivaci mělo být využito následně: 20 ha jako zemědělská půda, 85 ha jako lesní plocha a 6 ha činily komunikace. Celkem bylo takto upraveno 111 ha povrchu.

Investiční náklady činily dle propočtu 235 051 tis. Kč (cenová úroveň r. 1979).

Současný stav: tato asanačně rekultivační stavba je v současné době stále rozpracována, z části byla provedena výsadba dřevin, zejména v části související s komunikací (hlavní silnice Ostrava – Karviná). Rekultivace je prováděna odbornou organizací. V současné době bylo použito na terénní úpravy celkem cca 20 mil. Kč. Předpoklad finančních prostředků k ukončení všech rekultivačních prací je stanoven ve výši cca 50 mil. Kč.

Plochy č. 3: Asanace a rekultivace osady Nový York a Mexiko Karviná, lokalita č. 2

Účelem stavby byla asanace bezodtokové kotliny vzniklé důlní činností v území odvalu Hoheneger. Tato stavba zajišťovala rekultivaci osady Nový York a Mexiko v Karvině 2 – Doly. Území mělo být rekultivováno na poklesy do roku 2000. Zájmová plocha činila po rekultivaci 49 ha.

Investiční náklady činily dle rozpočtu 6 306 tis. Kč (cenová úroveň r. 1979).

Rekultivačním cílem bylo zemědělské využití jako polní plocha.

Současný stav: zájmová plocha slouží jako skládka průmyslových odpadů, sanace s následnou rekultivací lze předpokládat nejpozději po roce 2010.

Plocha č. 4: Velkoplošná rekultivace Louky – Paseky, 2. stavba

Účelem stavby byla rekultivace pozemků devastovaných důlní činností. Pozemky byly zamokřené. Cílem rekultivace bylo provést terénní úpravy návozem důlního kamene, odvodnění drenáží s následnou jednoletou biologickou rekultivací. Zájmová plocha činila po rekultivaci 22,32 ha.

Investiční náklady činily dle propočtu 1 134 tis. Kč (cenová úroveň r. 1985).

V zájmovém území se nacházela řada inženýrských sítí, domků bytové zástavby a účelové příjezdové komunikace k stavebním objektům.

Rekultivačním cílem bylo zemědělské využití jako polní plocha.

Současný stav: v tomto území byly provedeny jak meliorační práce tak i asanačně rekultivační činnost. do roku 1993 byla na některých menších celcích předmětného území prováděna zemědělská činnost různými podnikatelskými subjekty, bez dotace ze strany OKD. do této oblasti od provedených akcí specifikovaných a realizovaných dle projektu nebyly vkládány žádné další finanční prostředky

Jak je patrné z hodnocení zcela náhodně vybraných čtyř rekultivačních staveb, v nichž se proinvestovalo více než 265 mil. Kč, je jejich přímý užitek (zemědělská a lesní produkce) dodnes zcela zanedbatelný. I když u žádné takové stavby směřující k obnově poškozené krajiny není prvořadým cílem otázka produkce, přece jen nelze na půdu a přírodní zdroje pohlížet dnes jako na bezplatný dar přírody. V současné tržní ekonomice se proto ani v takových případech neobejdeme bez požadavku na stanovení ekonomických i mimoekonomických přínosů. Pro oceňování obnovených pozemků pro zemědělskou a lesní výrobu lze využít zákon č. 151/1997 sb. a vyhlášku č. 279/1997 sb. Pro zhodnocení mimoekonomických přínosů je vypracována řada metod, jimiž lze s určitou mírou nepřesnosti ocenit netržní statky a služby přírody. (Seják a kol., 1999).

Je skutečností, že téměř všechny pozemky, na nichž se provádějí obnovné práce, patří jednotlivým dolům, které dnes jen obtížně hledají zájemce o hospodaření na rekultivovaných plochách. V minulosti takové pozemky obhospodařoval závod zemědělské rekultivace (ZZR). Dnes jsou většinou zatravněny a bez intenzivnějšího využití. O mnoho lepší situace není ani v oblasti lesních ploch, které v minulosti obhospodařoval bývalý Účelový lesní závod Šenov. Dnes se o jejich údržbu starají Lesy České republiky, Lesní správa Šenov. Ani zde však, pokud jde o pěstební výchovné práce, není situace bez problémů. V rámci projektů se neprovádějí předběžná hodnocení návratnosti vynaložených finančních prostředků. Ta mají význam z hlediska nabídky – tedy ceny vynaložené na obnovu a údržbu a poptávky – což je očekávaný užitek a ochota platit.

4 Některé ekonomicko ekologické problémy využití bývalých průmyslových ploch na území Ostravsko – karvinského regionu

Bývalá průmyslová stanoviště se v posledních letech dostávají do oprávněného zájmu ekonomů a urbanistů. Jejich opětné využití se postupně stává protiváhou nákladnému a plošně nevýhodnému podnikatelskému záměru na tzv. „zelené louce“ (greenfields). Revitalizace a opětné využití takových ploch patří k současné strategii udržitelného rozvoje, který je hlavní obsahovou náplní 6. environmentálního programu Evropské unie. Jeho plné respektování by se mělo stát zásadním politickým aspektem obcí a měst České republiky v oblasti ochrany životního prostředí po jejím vstupu do EU.

4.1 Zahraniční přístup

Podle Environmental Protection Agency (EPA) jsou bývalé průmyslové plochy (brownfields) zrušené nefunkční nebo nevyužité průmyslové plochy a ostatní objekty, ve kterých je obnova dalšího rozvoje komplikovaná skutečnou nebo vnímanou kontaminací životního prostředí, Otázky spojené s jejich řešením lze rozdělit na environmentálním ekonomické a veřejně politické.

Podle U.S. Environmental Training Institute (USETI) se k environmentálním problémům řadí otázky spojené s kontaminací ploch, jejich rozsahem, analýzou rizik, strategií náprav včetně právních předpisů apod. do oblasti ekonomické se zahrnují nápravy především na nápravná opatření, návratnost investic, infrastruktura, odpovědnost, vztah vlastní a investoři a mnoho dalších. Oblast veřejně politická se pak týká otázek podpory ze strany veřejnosti, vlivu na lidské zdraví, vytvoření nových pracovních příležitostí, kritérií pro územní plánování apod. Opětne využívání stanovišť, která mají dlouholetou tradici a jsou zatím namnoze nedoceněna, mohou významným způsobem přispět ke zvyšující se snaze o překonání ekonomické stagnace v místě či regionu.

4.2 Situace v Ostravsko-karvinském regionu

V Ostravsko-karvinském regionu probíhá intenzivní útlumový a restrukturalizační proces a na významu nabývá nové funkční využití dřívějších poprůmyslových pozemků a staveb. Ty lze v terénu vyhledat, kvalitativně ocenit a navrhnout možný způsob využití. V ČR se zatím nevyskytuje firma, která by cíleně brownfields vyhledávala, asanovala a prodávala asanované pozemky a budovy potenciálním zákazníkům. V ČR se zatím odstraňují především tzv. „staré zátěže“, jejichž likvidaci převzal na sebe stát. Proto jsou upřednostňovány tzv. „blackfields“ před brownfields.

Postup možného oceňování lokalit: Aby další využití brownfields bylo možné, je třeba z nich vybrat jen ty, které jsou atraktivní a mají potenciální perspektivu pro další podnikatelskou činnost. Proto je zcela nezbytné provést analýzu konkurence, zhodnotit situaci na trhu a zjistit možné regionální propojení.

Podle Müllera (1976) je nezbytné analyzovat především:

- polohu plochy nebo objektu v místní rozvoji,
- historicky podmíněnou funkci,
- vybavení endogenními potencionály (lidský kapitál, dopravní spojení apod.),
- aktivaci, přeměnu a využití asanované plochy nebo objektu.

Pro hodnocení analyzovaných ploch nebo objektů lze využít několik různých variant. Optimálně lze volit kritéria, která lze rozdělit do celkem tří základních skupin. Každé

kritérium má pak třibodové hodnocení, přičemž stupeň 3 hodnotí plochu nebo objekt jako významný, stupeň 2 jako průměrný a stupeň 1 jako podřadný.

Z hlediska kvalitativních hodnocení lze do 1. skupiny zařadit postavení plochy nebo objektu v prostoru a jeho systému. do 2. skupiny pak postavení plochy a objektu z hlediska komunálního rozvoje a do 3. skupiny se řadí časová disponibilita prací. Bodové hodnocení plochy a objektu hodnocení pak naznačí jakou prioritu mají hodnocené plochy a objekty. Nad 60 bodů jde o vysokou prioritu z hlediska zachování významu širšího stanoviště.

Hodnocení od 46 do 60 bodů prokazuje potřebu vytvořit rámcové podmínky pro využití stanoviště a hodnocení pod 45 bodů naznačuje okolnost možného jiného využití ploch a budov pro podnikatelské cíle. Z hlediska podnikatelských záměrů lze využít též jiné hodnocení, které plochy a objekty oceňuje celkem 11 základními kritérii a taktéž třibodovou stupnicí.

Posuzuje se tedy především:

- vhodnost plochy a objektu pro další využití,
- možnost regionálního dopravního propojení,
- možnost nadregionálního dopravního propojení,
- majetkové poměry z hlediska vlastníků okolních pozemků,
- daňové povinnosti,
- nutnost nezbytných úprav (asanace),
- poloha v centrálním místním systému,
- počet obyvatel v okruhu do 5 km,
- vztah k plánům místního rozvoje, blízkost výzkumných ústavů a vysokých škol,
- vzdělávací zařízení pro pracovníky a jejich případnou rekvalifikaci.

Výsledné hodnocení pak prokáže, že 28-33 body získají plochy a objekty velmi atraktivní, 26 až 28 bodů je velmi dobré, 23 až 25 bodů je střední, 20 až 22 málo výhodné a pod 20 bodů jsou plochy a objekty hodnoceny jako nevhodné.

Vypracovat předběžné ekonomicko-ekologické hodnocení, které by mělo naznačit, zda lze vybranou plochu nebo stavbu uvést do stavu dalšího možného využití, je poměrně složité. V USA (Rubinstein, 1998) se využívá spolupráce tzv. „základního týmu“, kam se zařazuje vlastník pozemku, soukromý developer nemovitostí, banky a finanční instituce a obchodníci s nemovitostmi.

Tzv. „podpůrný tým“ sdružuje konzultanty v oblasti nemovitého majetku, architektky, techniky různých profesí, dodavatele, volené představitele a vládní úředníky, kteří dohlížejí na dodržování předpisů.

Soukromý developer nemovitostí se řídí nabídkou a poptávkou a hodnotí riziko návratnosti. To může být velké, střední nebo žádné. Čím je větší, tím může očekávat větší návratnost vložených finančních prostředků.

U pozemků se hodnotí sanační projekt a jeho financování, stavební náklady a ostatní nezbytné investice. Dále se zde zahrnují různé poplatky a rovněž maximálně přijatelná cena pozemku. Vše pak dohromady určuje konečnou hodnotu pozemku, ve které je zahrnuta i ekologická problematika vlivu na prostředí (Environmental risk assessment – ERA).

U budov pak developer vyčíslí náklad na přípravu staveniště, včetně ostatních stavebních úprav, potřebu nezbytných subdodávek, úroky za dobu stavby apod. Jako zdroj financí vystupuje banka i vlastní peníze developera. Ten pak může o ně přijít, pokud se mu nepodaří pozemky nebo budovy za tržní cenu pronajmout nebo prodat. Na spolufinancování se může podílet stát, město nebo spolupracující firmy. Stimulem pro tento druh podnikání mohou být

snížené daně z nemovitostí, hypoteční úvěry a úhrada části mezd – až 50 % pro zaškolení nových pracovníků. Ekologickou problematiku prověřuje již zmíněna ERA, kterou se posuzují tzv. „staré zátěže“.

Zpravidla se provádí ve třech na sebe navazujících etapách. Prvá etapa identifikuje rizika, ke kterým se zařazují především rizika pro lidské zdraví a rizika obecně ekologická. Hodnotí se předpověď nebezpečných činností a délka jejich expozice. Faktory, které zde mají hlavní důležitost lze rozdělit na chemické (pesticidy, toxické chemikálie apod.), biologické (paraziti, hmyz, plevel) a fyzikální (hluk, vibrace, eroze). Výsledkem těchto šetření je analýza stávajícího stavu na předmětném pozemku nebo lokalitě, stanovení rizik a určení metod na jejich odstranění.

Přínosy tohoto posouzení jsou pro investora nezbytné z hlediska odpovědnosti na nezpůsobené zátěže a určení cest k odstranění rizik. Poskytuje též určitý odhad potřeb finančních prostředků pro financování k odstranění zjištěných závad.

Promítneme-li všechny uvedené a v zahraničí dnes již běžně uplatňované postupy opětovného využití bývalých průmyslových ploch do poměrů OKRg, pak lze konstatovat, že v ČR je zatím mnohem jednodušší a levnější zakládat nové stavby na „zelených loukách“. Zejména tzv. problémové regiony, mezi které OKRg patří, nabízejí zahraničním investorům plochy s kvalitní zemědělskou půdou a namnoze zajistí z vlastních prostředků i vybudování inženýrských sítí.

5 Pasportizace poprůmyslových ploch vhodných pro malé a střední podnikání

Možné kladné přínosy spojené s využitím poprůmyslových pozemků a budov lze charakterizovat takto:

- Regenerace bývalých průmyslových areálů může zlepšit současnou urbanistickou strukturu území, mnohdy z historických důvodů narušenou. Týká se např. rozmístění průmyslových areálů v centrech s ohledem na řešení dopravních problémů, doplnění chybějící občanské vybavenosti, ale i realizaci volno-časových aktivit, aktivit pro rozvoj turistického a cestovního ruchu, výstavnictví apod..
- Nové využití poprůmyslových ploch a budov může ovlivnit budoucí příjmy z území. Kromě příjmů ze zdanění podnikatelských zisků jde zejména o pravděpodobné snížení provozních nákladů obcí a měst. Týká se zejména nákladů na dopravní obslužnost v porovnání s rostoucími náklady dalšího rozšiřování měst a obcí za hranice současně zastavěného území apod..
- V případě revitalizace těchto ploch a opětovného využití budov lze očekávat zejména vytvoření nových pracovních příležitostí, zlepšení životního prostředí a mnohdy i odstranění rizik vzniku ekologických havárií. Životní prostředí zde vystupuje i jako ekonomický faktor. Oblast s devastovaným životním prostředím odrazuje příliv kapitálu a snižuje společenský image území.

V článku 158 „Smlouvy o Evropské unii“ se mimo jiné uvádí, že „společenství se zaměří na snížení rozdílů v úrovni rozvoje jednotlivých regionů a zaostalosti znevýhodněných regionů včetně venkova“. Pro zajištění a podporu těchto cílů jsou v EU k dispozici tzv. strukturální fondy. ČR stejně jako další kandidátské země může však využívat do roku 2006 tzv. předstrukturální fondy (Halásková, 2003), z nichž lze financovat i revitalizaci a opětné využití bývalých poprůmyslových budov a ploch v OKRg.

Závěr

Politické, ekonomické a sociální změny, kterými prošla ČR a v rámci ní i OKRg, ukázaly nedostatky dřívější orientace tohoto regionu na těžební průmysl, hutnictví železa a těžké strojírenství. S rychlým průběhem restrukturalizačních změn vznikl i problém možného opětovného využití bývalých menších průmyslových staveb a poprůmyslových ploch pro malé a střední podnikání. Terénní průzkum těchto nemovitostí prováděný na území bývalého okresu Karviná zmapoval řadu z nich, které lze využít k uvedeným účelům. Okolnost, že většina není zatím drobnými podnikateli pojata do jejich podnikatelských záměrů souvisí s řadou nastupujících inovačních procesů, které OKRg teprve čekají. Významným stimulem v tomto smyslu je vstup do EU v roce 2004, od něhož se očekává, že postupně dojde k radikální změně současné ekonomické struktury celého Moravskoslezského kraje, zejména pak OKRg.

Literatura

- [1] Archív projektů bývalého podniku OKD Rekultivace, Havířov
- [2] GALUZSKA, E. a kol.: Ekologická studie území ovlivněného důlní činností pro město Karviná. Karviná, březen 1993
- [3] HALÁSKOVÁ, M.: Využívání předvstupních fondů EU pro potřeby regionů soudržnosti. VŠB-TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2003
- [4] Kolektiv: Brownfields – nevyužitelný potenciál rozvoje. Sborník z konference, Ostrava 1998
- [5] PODHÁJSKÝ, M.F. – Smolík, D.: Technologické postupy úprav krajiny po těžbě a zpracování rudných a nerudných surovin rekultivacemi. Ústav pro výzkum rud, Praha, 1986
- [6] SEJÁK, J. a kol.: Oceňování pozemků a přírodních zdrojů. Grada Publishing, 1999, ISBN 80-7169-393-6
- [7] SMOLÍK, D. a kol.: Využití dluhopisů k financování ekologických projektů. VŠB-TU Ostrava, Ekonomická fakulta, Ostrava, 1997
- [8] SMOLÍK, D.: Vliv hornické činnosti na krajiny v Ostravsko-karvinském revíru. Konference „Perspektivy vývoje krajiny Horního Slezska ve středoevropském kontextu“. VŠB-TU Ostrava, 2001, CD ROM, ISBN 80-7078-930-1
- [9] Územní plán „Velkého územního celku Ostrava – Karviná“. Urbanistické středisko, s.r.o., srpen 1999

Seznam publikovaných příspěvků v rámci institucionálního výzkumu

- [1] SMOLÍK, D. Některé ekonomicko ekologické problémy využití bývalých průmyslových ploch v podmínkách MSK. In Marketingové a socioekonomické analýzy měst a regionů v MSK. Ostrava 5.2.2004. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2004. s. 73-78. ISBN 80-248-0583-9.
- [2] SMOLÍK, D. Vědeckovýzkumná činnost jako faktor zvyšování konkurenceschopnosti regionu. In Posilování regionální konkurenceschopnosti. Komorní Lhotka 23.4.2004. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2004. s. 60-63. ISBN 80-248-0653-3.
- [3] SMOLÍK, D. Některé ekonomicko ekologické problémy využití bývalých průmyslových ploch na území Ostravsko-karvinského regionu. Ekonomická revue, 2003, roč. 6, (č. 2), s. 96-99. ISSN 1212-3951.
- [4] SMOLÍK, D. Pasportizace poprůmyslových ploch vhodných pro malé a střední podnikání. Ekonomická revue, 2003, roč. VI, (č. 3), s. 86-90. ISSN 1212-3951.

- [5] SMOLÍK, D. Recovery of a Post-Mining Landscape in the Ostrava-Karvina Region - a Good or Bad Investment?. In Mineral Raw Materials and Mining Activity of the 21st century. Ostrava 25.11.-27.11.2003. Ostrava : Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava, 2003. s. 31-34. ISBN 80-248-0246-5.
- [6] RACLAVSKÝ, K.; KRYL, V.; SMOLÍK, D. Ekologie a životní prostředí. Těžba a úprava silikátových surovin. 1 vyd. Praha : Silikátový svaz, 2002. s. 325-340. ISBN 80-903113-0-x.
- [7] SMOLÍK, D. Metodické postupy uplatňované ve 21. století při obnově důlní činnosti poškozené krajiny v Ostravsko-karvinském regionu (OKRg). In Regionální politika kandidátských zemí před vstupem do EU. Ostrava 04.09.2002. Ostrava : Ekonomická fakulta VŠB-TU Ostrava, 2002. s. 144-149. ISBN 80-248-0186-8.
- [8] SMOLÍK, D. Možná cesta k multifunkčnímu využití venkovského prostoru v podmínkách Moravskoslezského kraje. In Rozvoj regionů v integrující se Evropě. Karviná 26.9.2001. Karviná : Slezská univerzita v Opavě, 2001. s. 379-382. ISBN 80-7248-121-5.
- [9] SMOLÍK, D. Využití norem ISO 1401/EMAS v podnikové informační praxi. In Kvantitativní metody v ekonomii a podnikání. Bratislava 29.3.2001. Bratislava : Ekonom, 2001. s. 208-212. ISBN 80-225-1382-2.
- [10] SMOLÍK, D. Ekologicko ekonomické problémy trvale udržitelného rozvoje na území ostravského regionu. In Horní Slezsko a severní Morava jako silný region střední Evropy. Ostrava : Vysoká škola báňská Technická univerzita Ostrava, 2000. s. 163-165. ISBN 80-7078-840-2.
- [11] SMOLÍK, D. Potential utilization of post-industrial areas in Ostrava Karviná region. In 5th Conference on Environment and Mineral Processing. Ostrava : Vysoká škola báňská Technická univerzita Ostrava, 2000. s. 315-317. ISBN 80-7078-765-1.
- [12] SMOLÍK, D. Zhodnocení možností čerpání předvstupních fondů Evropské unie v podmínkách ostravského kraje. In Česká ekonomika 2000. Karviná : Slezská univerzita v Opavě, 2000. s. 94-97. ISBN 80-7248-059-6.
- [13] SMOLÍK, D. Regionální spolupráce 1999. In Regionální spolupráce. Karviná : Obchodně podnikatelská fakulta, Slezská univerzita Karviná, 1999. s. 257-259. ISBN 80-7248-026-X.

Kontakt

Prof. Ing. Dušan Smolík, DrSc.

dusan.smolik@vsb.cz

VŠB - Technická univerzita Ostrava,

Ekonomická fakulta,

katedra regionální ekonomiky

Sokolská tř. 33, 701 21 Ostrava, Česká republika

K OTÁZCE NEJVYŠŠÍCH PRIORIT PRO ODSTRAŇOVÁNÍ STARÝCH EKOLOGICKÝCH ZÁTĚŽÍ V MORAVSKOSLEZSKÉM KRAJI

About the highest priorities for stripping old
ecological loadings in North Moravia

Karel Rozehnal

Abstract

This article deals about questions of situation as to highest priority for stripping old ecological loadings in North Moravia. It tries to monitor about old ecological loads specially state of improvement, possibilities of financing, persistent threat of water resources, level of environment's contamination, migration and estimate of the situation with the support of MŽP.

Úvod

V rámci tohoto výzkumu jsem se zaměřil na problematiku starých ekologických zátěží v Moravskoslezském kraji. Situace v mnoha případech přesahuje možnosti lokálního řešení a hlavně otázky financování a správného posouzení závažnosti dané lokality by měly být stále na pořadu dne. Jak ukazuje skutečnost, která je potvrzená touto studií, nejvíce bychom se měli obávat přetrvávajícího ohrožení zdrojů pitných vod a kontaminace půd. I když ze značné části již sanační práce začaly a pokračují, další lokality na svou možnost nápravy teprve čekají.

1 Staré ekologické zátěže, jejich stav a nejvyšší priority při řešení situace

Pokud se zaměříme na konkrétní ekologické zátěže, dobře nám poslouží především tabulky č. 1 a č. 2, které ukazují na vybrané lokality v Moravskoslezském kraji, uveřejněné v seznamu priorit pro odstraňování starých ekologických zátěží vydaném v aktualizovaném znění Ministerstvem životního prostředí v roce 2002 pro celou Českou republiku. Při posuzování rizikovosti jednotlivých lokalit s cílem dosáhnout lepší srovnatelnosti výsledků můžeme využít následující kritéria s postupně klesající vahou:

1. prokázané nebo pravděpodobné ohrožení zdroje pitné vody pro hromadné zásobování obyvatelstva,
2. prokázané nebo pravděpodobné ohrožení zdroje pitné vody pro lokální zásobování obyvatelstva,
3. nebezpečnost kontaminace – chemický typ znečištění,
4. rozsah kontaminovaného území, počet zasažených podniků, hromadné znečištění areálu či průmyslových zón,
5. migrovatelnost – geologické a hydrogeologické podmínky na lokalitě.

Tab. č. 1: Přehled nejvyšších priorit pro odstraňování starých ekologických zátěží v MŠK (sanace, financování a ohrožení zdrojů pitné vody)

Lokalita	Nabyvatel	Sanace +/-	Hradí FNM (1 bod)	Hrazeno jinak (10 bodů)	Chybí zdroje (20 bodů)	Ohrožení zdroje pitné vody pro hromadné zásob.		Ohrožení zdroje pitné vody pro lokální zásob.	
Ostrava ¹	<i>BorsodChem MCHZ, s.r.o.</i>	ne	ne	ne	ano	10	3,5	1	0,25
Ostrava ²	<i>ZACHEMO, v konk.</i>	ne	ne	ne	ano	10	3,5	1	0,25
Ostrava ³	<i>OKD, koksovna Jan Šverma, a.s.</i>	SP	ano	ne	ne	10	3,5	1	0,25
Ostrava ⁴	<i>TRANSKORE KTA, dříve Osramo, s.r.o.</i>	ne	ne	částečně	ano	10	3,5	1	0,25
Ostrava - areál DEZA ⁵	<i>LAHOS, s.r.o.</i>	ne	ne	ne	ano	10	3,5	1	0,25
Ostrava - laguny Ostramo ⁶	<i>DIAMO Stráž pod Ralskem, s.p.</i>	ne	ES	ne	ne	10	3,5	1	0,25
Břidličná - Kovohutě	<i>AL INVEST Břidličná, a.s.</i>	ano	ne	ano	ano	10	3,5	1	0,25
Opava - Komárov	<i>KOMAS, s.r.o.</i>	ano	ne	nabyvatel	ano	6	2,1	4	1
Karviná	<i>JAKL, a.s.</i>	průzk.	ne	nabyvatel	ne	1	0,35	8	2
Karviná	<i>KAVOZ, a.s.</i>	průzk., mon.	ne	nabyvatel	ano	1	0,35	8	2
Moravský Beroun	<i>Granitol, a.s.</i>	ano	ano			8	2,8	5	1,25
Opava - Jaktář	<i>HEKRA, distribuční sklad, s.r.o.</i>	ne	ne	nabyvatel	ano	8	2,8	1	0,25
Ostrava	<i>OKD - OKK - chem. skládka KJŠ, a.s.</i>	SP	ano	ne	ne	6	2,1	1	0,25
Hlubočky	<i>Řetězárny Vamberk, nyní MARO Praha, s.r.o.</i>	ne			ano	6	2,1	5	1,25

Výsledný index priority byl stanoven součtem bodového hodnocení (od 1 do 10) jednotlivých kritérií po vynásobení vahou kritéria. Analýza je pak vhodným vodítkem pro činnost Fondu národního majetku, Ministerstva životního prostředí, Ministerstva financí a České inspekce životního prostředí při posuzování zásahů v jednotlivých oblastech.

K otázce nejvyšších priorit pro odstraňování starých ekologických zátěží
v Moravskoslezském kraji

**Tab. č. 2: Přehled nejvyšších priorit pro odstraňování starých ekologických zátěží
v MSK (kontaminace, migrovatelnost a vyhodnocení priorit)**

Lokalita	Nabyvatel	Nebezpečnost kontaminace		Rozsah kontaminova- ného území		Migrova- telnost	Migrova- telnost index	Vyhodnocení priorit v roce 2002	Vyhodnocení priorit v roce 2000
Ostrava	<i>BorsodChem MCHZ, s.r.o.</i>	10,00	2,00	10,00	1,50	10,00	0,50	7,75	7,75
Ostrava	<i>ZACHEMO, v konk.</i>	10,00	2,00	10,00	1,50	10,00	0,50	7,75	7,75
Ostrava	<i>OKD, koksovna Jan Šverma, a.s.</i>	10,00	2,00	10,00	1,50	10,00	0,50	7,75	7,75
Ostrava	<i>TRANSKOR EKTA, dříve Ostramo, s.r.o.</i>	10,00	2,00	10,00	1,50	10,00	0,50	7,75	7,75
Ostrava - areál DEZA	<i>LAHOS, s.r.o.</i>	10,00	2,00	10,00	1,50	10,00	0,50	7,75	7,75
Ostrava - laguny Ostramo	<i>DIAMO Stráž pod Ralskem, s.p.</i>	10,00	2,00	10,00	1,50	10,00	0,50	7,75	7,75
Břidličná - Kovohutě	<i>AL INVEST Břidličná, a.s.</i>	10,00	2,00	10,00	1,50	2,00	0,10	7,35	7,35
Opava - Komárov	<i>KOMAS, s.r.o.</i>	10,00	2,00	10,00	1,50	10,00	0,50	7,10	6,75
Karviná	<i>JAKL, a.s.</i>	10,00	2,00	10,00	1,50	8,00	0,40	6,25	n.lok.
Karviná	<i>KAVOZ, a.s.</i>	10,00	2,00	10,00	1,50	8,00	0,40	6,25	4,40
Moravský Beroun	<i>Granitol, a.s.</i>	7,00	1,40	2,00	0,30	9,00	0,45	6,20	5,70
Opava - Jaktař	<i>HEKRA, distribuční sklad, s.r.o.</i>	8,00	1,60	7,00	1,05	7,00	0,35	6,05	6,05
Ostrava	<i>OKD - OKK - chem. skládky KJŠ, a.s.</i>	10,00	2,00	8,00	1,20	5,00	0,25	5,80	6,20
Hlubočky	<i>Řetězárny Vamberk, nyní MARO Praha, s.r.o.</i>	7,00	1,40	5,00	0,75	5,00	0,25	5,75	5,75

K lepšímu pochopení přetrvávajících problémů v jednotlivých lokalitách je nutno připojit několik poznámek, které blíže osvětlí a specifikují danou situaci. Ekologická zátěž nabytá firmou BorsodChem ohrožuje zdroje pitné vody v Ostravě – Nová Ves především deriváty dusíku a organickými polutanty. Sanace zde neprobíhá. V případě lokality ZACHEMA opět hrozí znečištění zdroje pitné vody v téže oblasti a navíc nebyl proveden komplexní průzkum rozsahu a druhu znečištění a je nutné dorešit otázky zodpovědnosti a financování. V KJŠ⁴⁰ dochází k masivní kontaminaci zemin i podzemních vod NEL, PAU a NH4. Probíhá čerpání prostředků za účelem zabránění dalšího šíření kontaminace při

⁴⁰ KJŠ – koksovna Jan Šverma

přetrvávajícím ohrožení vodního zdroje Nová Ves. Stávající rozhodnutí ČIŽP řeší pouze zamezení šíření kontaminačního mraku k vodnímu zdroji. Ohrožení zdroje pitné vody Ostrava - Nová Ves. Oblast bývalé společnosti Osram tvoří rozsahem kontaminace velmi závažný zdroj s nebezpečím úniku znečištění především do řeky Odry a směrem do Polska. Náprava je částečně hrazena z prostředků SFŽP, nabyvatele a státu. V areálu DEZA se podařilo omezit šíření havarijního stavu, ale stále pokračuje ohrožení prameniště a pitného zdroje Ostrava – Nová Ves. Zcela zřejmé je nedostatečné finanční zajištění situace. V případě DIAMA byla zpracována studie proveditelnosti, dále znovu přetrvává hrozba znečištění pitného zdroje Ostrava – Nová Ves. Lokalita AL INVESTU Břidličná ohrožuje zdroj pitné vody Kružberk, který z části dodává vodu pro Ostravskou aglomeraci. Čerpáním podzemní vody se podařilo omezit šíření znečištění NEL a CIU. Průzkum zde byl proveden do r.1991, probíhá čerpání podzemní vody. Sanace je hrazena z prostředků nabyvatele, ale ještě je nutno dořešit odpovědnost státu a financování. Částečné omezení šíření havarijního stavu proběhlo v opavském KOMASU. Akutním nebezpečím je možné znehodnocení sanace IVAX-CR, a.s. A ohrožení vodního zdroje Vel. Hoštice vysokou migrací CIU. V pokročilém stadiu je příprava sanačního programu. Karvinská situace firem JAKL a KAVOZ přináší ohrožení Železárenského potoka a místních vodních zdrojů NEL, TK a Zn. Finanční zdroje nejsou dostatečně zajištěny i když v případě lokality firmy JAKL už byl proveden informativní průzkum a zahájena sanace v souvislosti s výstavbou. Hrozba kontaminace horského prostředí a podzemních vod řetězí přetrvává v Granitolu Moravského Berouna. Další nebezpečí skrývá lokalita distribučního skladu HEKRA v Opavě, kde je ohrožen vodní zdroj Opava-Jaktař, i když čerpáním podzemních vod bylo omezeno šíření havarijního stavu. Čerpání firma provedla na vlastní náklady a tak je stále celková sanace finančně nezajištěná. Přetrvávající chemická skládka KJŠ v Ostravě přináší znovu ohrožení pitného zdroje Ostrava-Nová Ves a navíc vodního toku Černý potok. Sanace bude uhrazena z FNM. Areál MARO Praha v Hlubočkách je kontaminován těžkými kovy a kyanidy v těsné blízkosti Bystřičky.

Závěr

Situaci v mnoha výše zmíněných lokalitách je třeba stále dále analyzovat a hledat alternativní možnosti řešení a především financování pro sjednání nápravy. I když prostředky ze státních fondů jsou omezené, je nutné se otázkami sanace starých ekologických zátěží neustále zabývat na všech úrovních řízení. Jen tak se můžeme dočkat zlepšení v oblastech, které nás už roky trápí.

Použitá literatura a internetové zdroje

- [1] RÖSLER, C., WEINGRAN, C. Staré ekologické zátěže. 1. vyd. Berlin: DIFU, 1994. 43 s. Ekologická konzultace pro místní správu
- [2] [http://www.env.cz/AIS/web-pub.nsf/\\$pid/MZPJGF4FJPTN](http://www.env.cz/AIS/web-pub.nsf/$pid/MZPJGF4FJPTN)
- [3] <http://www.env.cz/>

Kontakt

Ing. Karel Rozehnal
karel.rozehnal@vsb.cz
Katedra regionální ekonomiky,
Ekonomická fakulta VŠB-TU Ostrava,
Sokolská 33, 701 21 Ostrava 1

III. ČÁST
SOCIÁLNÍ ASPEKTY TRANSFORMAČNÍCH
PROCESŮ PRŮMYSLOVÝCH REGIONŮ
V INTEGROJÍCÍ EVROPĚ

ZMĚNY DEMOGRAFICKÉHO CHOVÁNÍ OBYVATELSTVA MORAVSKOSLEZSKÉHO KRAJE NA PŘELOMU 20. A 21. STOLETÍ

The changes of demographic behaviour of the
population of the Moravia and Silesia region at the
turn of 20. and 21. century

Ivan Šotkovský

Abstract

The paper deals with the analysis of the spatial behaviour of North Moravia and Silesia Region population, that have two levels. One of them is the assessment of a settlement hierarchy where regional municipalities themselves are a primary spatial unit. The second field of interest to be included is the evaluation of population's characteristics, which primarily means the analysis of reproduction and migration behaviour of population permanently living in particular municipalities within the North Moravia and Silesia Region.

The growing interest in moving in municipalities with more than two thousands citizens and less than fifteen thousands citizens corresponds with a West European model of searching a new optimum housing in terms of better quality environment, security, and located not far from the largest centres as regards the transport since many job opportunities are concentrated there. This is how the trend of deurbanization of large settlements generally occurs, especially the settlements that have been most hit by the processes of concentration in the recent past.

The significant changes in spatial behaviour of the population have happened during last decade especially in the evaluation of reproduction and migration behaviour. The spatial deconcentration accompanied above all by deurbanisation and suburbanisation processes changes considerably the pattern of settlement. Based on the twelve years analysis in 1992-2003 the paper deals with new trends in changes of natural and mechanical movement of population within Moravia – Silesia region. The result is the classification municipality according to the above-mentioned processes

Úvod

Analýza lidských zdrojů se zaměřením na sociální pozadí transformačních procesů průmyslových regionů je jedním ze tří odborných zaměření dílčího okruhu „Ekonomické, ekologické a sociální aspekty transformačních procesů průmyslových regionů v integrující se Evropě“. Článek se soustřeďuje na sociální aspekty transformačních procesů Moravskoslezského kraje jako průmyslového regionu. Hlavním výzkumným úkolem bylo vypracování typologie obcí na základě dostupných demosociálních dat. Studie seznamuje se základními prostorovými znaky kraje a tomu odpovídající prostorovou terminologií. Dále je doplněna hodnocením sídelní hierarchie, která je pro prostorové práce obdobného typu často nepostradatelná jako nejvýhodnější úroveň prostorového řádu. Na této úrovni doplněné nezbytným rámcem šesti okresů a jednoho kraje byla provedena analýza demosociálního

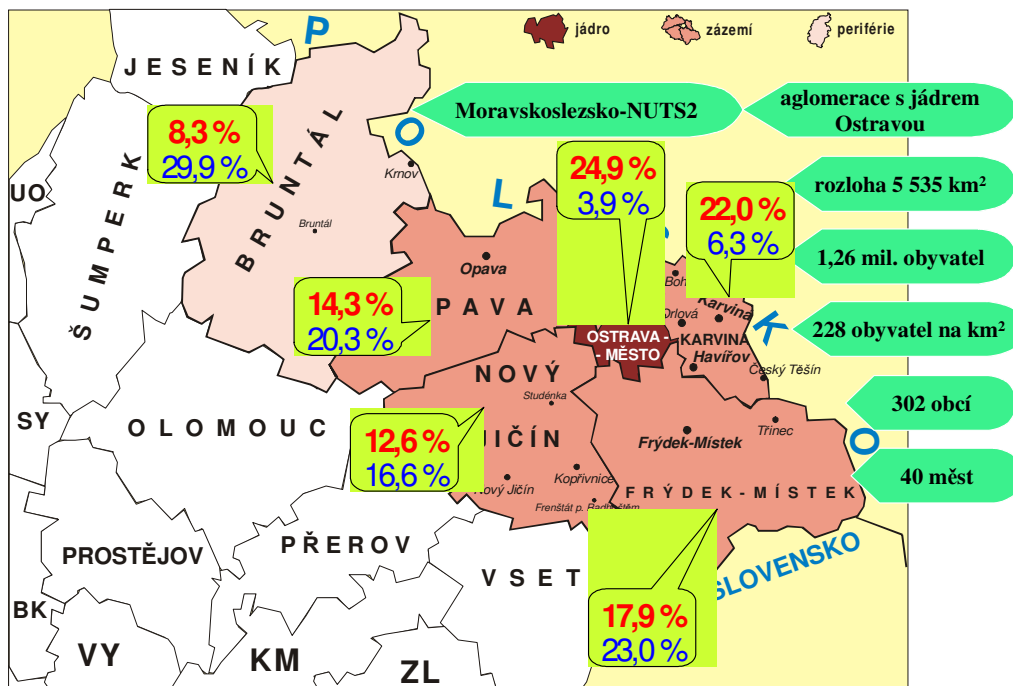
chování obyvatelstva v období mezi dvěma posledními sčítáními lidu na území našeho státu. Oba censy společně s dostupnou databází běžné evidence v jednotlivých letech mezi roky 1991 až 2003 poskytují velice objektivní informace o demografickém chování populace. Vzhledem k zachycené časové délce analytických přístupů lze dobře posoudit základní rozdíly mezi obcemi kraje, ale také jeho postavení uvnitř České republiky. Navíc je možné nejen zvýraznit určitá zobecnění a souvislosti, ale je rovněž možné odhadnout další trendy populačního vývoje zkoumaného území.

2 Základní prostorové znaky Moravskoslezského kraje

Trvalé bydliště lidských skupin nazýváme obecně sídlem. To můžeme považovat za důsledek přirozené snahy lidí o vytvoření trvalejšího vztahu k určitým prostorovým lokalitám (místům), pro které naše státní správa z hlediska jednotného přístupu zavádí termín **obec**. Váhu takového vztahu je možné posoudit z různých hledisek. Odlišné úhly pohledu budou určitě poskytovat jednotlivé vědní obory, zejména urbanistika, architektura, regionální demografie, sídelní geografie nebo sociologie. V této souvislosti se odbornost demografické vědy přesouvá směrem k hodnocení změn populační velikosti a jejich základních atributů. Těmi jsou přirozená reprodukce, migrační chování obyvatelstva a jeho věkové složení. O jejichž výrazném vlivu na proměnu některých kvalitativních parametrů lidské populace v daném území není pochyb.

Dnešní teoretické a metodologické poznatky sídelně-strukturální a regionalizační vedou autora k tomu, že považuje analýze podrobený **region za aglomeraci s jádrovým postavením města Ostravy** (obr. č. 1). I když určitá narušenost její výrazné dominantnosti, která je v rozhodující míře vyvolána účelovým přiřazením okresu Bruntál, vede k menším pochybám o plné vyvinutosti koncentračního areálu s jedním silným centrem (nodální monocentrický typ), považuji za méně vhodné ostravský prostor označovat za přechodnou formu k relativně kompaktnímu urbanizovanému prostoru aglomeračně-konurbačního typu. Zonální forma koncentrace je velmi málo vyvinutá narozdíl od prostorů severočeského nebo karlovarského. **Jádrová** poloha okresu Ostrava - město je jednoznačná (můžeme hovořit o dominantní regionální metropoli), ale zázemí tohoto silného centra (3. počtem obyvatel největší město ČR) může mít různé podoby. Centrální pozice městského okresu má nejen výrazný geoprostorový projev, ale i jeho socioekonomické parametry zřetelně ukazují na výjimečnost komplexní polohy. Je nepochybné, že městoobslužnou složkou města Ostravy je nejvíce ovlivněno území okresů Karviná, Frýdek - Místek, Opava a Nový Jičín. Takto vzniklé přirozené prstencové **zázemí** tvoří dobrý předpoklad dalšího posilování jádrové polohy Ostravy, která je navíc sídlem vybaveným funkcemi krajského města. Míra propojenosti základních prostorových vztahů mezi jmenovanými okresy a okresem Bruntál potom vypovídá o skutečnosti, že tento poslední územně-správní celek okresního typu můžeme označit za **periferii** zkoumaného prostoru. Vymezení regionu tak v sobě současně zahrnuje přístupy účelovosti (neodchýlení od hranice okresů a respektování územního členění státu na krajské úrovni) a přirozené nodality jako komplexnějšího projevu spádovosti okolních obcí do města Ostravy.

Obr. č. 1: Mapa kraje s největšími městy (sídla nad deset tisíc trvale bydlících obyvatel).

Podíly šesti okresů na populaci a rozloze kraje uvedené na obr. č. 1 srozumitelně ukazují na kvalitu prostorových vztahů monocentrického nodálního regionu a na možnosti využití takového hierarchického uspořádání. Třetí počtem obyvatel největší město České republiky je včetně svého zázemí střediskem druhého nejlidnatějšího regionu státu po pražské aglomeraci, ale z pohledu úrovně NUTS 2 je Moravskoslezsko populačně nejpočetnější, což platí rovněž pro úroveň NUTS 3, tzn. Moravskoslezský kraj (shodné prostorové vymezení). Jeho rozloha je přibližně 5 535 km² (7% podíl na rozloze českého státu) a předstihují jej jenom kraje Středočeský (14% podíl), Jihočeský, Plzeňský, Jihomoravský a Vysočina.

Ke konci roku 2003 (tab. č. 1) měl Moravskoslezský kraj tyto velikostní charakteristiky (v závorce jsou údaje za Českou republiku, popř. s podílem kraje na celém státě):

1. rozloha 5 535,34 km² (78 864,07 km²; 7,2 %),
2. počet obyvatel^{41/} 1 262 260 (10 203 269; 12,4 %),
3. hustota zalidnění 228 obyvatel na km² (129),
4. 302 základních sídelních jednotek (6 249; 4,8 %),
5. podíl dětské složky 16,3 % (15,6 %),
6. podíl obyvatelstva staršího 65-ti let 12,5 % (13,9 %),
7. podíl žen 51,2 % (51,3 %).

^{41/} Pokud nebude uvedeno jinak, jsou početní stavy vázané na trvale bydlící obyvatelstvo bez ohledu na podmínku přítomnosti.

Předcházející údaje dokládají, že tento prostor vykazuje vysoký stupeň **koncentrace** obyvatelstva v podmínkách našeho státu. Vždyť na ploše sedmi procent z rozlohy republiky trvale bydlelo 12,5 % z celkového počtu občanů českého státu! Hustota zalidnění regionu je na každý km² o sto obyvatel vyšší než republikový průměr. Tento ukazatel by byl ještě výraznější nebýt malé zalidněnosti okresu Bruntál (tab. č. 1). I tak je zřetelné, že prostor vyplněný centrem Ostravou a jeho nejbližším zázemím čtyř okolních okresů je jedním z nejobydlivějších území naší republiky. Podobně vysoké hodnoty v tomto směru můžeme najít v podstatě jenom u hlavního města našeho státu (tzv. prostor středočeské aglomerace). S menším odstupem lze mezi demograficky, ekonomicky a sociálně nejzatíženější oblasti zařadit dále prostory severočeský (od okresu Chomutov po Děčín), liberecko-jablonecký, hradecko-pardubický, brněnský a středomoravský.

Tab. č. 1: Základní kvantitativní údaje o Moravskoslezském kraji a ČR (k 31.12. 2003).

území (název okresu)	rozloha (v km ²)	počet obcí	trvale bydlící obyvatelstvo				hustota zalidnění
			celkem	ženy (v %)	0–14 (v %)	65 + (v %)	
Bruntál	1 657,13	71	104 107	50,8	16,8	11,4	62,8
Frýdek – Místek	1 272,74	77	226 863	51,0	16,0	13,2	178,2
Karviná	347,27	16	276 323	50,8	15,7	12,4	795,7
Nový Jičín	917,78	57	159 323	51,0	16,6	12,1	173,6
Opava	1 126,19	80	180 573	51,2	15,7	13,1	160,3
Ostrava - město	214,23	1	313 088	51,7	15,3	13,0	1 461,5
Moravskoslezský kraj	5 535,34	302	1 260 277	51,2	15,9	12,7	227,7
Česká republika	78 867,49	6 249	10 211 455	51,3	15,2	13,9	129,5

Sídelní hierarchii Moravskoslezského kraje tvoří ke konci roku 2003 celkem 302 obcí. Kraj oficiálně vznikl pod názvem Ostravský podle zákona č. 347/1997 Sb., o vytvoření vyšších územních samosprávných celků (VÚSC) z šesti okresů (Bruntál, Frýdek-Místek, Karviná, Nový Jičín, Opava a Ostrava-město. K přejmenování došlo schválením zákona č. 176/2001 Sb. V posledním desetiletí zatím dochází k pozvolnému růstu počtu obcí kraje (graf. č. 1) z původních 272 při sčítání lidu v roce 1991. Obcí městského typu je celkem (mají parlamentem ČR schválený městský úřad) 40 (obr. č. 2). Průměrná velikost obce dosahuje 4 180 obyvatel, ale na úrovni státu to je pouze 1 630 obyvatel. Vedle hlediska legislativního se často pracuje s obcemi podle velikostních kategorií, kterých ČSÚ odlišuje deset (tab. č. 2). Moravskoslezská města spadají do šesti kategorií s počtem trvale bydlících obyvatel nad 2 000. Velikostním kritériem se obvykle za nejtypičtější města považují sídla s více než 10 000 obyvateli. Takových by bylo v regionu 16. K sídelní hierarchii vedle postupně nahrazované kategorie okresů (celkem 6) musíme přičíst nově schválenou strukturu tzv. **správních obvodů obcí s rozšířenou působností**. V kraji jich bylo vymezeno od 1. 1. 2003 celkem 22. Jedná se o všechny obce s více než 10 tisíci obyvateli s výjimkou Studénky (spadá pod Bílovec), což představuje 15 obcí. Ke zbývajícím 7 nejmenším patří Odry, Vítkov (s větším spádovým územím než Bruntál a Frenštát p. R.), Rýmařov, Frýdlant n. Ostravicí (s větším spádovým územím než Frenštát p. R.), Kravaře, Jablunkov a Bílovec.

Míra hustoty obcí ve zkoumaném regionu se pohybuje na úrovni **5** obcí připadajících na území o rozloze 100 km², kdežto průměrná hodnota za celý stát je téměř osm obcí na každých 100 km². Sídelní hierarchii kraje tak můžeme označit za kompaktnější a s výraznější vahou sídel populačně větších a plošně rozlehlejších. Proto se ani stupně urbanizace podle kritéria legislativního či velikostního navzájem tak neodchylují ve srovnání s republikovými

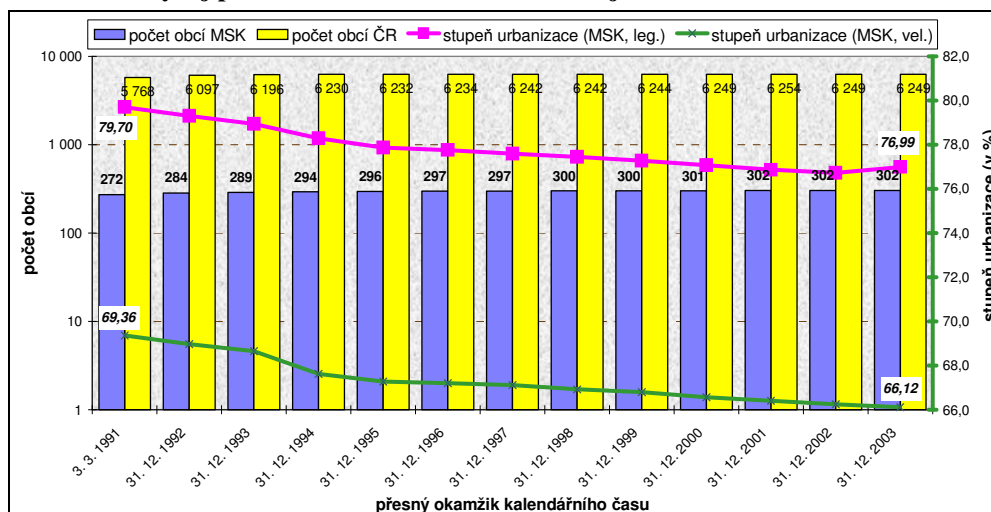
Změny demografického chování obyvatelstva Moravskoslezského kraje na přelomu 20. a 21. století

poměry. Poslední údaje z roku 2003 říkají, že stupeň urbanizace podle legislativního kritéria dosáhl hodnoty **77,0 %**, ačkoliv v roce 1991 to bylo **79,7 %** (graf. č. 1). V šestnácti městech s více než 10 000 obyvateli trvale bydlelo k 31. 12. 2003 **66,1 %** občanů (velikostní kritérium). Pokud budeme posuzovat urbanizaci podle udělených městských statutů sídlům, potom je její míra pro kraj (dnes **40 sídel**) o 6,6 procenta vyšší než pro Českou republiku (celkem 524 sídel, stupeň urbanizace 70,4 %). Významným znakem sledovaného území nadále zůstává nadprůměrnost stupně *urbanizace*. Po Praze, karlovarském, ústeckém a libereckém kraji tak dosahuje nejvyššího stupně urbanizace.

Tab. č. 2: Změny ve velikostních skupinách obcí Moravskoslezského kraje v letech 1992 až 2003.

velikostní kategorie obcí	podíl na počtu obyvatel kraje podle vel. kat. obcí (k 31. 12.)											
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
do 199	0,15	0,15	0,16	0,17	0,13	0,13	0,16	0,16	0,14	0,15	0,15	0,15
200 - 499	1,51	1,64	1,62	1,58	1,63	1,63	1,64	1,64	1,66	1,71	1,71	1,68
500 - 999	4,01	3,88	3,98	4,02	4,08	4,10	4,24	4,24	4,11	4,32	4,35	4,49
1 000 - 1 999	7,75	8,06	8,15	8,25	8,28	8,30	8,47	8,45	8,76	8,68	8,72	8,53
2 000 - 4 999	9,47	9,50	9,95	10,25	10,27	9,91	9,80	10,38	10,03	10,10	10,14	10,37
5 000 - 9 999	8,07	8,04	8,46	8,40	8,36	8,74	8,71	8,25	8,66	8,64	8,65	8,67
10 000 - 19 999	5,14	5,01	4,21	4,22	4,23	4,24	4,26	4,27	4,27	4,25	4,25	4,25
20 000 - 49 999	16,58	16,53	16,39	16,09	16,10	16,12	16,00	15,98	15,85	15,73	15,69	15,67
50 000 - 99 999	21,89	21,85	21,81	21,79	21,75	21,68	21,61	21,55	21,46	21,51	21,44	21,35
100 000 a více	25,43	25,36	25,27	25,23	25,17	25,15	25,11	25,09	25,06	24,92	24,88	24,84
Celkem	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Graf. č. 1: Vývoj počtu obcí Moravskoslezského kraje v letech 1991 až 2003.

K sídelní hierarchii se váže i skutečnost, že nejpočetnějšími skupinami v kraji jsou sídla s 500 až 999 obyvateli (79 obcí) a 1 000 až 1 999 obyvateli (75 obcí), kdežto v prostoru celé České republiky jsou to obě skupiny obcí s méně než 500 obyvateli. Populačně nejvýznamnějšími středisky na Ostravsku jsou sídla desetitisícová a větší. Ale jak ukazuje

tab. č. 2, populační váha se v nich za posledních deset let postupně snižuje. Podíl nejmenších obcí Moravskoslezského kraje (tab. č. 2), kde počet nepřesahuje 200 občanů, si uchovává po celé sledované období velmi nízkou úroveň (0,15 %). **Růstově** se tak projevují především kategorie obcí od **500 do 9 999 obyvatel**, ve kterých dnes trvale bydlí téměř třetina krajské populace. V rámci tohoto intervalu si dlouhodobě nejlépe vedou velikostní skupiny od **jednoho do pěti tisíc obyvatel**. V podstatě velice malý nárůst zaznamenávají obce od 5 000 do 9 999 obyvatel. Vzhledem k tomu, že rozhodující vliv na celkové utváření sídelní hierarchie obecně mají právě obce s více než 10 000 obyvateli, je možné celkový proces za poslední dekádu označit za **desurbanizační**. Znamená to úbytek populace v obcích městského typu a zejména potom u velikostních kategorií nad deset tisíc. Na počátku 90. let 20. století se stupeň urbanizace podle této velikostní kategorie přiblížil hodnotě **70 %**. A dnes je již o více než 3 procenta nižší. Proces vymísťování obyvatel z velkých měst se z podstatné části skládá z procesu **reurbanizace**. Znamená to, že vystěhovalí směřují do obcí v nedalekém zázemí, což jsou převážně obce ve velikostním intervalu od 500 do 9 999 obyvatel.

**Tab. č. 2: Změny ve velikostních skupinách obcí
Moravskoslezského kraje v letech 1992 až 2003.**

velikostní kategorie obcí	podíl na počtu obyvatel kraje podle vel. kat. obcí (k 31. 12.)											
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
do 199	0,15	0,15	0,16	0,17	0,13	0,13	0,16	0,16	0,14	0,15	0,15	0,15
200 - 499	1,51	1,64	1,62	1,58	1,63	1,63	1,64	1,64	1,66	1,71	1,71	1,68
500 - 999	4,01	3,88	3,98	4,02	4,08	4,10	4,24	4,24	4,11	4,32	4,35	4,49
1 000 - 1 999	7,75	8,06	8,15	8,25	8,28	8,30	8,47	8,45	8,76	8,68	8,72	8,53
2 000 - 4 999	9,47	9,50	9,95	10,25	10,27	9,91	9,80	10,38	10,03	10,10	10,14	10,37
5 000 - 9 999	8,07	8,04	8,46	8,40	8,36	8,74	8,71	8,25	8,66	8,64	8,65	8,67
10 000 - 19 999	5,14	5,01	4,21	4,22	4,23	4,24	4,26	4,27	4,27	4,25	4,25	4,25
20 000 - 49 999	16,58	16,53	16,39	16,09	16,10	16,12	16,00	15,98	15,85	15,73	15,69	15,67
50 000 - 99 999	21,89	21,85	21,81	21,79	21,75	21,68	21,61	21,55	21,46	21,51	21,44	21,35
100 000 a více	25,43	25,36	25,27	25,23	25,17	25,15	25,11	25,09	25,06	24,92	24,88	24,84
Celkem	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

**Tab. č. 2: Změny ve velikostních skupinách obcí
Moravskoslezského kraje v letech 1992 až 2003.**

velikostní kategorie obcí	podíl na počtu obyvatel kraje podle vel. kat. obcí (k 31. 12.)											
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
do 199	0,15	0,15	0,16	0,17	0,13	0,13	0,16	0,16	0,14	0,15	0,15	0,15
200 - 499	1,51	1,64	1,62	1,58	1,63	1,63	1,64	1,64	1,66	1,71	1,71	1,68
500 - 999	4,01	3,88	3,98	4,02	4,08	4,10	4,24	4,24	4,11	4,32	4,35	4,49
1 000 - 1 999	7,75	8,06	8,15	8,25	8,28	8,30	8,47	8,45	8,76	8,68	8,72	8,53
2 000 - 4 999	9,47	9,50	9,95	10,25	10,27	9,91	9,80	10,38	10,03	10,10	10,14	10,37
5 000 - 9 999	8,07	8,04	8,46	8,40	8,36	8,74	8,71	8,25	8,66	8,64	8,65	8,67
10 000 - 19 999	5,14	5,01	4,21	4,22	4,23	4,24	4,26	4,27	4,27	4,25	4,25	4,25
20 000 - 49 999	16,58	16,53	16,39	16,09	16,10	16,12	16,00	15,98	15,85	15,73	15,69	15,67
50 000 - 99 999	21,89	21,85	21,81	21,79	21,75	21,68	21,61	21,55	21,46	21,51	21,44	21,35
100 000 a více	25,43	25,36	25,27	25,23	25,17	25,15	25,11	25,09	25,06	24,92	24,88	24,84
Celkem	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Změny demografického chování obyvatelstva Moravskoslezského kraje na přelomu 20. a 21. století

Největší soustředění obyvatel, sociálních a ekonomických funkcí je v okresech Ostrava - město a Karviná. Tyto oblasti dosahují extrémně vysokých hodnot hustoty zalidnění (tab. č. 1) a na populační velikosti regionu se podílejí 47,2 % (na rozloze pouhými 9,95 %). Nejen proto řada autorů označuje tento prostor za širší jádro regionu. Stupeň urbanizace vztahující se k počtu obyvatel žijících v sídlech s 10 000 a více obyvateli je zde rovněž vysoký (93,1 %).

Tab. č. 2: Změny v počtu trvale bydlících obyvatel u měst s 10 000 a více obyvateli.

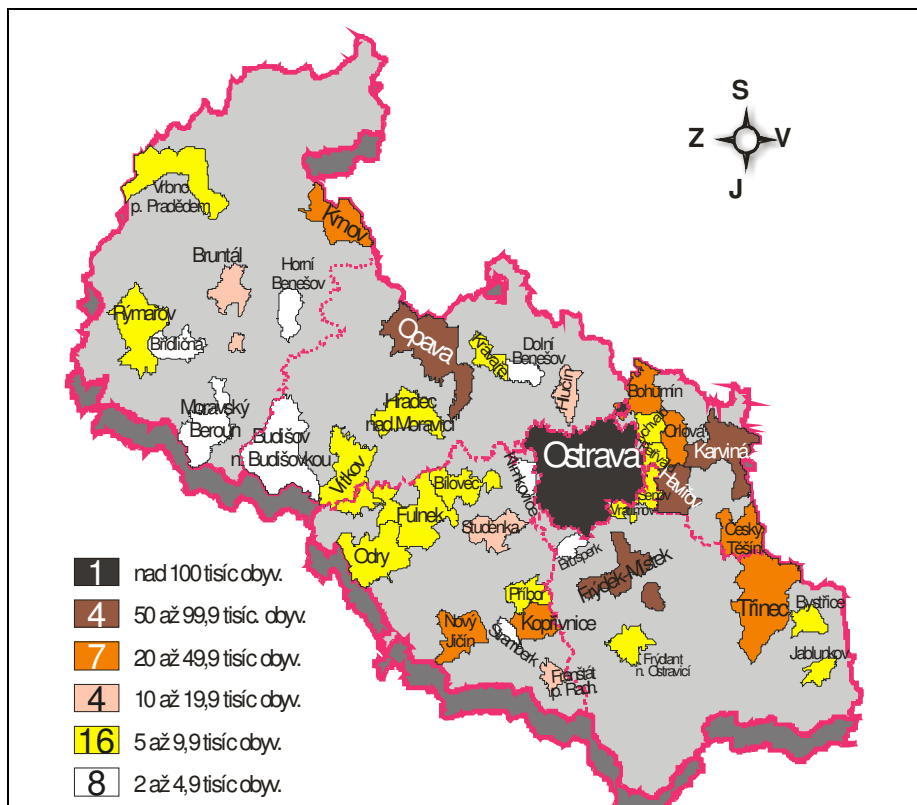
poř.	rok 1950	počet obyvatel	rok 1970	počet obyvatel	rok 1991	počet obyvatel	rok 2001	počet obyvatel
1.	Ostrava	215 791	Ostrava	297 171	Ostrava	327 371	Ostrava	316 744
2.	Opava	40 645	Havířov	82 068	Havířov	86 297	Havířov	85 855
3.	Karviná	38 465	Karviná	78 546	Karviná	68 405	Karviná	65 141
4.	Frýdek-Místek	27 002	Opava	53 248	Frýdek-Místek	63 808	Frýdek-Místek	61 400
5.	Orlová	23 863	Frýdek-Místek	42 608	Opava	62 815	Opava	61 382
6.	Třinec	23 080	Třinec	37 615	Třinec	42 210	Třinec	38 953
7.	Bohumín	19 705	Orlová	24 268	Orlová	36 339	Orlová	34 856
8.	Nový Jičín	19 647	Krnov	22 643	Český Těšín	28 711	Nový Jičín	26 970
9.	Krnov	18 956	Bohumín	22 223	Nový Jičín	28 955	Český Těšín	26 429
10.	Český Těšín	18 413	Nový Jičín	20 481	Krnov	25 436	Krnov	25 764
11.	Havířov	12 898	Český Těšín	19 662	Kopřivnice	24 102	Kopřivnice	23 747
12.			Hlučín	13 786	Bohumín	23 686	Bohumín	23 284
13.			Kopřivnice	12 917	Bruntál	16 829	Bruntál	17 627
14.					Hlučín	16 205	Hlučín	14 346
15.					Frenštát p. R.	11 166	Frenštát p. R.	11 361
16.					Studénka	10 736	Studénka	10 505
	celkem	458 465	celkem	727 236	celkem	873 071	celkem	844 364

Počet měst s více než 10 tisíci obyvateli se v Moravskoslezském kraji v posledním desetiletí ustálil na šestnácti. V roce 1950 jich bylo jedenáct a pro ně vypočtený stupeň urbanizace byl necelých **52,6 %** a v následujících letech podle tab. č. 2 byla jeho hodnota **62,1 %**, **69,4 %** a **66,5 %**. Poprvé v průběhu roku 1992 dochází u městského obyvatelstva Moravskoslezského kraje k poklesu počtu obyvatel doprovázeného právě tendenci snižování stupně urbanizace. Jeho maximum z roku 1991 necelých **69,5 %** už nebude s velkou pravděpodobností překročeno. V následující dekádě je viditelný pravidelný pokles populační váhy měst nad 10 tisíc obyvatel až k hodnotě **66,1 %** v závěru roku 2003. V tomto období tak relativní velikost městské populace klesla o téměř 3,5 %.

Do skupiny obcí s 5 000 až 9 999 obyvateli se řadí dalších 16 sídel: Frýdlant nad Ostravicí, Rýmařov, Příbor, Odry, Bílovec, Rychvald, Petřvald, Jablunkov, Kravaře, Vratimov, Vítkov, Vrbno pod Pradědem, Fulnek, Šenov, Hradec nad Moravicí a Bystřice. Celkem v nich trvale bydlelo 109 252 obyvatel ke konci roku 2003. Váha Ostravy na počtu obyvatel celého regionu dosahuje téměř 25,0 %, sídel na 2. až 5. místě 21,4 %, 6. až 16. 19,9 % a 17. až 32. 8,7 %. Na 5 obcí s více než 50 000 obyvateli tedy připadá téměř $\frac{1}{2}$ (46,4 %) z celkového počtu obyvatel Moravskoslezského kraje, přestože jejich podíl na rozloze činí 7,9 %. Jedenáct obcí ve velikostní skupině 10 000 až 49 999 představuje něco přes $\frac{1}{5}$ populace kraje. Ve zbývajících 285 obcích trvale bydlelo celkem již jenom 427 239

občanů, tzn. $\frac{1}{3}$ obyvatelstva kraje. Pro srovnání dodejme, že na území celé České republiky žije v této skupině nejmenších obcí přes 45 % obyvatel.

Obr. č. 2: Obce Moravskoslez. kraje s uděleným statutem města (stav ke konci roku 2003).

Ke konci roku 2003 se počet obcí ostravského regionu zvýšil již na 302, přitom nově osamostatněné obce spadají do velikostních skupin obcí s počty obyvatel mezi 200 až 1 999. Celkový počet částí obcí je 636, ale katastrálních území je o deset méně (629). Ve velikostních kategoriích nad 5 tisíc obyvatel mají všechny obce udělen statut města. V intervalu od 2 do 4,9 tisíc, kde je celkem 39 obcí, jsou městy pouze Dolní Benešov, Břidličná, Klimkovice, Brušperk, Moravský Beroun, Štamberk, Budišov nad Budišovkou a Horní Benešov. Celkem je dnes v Moravskoslezském kraji 40 sídel (obr. č. 2) s městským úřadem a některá z nich se staly městy statutárními.

3 Vliv přirozené a migrační měny na rozvoj regionu

Moravskoslezský kraj je jedním z nejlidnatějších regionů na území České republiky (tab. č. 1). Přitom ke dni sčítání lidu v roce 1950 (1. 3.) bylo toto území osídleno pouze 871 511 obyvateli a na začátku 20. století necelými 800 tisíci obyvateli. Ke konci roku 1994, tj. za téměř jedno století, došlo k nárůstu populace o 62 %. Přitom obyvatelstvo ČR se ve stejném období rozrostlo o 10,0 %. Je však zřejmé, že vlny mimořádného nárůstu obyvatelstva moravskoslezského kraje ke konci osmdesátých let již odezněly a na počátku let devadesátých se blíží velice nízkým hodnotám celého státu. V průběhu 20. století můžeme

Změny demografického chování obyvatelstva Moravskoslezského kraje na přelomu 20. a 21. století

pozorovat velmi dynamický nárůst trvale bydlícího obyvatelstva regionu především v období 50. a 60. let a v menší míře potom v následujících dvou desetiletích. Vždyť jenom mezi roky 1950 a 1960 se region populačně rozrostl o více než 150 tisíc (tzn. o 19,56 %). Přitom v posledních patnácti letech kladných přírůstků (v období od roku 1980 do roku 1994) se početní stav zvýšil již jenom o 30 tisíc a dokonce v období mezi roky 1995 a 2003 došlo poprvé v novodobé historii území ke ztrátě trvale bydlícího obyvatelstva v rozsahu překračujícím **2,5 procenta** (tab. č. 3) . Navíc tento negativní trend stále pokračuje a v posledním statisticky ukončeném roce 2003 byl počet trvale bydlícího obyvatelstva stejně veliký jako v roce 1980, tzn. před více než 20 lety.

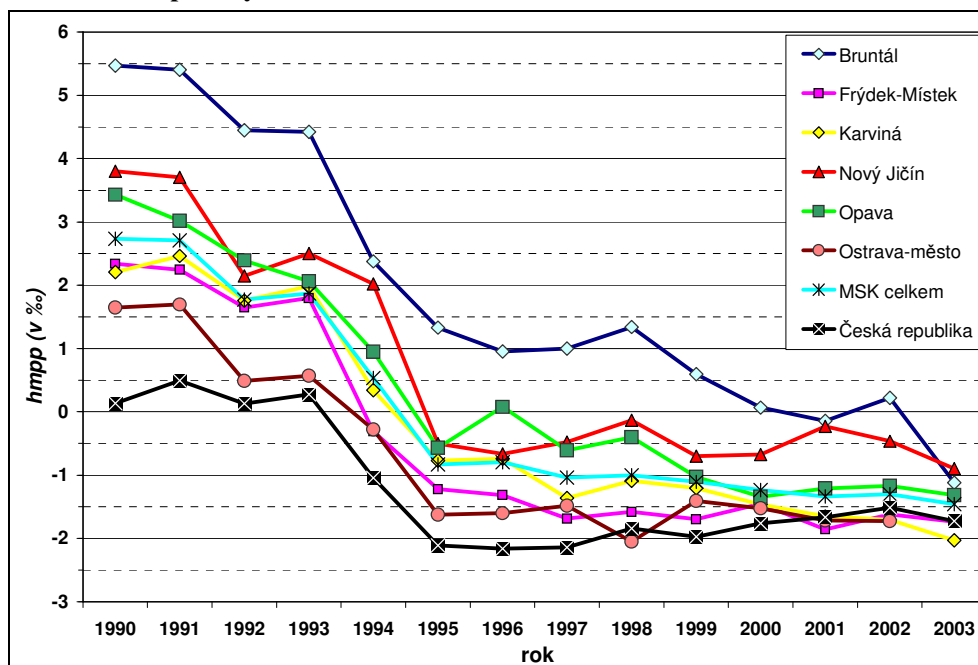
Tab. č. 3: Přírůstky obyvatelstva Moravskoslezského kraje a České republiky.

území (název okresu)	trvale bydlící obyvatelstvo									
	31.12.2003	31.12.1995	3.3.1991	1.11.1980	1.11.1970	1.3.1961	1.3.1950	1.12.1930	31.12.1900	31.12.1869
Bruntál	104 107	110 715	104 415	103 732	96 036	94 198	86 565	147 843	149 824	152 670
Frýdek - Místek	226 863	229 110	227 522	220 758	201 866	183 372	160 579	161 877	132 765	108 404
Karviná	276 323	285 805	284 558	284 761	272 657	212 086	159 382	169 583	105 721	48 166
Nový Jičín	159 323	161 238	158 767	153 529	139 445	132 449	116 314	136 838	123 807	108 785
Opava	180 573	181 962	180 638	176 133	163 774	156 275	132 880	163 930	140 196	113 237
Ostrava - město	313 088	324 813	327 371	322 073	297 171	254 297	215 791	219 791	145 410	38 779
Moravskoslez. kraj	1 260 277	1 293 643	1 283 271	1 260 986	1 170 949	1 032 677	871 511	999 862	797 723	570 041
přírůstky MSK v %	-2,58	0,81	1,77	7,69	13,39	18,49	-12,84	25,34	39,94	
přírůstky MSK v ‰					44,69			25,34		
Česká republika	10 211 455	10 321 344	10 302 215	10 291 927	9 807 696	9 571 531	8 896 133	10 674 386	9 372 214	7 617 230
přírůstky ČR v %	-1,06	0,19	0,10	4,94	2,47	7,59	-16,66	13,89	23,04	
přírůstky ČR v ‰					15,69			13,89		

Poznámka: Počet trvale bydlícího obyvatelstva v hranicích stávajícího správního území okresů (k 31. 12. 2000).

Stal-li se rok 1994 pro českou populaci mezníkem v tom smyslu, že od tohoto data poprvé dochází k poklesu počtu obyvatel přirozenou měnou, pak pro Moravskoslezský kraj je to rok **1995**. Trvale bydlící počet obyvatel překročil hranici 1,29 milionu obyvatel a hustota zalidnění se přiblížila hodnotě 232 obyvatel žijících na km². Během následujících osmi let se počet obyvatel snížil o více než **33 tisíc**. Moravskoslezský kraj se tak v tomto období podílel na celkovém poklesu české populace plnými **30 %**! Jaký kontrast při srovnání s lety 1900 až 1930, kdy kraj rostl populačně 2-krát tak rychleji, či 1950 až 1980, kdy kraj rostl dokonce 3-krát rychleji než obyvatelstvo celého státu. Lze odhadovat, že kraj z důvodů 2. sv. války ztratil přibližně 150 tisíc osob, převážně odsunem občanů německé národnosti na základě politické dohody vítězných mocností. V takovém případě se odsun v našem regionu týkal přibližně 5 % celkově odsunutých občanů z území našeho státu, což nebyla hodnota závažná z pohledu změn sociálních a ekonomických. Proto nedošlo v tomto prostoru k tak citelnému oslabení lidských zdrojů, které postihlo nemalou část zejména pohraničních oblastí na západě republiky. Z dostupných dat o změnách populační velikosti víme, že mezi roky 1869 a 1995, tedy v časovém úseku jednoho a čtvrt století, Moravskoslezský kraj značně rostl. Absolutně tak přibýlo téměř 724 tisíc obyvatel a relativní nárůst činil **127 procent**! Populace celého státu ve stejném období vzrostla o 2,7 miliónů, což absolutně znamená navýšení o 35,5 %. Na tomto celkovém růstu se území Moravskoslezského kraje podílelo téměř **27 procenty**. Značnou váhu v této dlouhodobé historii můžeme přisoudit zejména přistěhování, jehož dopad byl znásoben imigrací především mladých rodin. U nich pak docházelo v krátké době k podpoře přirozené reprodukce, což je dobře dokumentováno výslednými hodnotami ukazatele hrubé míry přirozeného přírůstku obyvatelstva (v ‰). Ten se v 50-tých a 60-tých letech na území českého státu pohyboval v průměru od 7 do 3,6 ‰, ale ve sledovaném kraji od 16 do 8,4 ‰.

Graf. č. 2: Vývoj přirozené měny Moravskoslezského kraje, jeho okresů a České republiky.

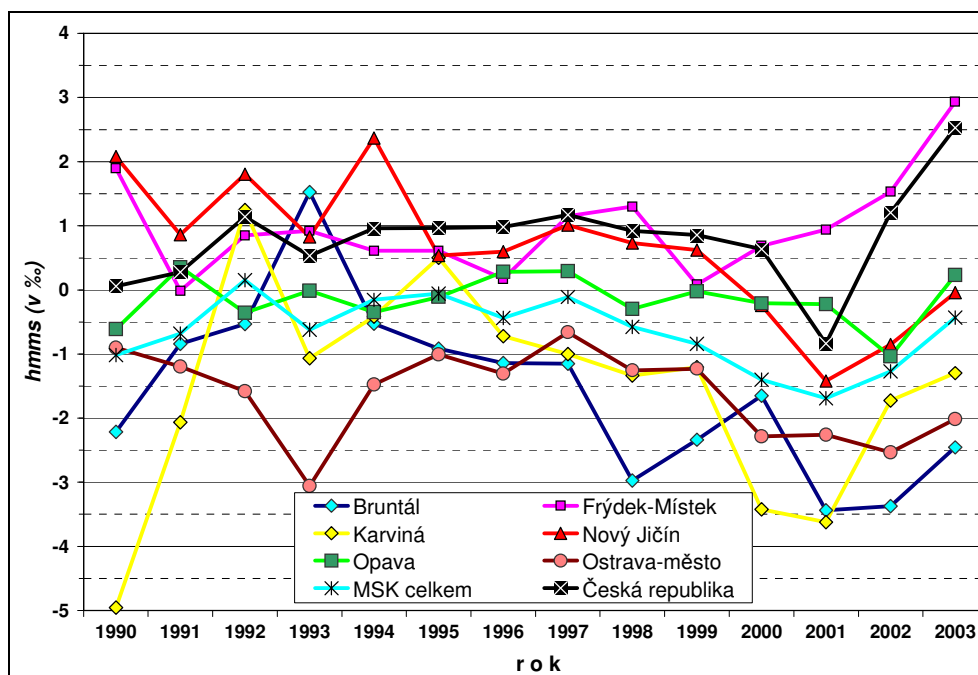

Pro uplynulé 20. století platí, že Moravskoslezský kraj je rozhodujícím regionem na území České republiky při posuzování trendů změn populační velikosti státu (tab. č. 3). Z pohledu demosiálního jde o region nenapodobitelný a jakékoliv proměny v této oblasti zkoumání se okamžitě projeví na celorepublikové úrovni. Nicméně za posledních 14 let se velice zřetelně ukazuje pokles regionálních rozdílů při srovnávání základních demografických charakteristik, kterými jsou přirozený a mechanický pohyb obyvatelstva. Stejným způsobem dochází k zásadnímu stírání rozdílů mezi obcemi městského nebo venkovského typu. Zde zatím můžeme ještě zachytit odlišnosti v migračním chování, ale oblast natality a mortality již nepředstavuje významnějších rozdílů. Dobře viditelné to je u ukazatele hrubé míry přirozeného přírůstku (*hmpp*) v období let 1990 až 2003 (graf. č. 2). Moravskoslezský kraj a populace jeho měst měla přece jenom na začátku 90. let 20. století stále ještě podstatně vyšší celkovou porodnost. Rozdíl byl u ukazatele *hmpp* byl 2,5 ‰ a maximum rozdílu bylo dosaženo při srovnání ČR a okresu Bruntál (5,5 ‰). Ale od poloviny 90. let je dobře vidět stírání tohoto rozdílu, který je nyní nepatrný (0,3 ‰). Rok 2003 pak dokládá téměř shodné rysy přirozené měny kraje, jeho okresů a České republiky jako celku. Vždyť maximum rozdílu dosaženého mezi okresy Karviná a Nový Jičín dosáhlo jedné promile. Přitom všechny srovnávané územní jednotky leží v pásmu záporných hodnot *hmpp*.

Budeme-li posuzovat migrační saldo, byl kraj populačně v průběhu 90. let více ztrátový. A dokonce od roku 1997 se *hmms* regionu propadávala v červených číslech ještě strměji než celostátní hodnota (graf. č. 3). Výsledkem těchto trendů je rovněž skutečnost, že ke konci roku 2003 měla hodnota hrubé míry migračního salda Česka o 3 ‰ vyšší úroveň než u Moravskoslezského kraje. Přitom města v kraji měla hodnotu *hmms* ještě o 2 ‰ nižší než samotný kraj a tedy o 5 ‰ nižší než český stát. Pokud si srovnáme váhu migračního chování obyvatelstva šesti okresů kraje, potom nám od počátku 21. století vykazuje nejvyšší migrační přírůstky okres Frýdek-Místek. Ve druhé skupině za ním jsou okresy Opava a Nový

Jičín. A třetí skupinu okresů s největší vahou vystěhování tvoří Ostrava-město, Karviná a Bruntál. Není určité přirozené, že stejné úrovně emigrace dosáhli jak jádro tak i periférie zkoumaného regionu.

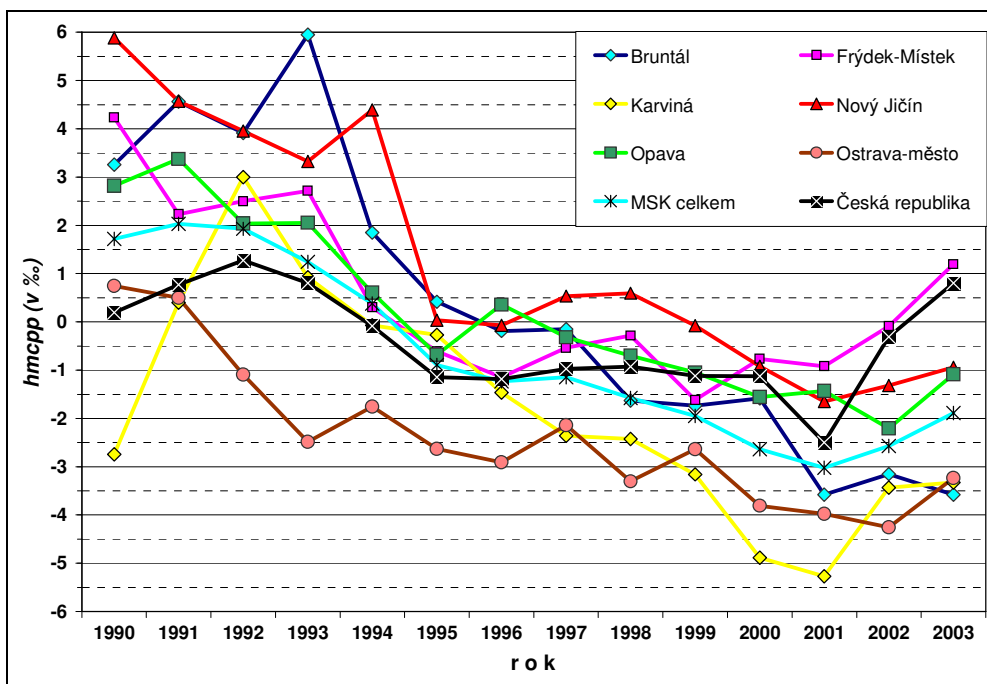
Graf. č. 3: Vývoj mechanické měny Moravskoslezského kraje, jeho okresů a uvnitř českého státu.

To, že se kraj propadnul k záporným hodnotám hrubé míry celkového populačního přírůstku (*hmcpp*) během roku 1995 bylo způsobeno především nastartováním výrazného propadu porodnosti, který na úrovni celého státu započal přibližně o půl roku dříve (graf. č. 4). U kraje s největší pravděpodobností toto nepatrné zpoždění ovlivnila ještě příznivější věková struktura, jako odraz událostí z let 1950 až 1970, kdy se do kraje přistěhovalo mnoho mladých začínajících rodin. Už od roku 1996 jsou však hodnoty hrubé míry populačního přírůstku či spíše úbytku kraje vyšší než průměr státu a v posledním statisticky vyhodnoceném roce 2003 je kraj celkově populačně ztrátový, ačkoli republika je mírně zisková. Tento význačný rozdíl je způsoben především u kraje dosahovaných záporných hodnot migračního salda (ukazatel *hmms*). Stát byl ke konci roku 2003 opět migračně ziskový, ale jak vyplývá z pohledu na graf. č. 3 je Moravskoslezský kraj nadále migračně ztrátovým, i když v posledních letech se snižující se mírou. Tento trend je rovněž něco zcela nového za posledních sto let a opět dělá z kraje oblast s velice **nestabilními demosociálními projevy**, které navíc velice rychle a hluboko dopadají na demosociální chování celé české populace. Vzhledem k ekonomickému vývoji, změnám v hodnotovém systému našich občanů, globalizačním a integračním tendencím nejen v evropském měřítku, je vysoce pravděpodobné, že v záporných migračních saldech se bude kraj a jeho nejsilnější obce pohybovat i v následujících letech. A to převážně z důvodu váhy těchto negativních tendencí u jádrových okresů Moravskoslezského kraje. Stabilnější populační poměry budou v nejbližších letech v pozadí růstu obyvatelstva jenom u těchto tří okresů: Frýdek-Místek,

Opava a Nový Jičín. do značné míry to je díky migračním ztrátám především u měst s více než 10 tisíci obyvateli. S výjimkou Hlučína je u všech ostatních 15-ti měst kraje negativně se vyvíjející a v negativních číslech setrvávající migrační saldo. Dlouhodobě nejvyšší zápornou hodnotu hrubé míry migračního salda vykazují města Karviná, Třinec, Frýdek-Místek, Opava, Nový Jičín, Orlová a Studénka.

Graf. č. 4: Celkový pohyb obyvatelstva MSK, jeho okresů a ČR v 90. letech 20. století.

Posledních 14 let mezi roky 1990 a 2003 ukázalo, že nejvýraznější záporná čísla u hrubé míry přirozeného přírůstku (*hmpp*) a hrubé míry migračního salda (*hmms*) vykazují okresy Karviná a Ostrava-město. A začíná se jim přibližovat okres Bruntál. Jejich současná hrubá míra celkového populačního úbytku (*hmcpp*) okolo - 3,5 ‰ je přinejmenším varující. Nejméně takto postiženým byl ve stejném roce okres Frýdek-Místek, kde *hmcpp* jako u jediného okresu kraje byla kladná. Je zřejmé, že vedle Ostravy se na negativních číslech nejvýrazněji podílejí další velká města kraje, a to především ta ve velikostních kategoriích nad 20 tisíc obyvatel.

Vývojové charakteristiky obyvatelstva kraje dokládají zásadní obrat v přirozené změně již od roku 1990. Z vyšších hodnot na úrovni necelých dvou promíl se ukazatel hrubé míry celkového přírůstku populace (*hmcpp*) velice rychle přibližoval k celorepublikovému průměru (graf. č. 4). V roce 1996 dosáhl jeho hodnoty a od tohoto okamžiku se pohybuje pod celorepublikovým průměrem. Jestliže na počátku 90. let byl rozdíl mezi oběma prostorovými útvary 0,6 ‰ ve prospěch Moravskoslezského kraje, potom ke konci roku 2003 již kraj ztrácel 3 ‰. Pokud sledujeme celkový pohyb obyvatelstva 40 měst Moravskoslezského kraje, tak zřetelně vidíme, že pod republikový i krajský průměr se hodnota *hmcpp* dostala už v roce 1993.

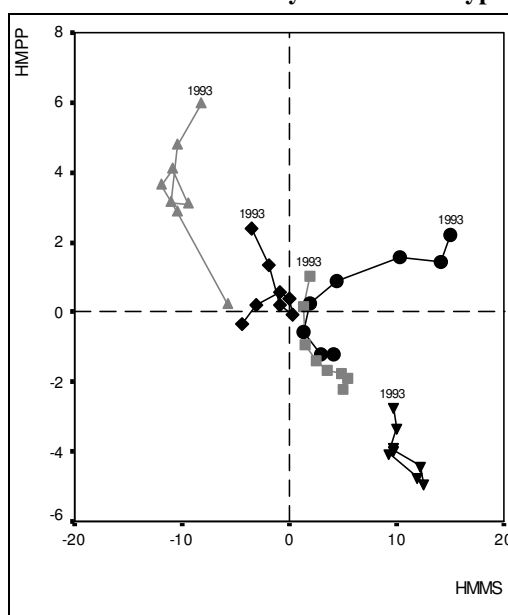
Při použití klasifikace obcí založené na konceptu homogenity, tzn., že se hledají obce s vysokým stupněm vzájemné uniformity charakteru demografického vývoje, a za využití metody K-means, se typologické rozložení obcí ukázalo následovně. Při tvorbě klasifikačního

systému byly z analýzy vyloučeny obce, které ve sledovaném období vznikly (20 obcí) příp. zanikly (2 obce). Dále z důvodů vysoké variability ukazatelů byly rovněž vyloučeny obce, jejichž počet obyvatel v některém ze sledovaných roků klesl pod hranici 200. Jednalo se celkem o 16 obcí. Rovněž pro lepší stabilitu analyzovaných časových řad *hmms* a *hmpp* bylo použito centrovaneho tříletého klouzavého průměru, z čehož vyplývá i zkrácení analyzovaného období na roky 1993 až 2000. Klasifikační systém tak byl navržen pro 266 obcí Moravskoslezského kraje. I u těchto analyzovaných obcí demografické ukazatele dosahovaly různých úrovní proto bylo nutné klasifikační systém sestavit pro 15 typů. Z těchto 15 typů je 7 tvořeno pouze jednou obcí a u dalších třech typů nedosahuje počet obcí ani 10 (viz tab. č. 4). U pouze 5 typů můžeme zvážít zajímavá zobrazení.

Tab. č. 4: Počet obcí v třídách.

Typ	Počet	%	Kum. %
11	96	36,1	36,1
7	69	25,9	62,0
14	35	13,2	75,2
1	31	11,7	86,8
4	14	5,3	92,1
5	9	3,4	95,5
12	3	1,1	96,6
15	2	0,8	97,4
2	1	0,4	97,7
3	1	0,4	98,1
6	1	0,4	98,5
8	1	0,4	98,9
9	1	0,4	99,2
10	1	0,4	99,6
13	1	0,4	100,0
celkem	266	100	

Graf č. 5: Klasifikační systém obcí – 5 typů

Pro hodnocení úrovně typu jsme použili těžiště centroidů jednotlivých typů, která jsou vypočítaná jako průměrná hodnota ukazatele v centroidu. Navržená klasifikace nás vede k následujícím zobrazením:

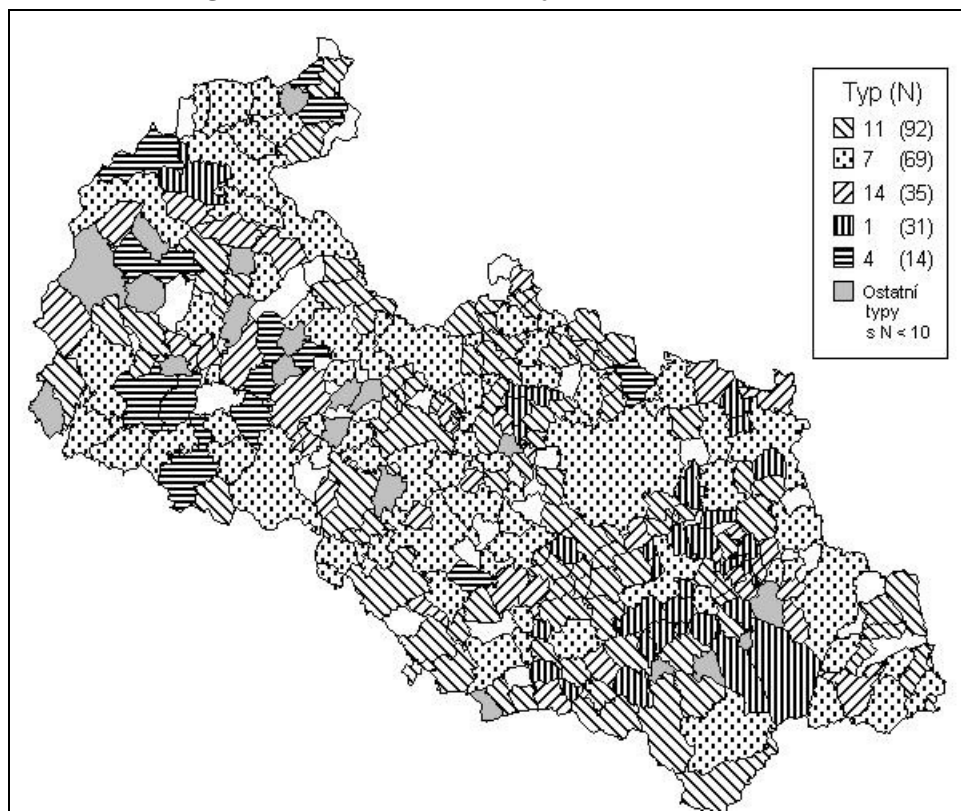
- Typ 1** Vysoká a jen mírně oscilující hodnota *hmms* po celé sledované období (31 obcí) s tendencí mírného poklesu v posledních třech letech. Přesto těžiště u *hmms* přesahuje hladinu 10,6 ‰ a u *hmpp* jsou to necelé -4 ‰.
- Typ 14** Obce s kladnou středně vysokou hodnotou *hmms*, ale odlišným časovým průběhem (35 obcí). Na počátku sledovaného období dosahovaly vysokých hodnot *hmms* (až 17 ‰), ale s poklesem váhy až do roku 1998, kdy opět dochází k mírnějšímu růstu ukazatele. Navíc se u nich přirozená měna po větší část 90. let pohybovala v kladných hodnotách a až v závěru tohoto období klesla pod 0, ale nepřesáhla dosud hranici -2 ‰.
- Typ 11** Středně vysoká hodnota *hmms* po celé sledované období (nikdy nepoklesla pod 0 hodnotu, ale rovněž nepřekročila hranici 8 ‰) s mírným nárůstem, který byl ke konci sledovaného období zastaven (96 obcí).
- Typ 7** Obce s převažující středně vysokou zápornou hodnotou migračního salda (průměrná hodnota *hmms* okolo -1,8 ‰), ale časově odlišným průběhem (69 obcí).

V první polovině sledované dekády snižování záporného salda migrace až téměř k 0 hranici, ale ve druhé polovině dekády opět nárůst záporného salda migrace a dosažení stavu na počátku sledovaného období i s mírným překročením. Proto i výsledná hodnota *hmcpp* se v dekádě přiblížila k -1,2 ‰.

Typ 4 Obce s převažující vyšší zápornou hodnotou migračního salda, které se v našem střednědobém pohledu příliš nemění (14 obcí). V první polovině sledované dekády zvyšování záporného salda migrace, ale ve druhé polovině dekády snižování hodnoty záporného salda migrace a mírného překonání stavu z počátku sledovaného období. Výraznější je u nich proměna váhy ukazatele *hmpp*, kdy z počátečních výrazně kladných hodnot okolo 6 ‰ klesá až k nule. Nicméně za celé sledované období jsou tyto obce výrazně ztrátové z pohledu celkového populačního vývoje (těžiště je -6,3 ‰).

Navržená klasifikace nám pomáhá identifikovat problémové obce (obr. č. 3). Tím míníme sídla, kde bude pokračovat vyliďňování území, a to jak z pohledu migračního, tak i z pohledu přirozeného přírůstku. Typy 1, 14 a 11 tvoří obce, které velikostně spadají do intervalu od 500 do 5 000 obyvatel a často tvoří zázemí velkých měst kraje (města nad 50 tisíc obyvatel) do vzdálenosti přibližně 40 km. Jejich celkové populační chování je růstového

Obr. č. 3: Kartogram Moravskoslezského kraje s klasifikací obcí.

charakteru s tím, že zcela rozhodující je migrační chování. Jejich významná imigrační schopnost je dána geografickou polohou včetně kvality životního prostředí. Proto jsou poměrně často lokalizovány v relativně atraktivních oblastech (okolí údolních nádrží,

Změny demografického chování obyvatelstva Moravskoslezského kraje na přelomu 20. a 21. století

podhůří apod.). Vzhledem k tomu, že obecně migranti jsou mladší lidé, mělo by dojít a částečně již dochází k menšímu zlepšování hodnot přirozeného přírůstku. Ale vzhledem k současnému trendu u reprodukčního chování české populace se tato skutečnost projeví pravděpodobně jenom zpomalením poklesu přirozené měny.

Typy 7 a 4, které zahrnují 83 obcí Moravskoslezského kraje, sice vykazují o něco lepší hodnoty přirozené měny, ale podstatně se na jejich celkově negativním populačním chování podílí statisticky významná velikost záporného salda migrace. Jejich atraktivnost tak můžeme označit za velice nízkou. Nejhuře jsou postiženy některé malé obce na Bruntálsku, což jasně zdůrazňuje jejich periferní položení v prostorové struktuře Moravskoslezského kraje.

4 Dopady věkové struktury obyvatelstva kraje na regionální konkurenceschopnost

Že jde přece jenom i dnes o region z pohledu hodnocení věku mladší při srovnání s republikovou populací, dokazují jednotlivé věkové intervaly (tab. č.). V průběhu 90. let 20. století velice zřetelně a demograficky rychle dohání populace regionu zpoždění v procesu stárnutí z pohledu celostátních průměrů.

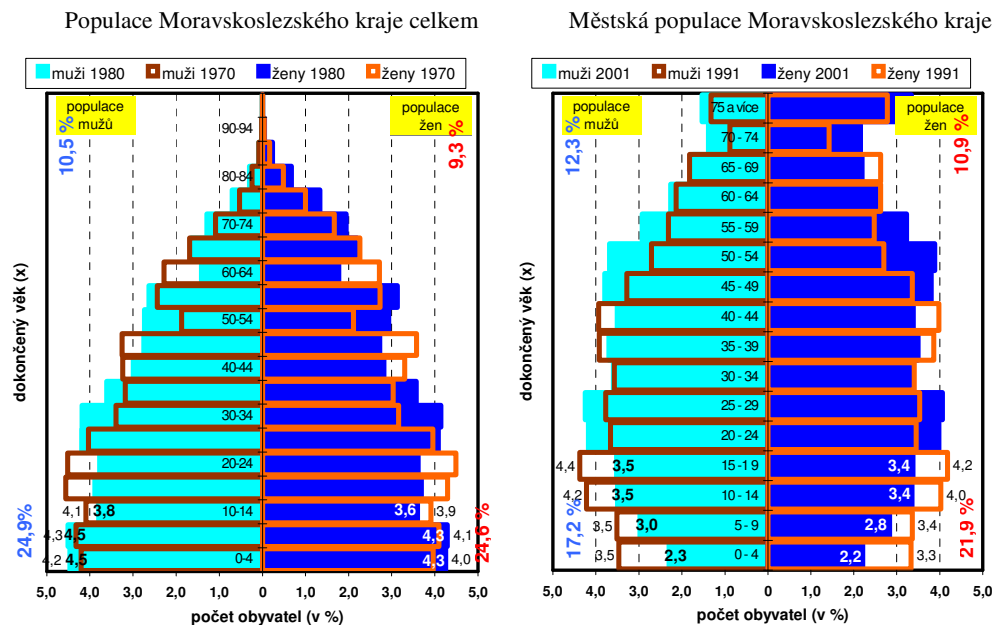
Ještě v 70. letech měla krajská populace o téměř 3,5 % vyšší zastoupení dětské složky a o 3 % byla menší váha seniorů ve věku přesahujícím 65 let v porovnání s obyvatelstvem našeho státu. Navíc rozdíl mezi oběma složkami byl neuvěřitelných 15,3 %. Ke konci roku 2003 se proces stárnutí dostal k hodnotám 15,9 % u dětí a 12,7 % u seniorů nad 65 let. Větší váha dětské složky o 0,7 % a naopak menší u občanů starších 65 let o 1,4 % při srovnání s republikovým průměrem dostatečně upozorňuje na rychlý proces stárnutí obyvatelstva Moravskoslezského kraje. Stačí porovnat změny v zastoupení jednotlivých věkových skupin podle věkových pyramid z posledních dvou sčítání lidu, aby byl zřetelně dokumentován proces stárnutí populace kraje.

Tab. č. 5: Členění obyvatelstva podle základních věkových skupin.

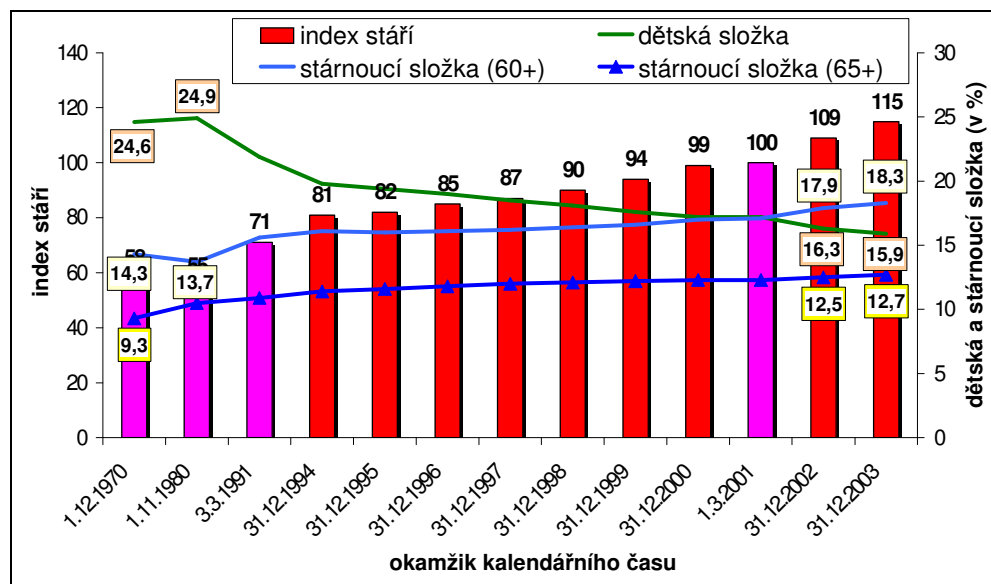
prostorová jednotka	počet trvale bydlící obyvatelstvo (v %) podle věku ve vybraných letech									
	1970		1980		1991		2001		2003	
	0 – 14	65 +	0 – 14	65 +	0 – 14	65 +	0 – 14	65 +	0 – 14	65 +
Bruntál	27,0	6,4	28,1	8,1	23,8	9,3	18,1	11,1	16,8	11,4
Frýdek – Místek	23,2	11,4	24,5	11,8	21,8	11,7	17,3	13,1	16,0	13,2
Karviná	26,5	8,2	24,6	9,5	21,7	10,2	17,2	11,9	15,7	12,4
Nový Jičín	24,3	9,8	25,8	10,9	22,8	10,8	17,9	12,3	16,6	12,1
Opava	24,6	9,8	25,1	10,6	22,5	10,8	17,1	12,3	15,7	13,1
Ostrava - město	23,0	9,3	23,8	11,0	20,8	11,3	16,4	12,6	15,3	13,0
Moravskoslezský kraj	24,6	9,3	24,9	10,5	21,9	10,9	17,2	12,3	15,9	12,7
Česká republika	21,2	12,2	23,4	13,5	21,0	12,7	16,2	13,9	15,2	13,9

Poznámka: do roku 2001 data ze SLDB, rok 2003 obsahuje údaje z běžné evidence k 31. 12.

Při pohledu na graf. č. je zřejmé, že ve sledované dekádě mělo na proces stárnutí výraznější vliv především snižování porodnosti. Vždyť pokles váhy dětské složky mezi roky 1970 a 2003 dosáhl vysokých 8,7 % (za českou populací byl pokles 7,3 %). Vysoký stupeň urbanizace má silný vliv na to, že se věkové složení celé populace kraje a městské populace odlišuje jen neznatelně. Přitom nejpatrnější je tento trend u vyšších věkových skupin, tzn. u generací, které se narodily před více než 60 lety.

Graf. č. 6: Věkové složení krajské populace podle výsledků SLDB od roku 1970.

Proces stárnutí byl u obyvatelstva Moravskoslezského kraje nejvýraznější mezi roky 1980 a 1994. Od roku 1995 sice proces stárnutí nadále pokračuje, ale s menším stupněm poklesu než v předchozích 15-ti letech (graf. č.).

Graf. č. 7: Proces stárnutí obyvatelstva Moravskoslezského kraje v období let 1970 až 2003.

Změny demografického chování obyvatelstva Moravskoslezského kraje na přelomu 20. a 21. století

Index stárí, což je ukazatel porovnávající počty dětí a nejstarších občanů (v našem případě ve věku 60 let a více), se v Moravskoslezském kraji dostal nad úroveň jednoho sta v roce 2001. Bylo to o 5 let později, než u celé české populace.

Mnohem výstižnější a zajímavější se jeví sledování odlišností věkových pyramid 39 měst (bez nejmenšího města Bystřice). Použitím hierarchické shlukové analýzy se dalo odlišit 7 typů pro rok 1991 i 2001. Podrobná analýza opět dokumentuje obecný trend stárnutí obyvatelstva ve všech sídlech Moravskoslezského kraje. Jestliže v roce 1991 byl rozdíl mezi typem s nejmladší věkovou strukturou (typ č. 1) a typem s nejstarším obyvatelstvem (typ č. 7) **8 %**, potom o deset let později to bylo už jenom **4,9 %**. Obdobně u občanů ve věku 65

Tab. č. 6: Typy zprůměrovaných modelů věkové pyramidy podle hierarchické shlukové analýzy.

SLDB 1991				SLDB 2001			
typ	0-14	65+	města	typ	0-14	65+	města
1	26,4	7,3	Bruntál, Břidličná, Kopřivnice, Moravský Beroun, Orlová	1	19,9	9,1	Moravský Beroun
2	23,4	9,6	Bílovec, Budišov n. Budišovkou, Fulnek, Horní Benešov, Krnov, Nový Jičín, Odry, Rýmařov, Vítkov, Vrbno p. Pradědem	2	19,4	9,3	Bruntál, Břidličná, Frýdek-Místek, Kopřivnice, Orlová
3	22,9	10,7	Český Těšín, Frenštát p. Radh., Frýdek-Místek, Jablunkov, Kravaře, Opava, Ostrava, Příbor, Studénka, Třinec	3	18,3	11,8	Český Těšín, Dolní Benešov, Jablunkov, Kravaře
4	21,0	8,7	Dolní Benešov, Havířov, Hlučín, Karviná	4	17,4	10,9	Budišov n. Budišovkou, Horní Benešov, Rýmařov, Vrbno p. Pradědem
5	21,0	13,1	Bohumín, Brušperk, Frýdlant n. Ostravicí, Hradec n. Moravicí, Klimkovice	5	17,2	12,4	Bílovec, Bohumín, Frenštát p. R., Fulnek, Havířov, Hlučín, Hradec n. Mor., Karviná, Klimkovice, Krnov, Nový Jičín, Odry, Opava, Ostrava, Příbor, Studénka, Třinec, Vítkov
6	18,6	14,9	Rychvald, Šenov, Štrambersk, Vratimov	6	15,7	15,7	Brušperk, Frýdlant n. O., Petřvald, Rychvald, Šenov, Štrambersk
7	18,4	19,6	Petřvald	7	15,0	17,1	Vratimov

let a více dosáhl rozdíl hodnot pro stejné roky 12,3 % a 8 %. Od roku 1991 do r. 2001 dochází k přesouvání měst směrem k typům s nejstarší věkovou strukturou, když ještě před deseti lety bylo rozvrstvení opačné. V roce 1991 můžeme typy 1 až 4 (29 měst) považovat za populace mladé, kdy rozdíl mezi dětskou složkou a nejstaršími občany přesahoval hranici 12 % ve prospěch dětí. V roce 2001 takové označení platí pouze pro typ 1 až 2 (celkem 6 měst) s rodílem ve prospěch dětské složky přesahujícím 10 %. K městům s velmi stárnoucí populací můžeme pro obě sledované období přiřadit města seřazená do typů č. 6 a 7. Jenom se u nich proces stárnutí ještě prohloubil. Jedná se o města Rychvald, Šenov, Štrambersk, Vratimov a Petřvald, ke kterým se v roce 2001 ještě přiřadili Brušperk a Frýdlant nad Ostravicí. Všechna tato města nepřesahují počtem obyvatel 10 tisíc. U největších měst

Moravskoslezského kraje s více než 50 000 obyvateli se proces stárnutí výrazněji spomalil pouze u Frýdku-Místku, kde je to dáno příznivými hodnotami porodnosti. Lze předpovědět, že z celkového počtu 39 měst jich bude nejméně 25 (typy č. 5, 6 a 7 v roce 2001) mít do roku 2010 větší podíl občanů ve věku 65 let a více než dětí. Jenom u 1. a 2. typu by k tomu mělo dojít až po roce 2010.

Jak je dobře patrné z tab. č. a tab. č. , bude nadále v několika nejbližších desetiletích pokračovat trend úbytku dětí v populaci kraje. Je prognóza, že okolo roku 2020 se bude jejich podíl pohybovat mezi 12 a 13 %. Když k tomu připočteme, že občanů ve věku 65 let a více bude okolo 21 %, je zřejmé, že se proces stárnutí dostane do dosud neznámé situace ve velice krátké době. Nelze již dnes pochybovat o hlubokých sociálních dopadech v regionu.

Tab. č. 7: Projekce vývoje podílu nejmladší a nejstarší věkové složky Moravskoslezského kraje.

rok projekce (MS kraj)	věková skupina 0 – 14 let (v %)			věková skupina 15 – 64 let (v %)			věková skupina 65 a více let (v %)		
	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká
2001 [*]	16,8	16,8	16,8	72,0	72,0	72,0	11,2	11,2	11,2
2003 [*]	15,9	15,9	15,9	71,4	71,4	71,4	12,7	12,7	12,7
2005	15,1	15,3	15,4	71,2	70,9	70,7	13,7	13,8	13,9
2010	13,3	13,9	14,3	70,9	70,0	69,3	15,8	16,1	16,4
2020	12,4	13,4	14,1	66,8	64,9	63,7	20,8	21,7	22,2

Poznámka: Roky 2001 a 2003 představují skutečný stav.

Závěr

U kraje lze vysledovat několik zásadních odlišností od ostatního území našeho státu:

1. V nejmenších obcích České republiky, u kterých počet trvale bydlících obyvatel nepřevýšil hodnotu 200, bydlí 2 % naší populace. Ale u kraje byla váha této skupiny výrazně menší a nedosáhla ani hodnoty 0,2 procenta.
2. Celostátní průměr velkoměstského obyvatelstva (sídla se sto tisíci a více obyvateli) byl 21,0 %, ale ve zkoumaném regionu jeho jádro znamenalo podíl vyšší než 25 %.
3. Přirozená jádrová a sídelně-středisková poloha Ostravy byla zejména v období socialistické industrializace utlumována. Nyní dochází k citelnému zesilování jejího komplexně funkčního postavení, ale současně se to děje v podmínkách velice nepříznivého demografického vývoje a složité ekonomické transformace.
4. Periferní poloha z pozice našeho státu (severovýchodní cíp území České republiky) nemusí být jednoznačně nevýhodnou, neboť tento kraj leží ve středu evropského kontinentu. Současné geopolitické a geoeconomické poměry jsou výzvou k novému zhodnocení geografické polohy Moravskoslezského kraje v souvislostech vytváření společného ekonomického prostoru nejen na úrovni státu. Tento nový pohled je posilován skutečností, že v posledních několika letech je světová ekonomika svědkem razantního šíření procesu globalizace světové ekonomiky a růstu váhy Evropské unie, k jejímž členům jsme se přiřadili od 1. 5. 2004.
5. Ostravu a Prahu s jejich nejbližším zázemím bychom měli vnímat jako nejvýznamnější regiony koncentrace obyvatel, sociálních a ekonomických aktivit našeho státu. Demosociální chování občanů těchto regionů dopadá v rozhodující míře na celostátní hodnoty sociálněekonomických znaků.

6. Průměrná velikost obce kraje je jedna z nejvyšších v republice a výrazně převyšuje celostátní hodnotu. Přitom nejčtenější zastoupení mají v kraji obce s velikostí od 500 do 2 000 obyvatel, kdežto na území celého státu je nejvíce populačně nejmenších obcí ve velikostní kategorii do 500 obyvatel.
7. Proces desurbanizace předchází procesu snižování celkového počtu obyvatel kraje o 3 roky. Ke snižování váhy městské populace, ať už je zjišťována podle velikostního nebo legislativního přístupu, dochází od roku 1992. U obou přístupů je pokles váhy téměř totožný, u 16 největších sídel je to téměř 30 tisíc občanů.
8. Snižování počtu obyvatel ve velkých sídlech (převážně nad 10 tisíc obyvatel) je doprovázeno růstem obcí ve velikostních kategoriích od 1 do 4 999 obyvatel. Vypovídá to jednak o jejich celkové atraktivitě i přijatelné časové dostupnosti k jádru aglomerace stejně jako o probíhajícím suburbanizačním procesu.
9. Počet obyvatel kraje se dostává na sestupnou dráhu od roku 1995, tzn. pouze o 1 rok později, než je tomu na úrovni celého státu. V následujících 8 letech tak kraj ztrácí téměř 27,5 tisíc obyvatel. A tato ztráta se téměř celá dotýká pouze městských sídel a to převážně větších.
10. Srovnání přirozené měny (rozdíly mezi natalitou a mortalitou) nevykazuje podstatnějších rozdílů mezi městskou a ostatní populací Moravskoslezského kraje. Navíc se od roku 1995 pohybuje spíše pod úrovní -1% .
11. Rozhodující vliv na početní proměnu obyvatelstva má dnes zcela jednoznačně migrační chování (hodnoty okolo $-1,5\%$). Ještě důrazněji to platí pro moravskoslezská města, kde se nyní hrubá míra migračního salda pohybuje pod hladinou -3% .
12. Rozbor věkové skladby krajské populace jednoznačně potvrzuje celostátní prohlubování procesu stárnutí a to v této dekádě zejména zespodu, což znamená výraznější pokles zastoupení dětské složky. Porodnost má stále citelně klesající trend. Tento negativní demografický moment se odehrává opět především u městské populace, i když není významněji odlišný od změn věkového složení venkovské populace kraje.
13. Jak vyplývá z censu roku 1991, nebylo možné tehdy pouze 10 měst z celkového počtu dnešních 40 považovat za města mladá, to znamená, že rozdíl podílů občanů starších 65 let a dětí (0-14 let) na celé populaci kraje byl menší než 10 %. O 10 let později v roce 2001 bylo naopak možné za města mladá považovat pouze těchto 6 měst: Moravský Beroun, Bruntál, Břidličná, Frýdek-Místek, Kopřivnice a Orlová.
14. Z kraje se od roku 1995 stává oblast s velice nestabilními demosociálními projevy, které navíc velice rychle a hluboko dopadají na demosociální chování celé české populace.

Literatura

- [1] ANDRLE, A. 2000. Ke koncepci osídlení České republiky. Veřejná správa, č. 20. Příloha časopisu.
- [2] HAMPL, M. a kol. 1987. Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Praha: Univerzita Karlova. 255 s.
- [3] ŠOTKOVSKÝ, I.: Demosociální pozadí lidského zdroje v ostravském kraji. In: Procesy adaptacyjne w regionach przemysłowych w perspektywie europejskiej.

Materiały z I. seminarium polsko-czeskiego, Katowice, Akademia ekonomiczna 1999, s. 135 - 151. [ISBN 83-7246-114-73]

- [4] ŠOTKOVSKÝ, I. (2001): Vliv demosociálních faktorů na rozvoj Moravskoslezského kraje. In: Rozvoj regionů v integrující se Evropě (Sborník z mezinárodní vědecké konference). Karviná, OPF SU Karviná, s. 398 – 406. [ISBN 80-7248-121-5]
- [5] ŠOTKOVSKÝ, I. (2004): Demografická proměna měst v Moravskoslezském kraji. In: Malinovský, J. a kol. (ed.): Marketingové a socioekonomické analýzy měst a regionů v Moravskoslezském kraji. VŠB-Technická univerzita Ostrava, Ostrava, s. 19–32. [ISBN 80-248-0583-9]

Seznam publikovaných příspěvků v rámci institucionálního výzkumu:

- [1] ŠOTKOVSKÝ, I. Role lidského kapitálu při zvyšování regionální konkurenceschopnosti. In Posilování regionální konkurenceschopnosti. Komorní Lhotka 23.4.2004. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2004. s. 110-124. ISBN 80-248-0653-3.
- [2] ŠOTKOVSKÝ, I. Demografická proměna měst v Moravskoslezském kraji. In Marketingové a socioekonomické analýzy měst a regionů v MDSK. Ostrava 5.2.2004. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2004. s. 19-32. ISBN 80-248-0583-9.
- [3] ŠOTKOVSKÝ, I.; TVRDÝ, L. VÝVOJ PŘÍROZENÉHO A MIGRAČNÍHO PŘÍRŮSTKU V OBCÍCH MORAVSKOSLEZSKÉHO KRAJE V LETECH 1992 AŽ 2001. Demografie, 2003, roč. 45, (č. 4), s. 33-46. ISSN 0011-8265.
- [4] ŠOTKOVSKÝ, I.; TVRDÝ, L. Změny reprodukčního a prostorového chování obyvatel Moravskoslezského kraje v letech 1992 až 2000. In Regionální politika kandidátských zemí před vstupem do EU. Ostrava 04.09.2002. Ostrava : Ekonomická fakulta VŠB-TU Ostrava, 2002. s. 191-207. ISBN 80-248-0186-8.
- [5] ŠOTKOVSKÝ, I. Sociogeografické a demosociální znaky Moravskoslezského kraje. In Současné sociogeografické procesy. Ústí nad Labem 29.09.2002. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, 2002. s. 46-59. ISBN 80-7044-408-8.
- [6] ŠOTKOVSKÝ, I. Horní Slezsko a severní Morava jako přeshraniční region. Gorny Ślask i północne Morawy jako silny region transgraniczny Europy środkowej. 1 vyd. Katowice : Wydawnictwo uczelniane Akademii Ekonomicznej Im. Karola Adamieckiego w Katowicach, 2002. s. 33-56. ISBN 83-7246-022-1.
- [7] ŠOTKOVSKÝ, I. Vliv demosociálních faktorů na rozvoj Moravskoslezského kraje. In Rozvoj regionů v integrující se Evropě. Karviná 26.9.2001. Karviná : Opava, 2001. s. 398-406. ISBN 80-7248-121-5.
- [8] ŠOTKOVSKÝ, I. Změny vybraných sociálních a ekonomických struktur Moravskoslezského kraje v transformačním období. In Podniky, regiony, euroregiony před vstupem České republiky do Evropské unie. CHEB 5.9.2001. Cheb : ZČU, 2001. s. 97-105. ISBN 80-7082-791-2.
- [9] ŠOTKOVSKÝ, I. Postavení ostravského kraje v regionální struktuře České republiky a Evropy.. In III. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Mikulov : Masarykova univerzita, 2000. s. 63-73. ISBN 80-210-2490-9.
- [10] ŠOTKOVSKÝ, I. Pracovní síla a hospodářské zázemí ostravského kraje. In Horní Slezsko a severní Morava jako silný region střední Evropy. Ostrava : Vysoká škola báňská Technická univerzita Ostrava, 2000. s. 177-187. ISBN 80-7078-840-2.

- [11] ŠOTKOVSKÝ, I. Demosociální pohled na stav a proměny lidského zdroje v ostravském kraji. In Regionální spolupráce 99. Karviná : Opchodněpodnikatelská fakulta Slezská univerzita Karviná, 1999. s. 382-389. ISBN 80-7248-026-x.
- [12] ŠOTKOVSKÝ, I. Dopad změn početní velikosti na rozmístění obyvatelstva a sídelní hierarchii ostravského kraje. In EuroBeskyd. Ostrava : Ekonomická fakulta, VŠB TU Ostrava, 1999. s. 183-190. ISBN 80-7078-687-6.

Kontakt

RNDr. Ivan Šotkovský, Ph.D.

ivan.sotkovsky@vsb.cz

VŠB - Technická univerzita Ostrava,

Ekonomická fakulta,

katedra regionální ekonomiky

Sokolská tř. 33, 701 21 Ostrava, Česká republika

PROCES TRANSFORMACE A PROSTOROVÉ DIFERENCIACE TRHU PRÁCE V OKRESE KARVINÁ

**The processes of transformation and of municipal
diferentiation of the labour market
in the district of Karvina**

Lubor Tvrđý

Abstract

The submitted paper attempts to map the processes of transformation and of municipal differentiation in the district of Karvina. The main goal is to present development of old industrial regions and transformation of the labour market. The spatial differentiation is considered in the context of the labour market. For this reason, the attention is focused on the sectoral structure of labour market, unemployment development, spatial links between local labour markets, education structure of population and consequently on the migration behaviour. Basic information sources are The Census data (SLDB - Census of population, houses and appartments) in 1991 and 2001.

Úvod

Trh práce v České republice prochází v současné době výraznými změnami, které jsou ovlivněny jak ekonomickou, tak i sociální transformací. Tyto změny na trhu práce nejsou způsobeny pouze přechodem od řízeného k tržnímu hospodářství, ale lze je velmi zřetelně pozorovat i v ekonomicky vyspělých zemích.

Důvodem těchto změn v ekonomicky vyspělých společnostech je jejich přeměna ze zemí industriálních na post-industriální. Tato změna je nejčastěji charakterizována rozmachem informačních technologií, globalizací, přesunem zaměstnanců do sektoru služeb, restrukturalizací organizací, změnami organizačních struktur apod. Dochází k radikálním proměnám stávajících sociálních struktur a způsobů práce, což vyvolává úpadek tradičních oblastí ekonomiky a tradičních profesí. Příčiny, které ve svém důsledku vedly ve vyspělých zemích ke zmíněným proměnám společenské reprodukce, byly především tyto: nástup informatiky (Carnoy, 2000), vynoření se tzv. společnosti sítí (Castels, 1998), změna sociodemografické struktury populace a proces terciarizace ekonomiky (viz Esping – Andersen, 1999).

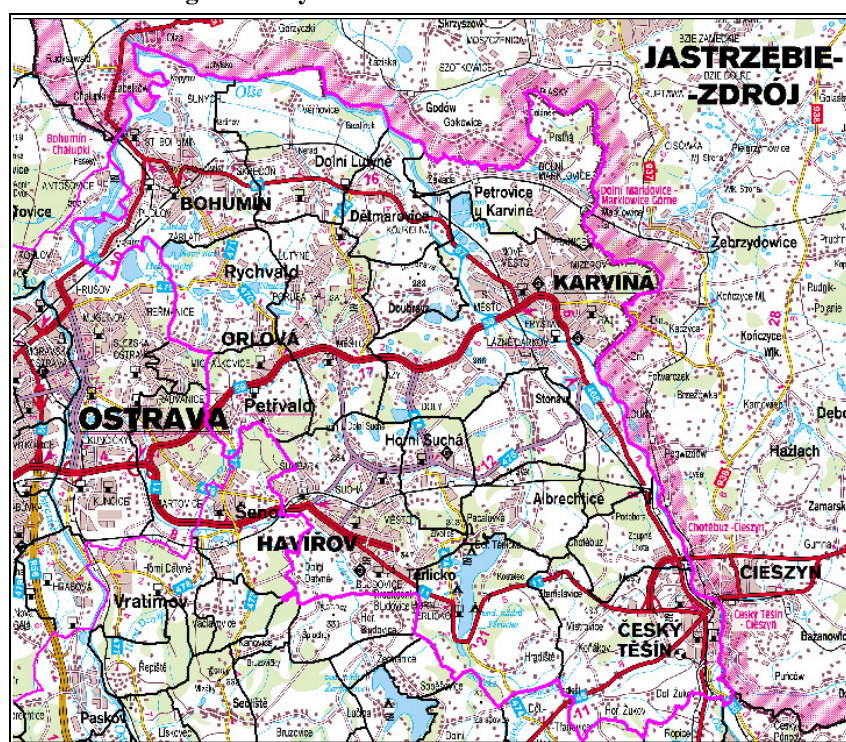
Obzvláště se tyto změny projeví v tradičních průmyslových regionech. Proces transformace průmyslových regionů je ovlivněn desindustrializací. Příkladem může být restrukturalizace těžebních a průmyslových odvětvích (tzn. těžby uhlí, metalurgie a těžkého strojírenství), která proběhla v Porúří či v oblasti jižního Walesu (viz Vanhove – Klaassen, 1987; Horská – Maur – Musil, 2002).

Příspěvek je zaměřen na proces transformace trhu práce v okrese Karviná, který patří mezi tyto tradiční průmyslové regiony. Dále je v příspěvku věnována pozornost procesu prostorové diferenciaci na úrovni obcí u obyvatelstva, které je díky desindustrializaci vystaveno na trhu práce silnému tlaku. Prostorová diferenciaci je v tomto článku chápána

jako různorodost obcí v socioekonomických ukazatelích. Heterogenita je měřena směrodatnou odchylkou, rozpětím a mezikvartilovým rozpětím, jehož výhodou je robustnost vůči extrémním hodnotám.

Proces transformace a diferenciacie je zkoumán na základě analýzy populačního vývoje, struktury vzdělanosti, vývoje nezaměstnanosti, zaměstnanosti a mezd. Vývoj těchto charakteristik byl zkoumán v základním období od roku 1991 do roku 2001. Z důvodu postižení dlouhodobějších vývojových trendů je v některých případech sledované období rozšířeno. Základním zdrojem informací byla data ze Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) v letech 1991 a 2001. Rovněž byly použity i další údaje z Českého statistického úřadu (ČSÚ), např. bilance obyvatelstva. Dalšími důležitými zdroji informací byly údaje z úřadu práce v Karvině.

Obr. č. 1: Geografické vymezení území

Při analýze vycházím z administrativního vymezení okresu Karviná, který 1.1.2001 tvořilo 16 obcí. Počet obcí se v analyzovaném období změnil, jelikož k 1.1.1998 vznikla oddělením od Českého Těšína obec Chotěbuz. V současném administrativním členění pokrývá území okresu pět pověřených obcí 3. stupně: Karviná, Havířov, Orlová, Český Těšín a Bohumín. Takto vymezené území zahrnuje i dvě obce: Ropice a Horní Bludovice, které se nacházely v okrese Frýdek – Místek. Tyto dvě obce nebyly do analýzy zahrnuty.

Území okresu Karviná je velice silně urbanizované, hustota zalidnění k 31.12.2002 zde byla 798 obyvatel na 1 km². Pokud nebereme v úvahu tzv. městské okresy: Praha, Brno, Ostrava, Plzeň, jedná se o okres s největší hustotou zalidnění. Rovněž z hlediska celkového počtu obyvatel se tento okres umístil na čtvrtém místě, hned po Praze, Brně a Ostravě.

Tab. č. 1: Základní charakteristiky okresu Karviná (k 1.1. 2003)

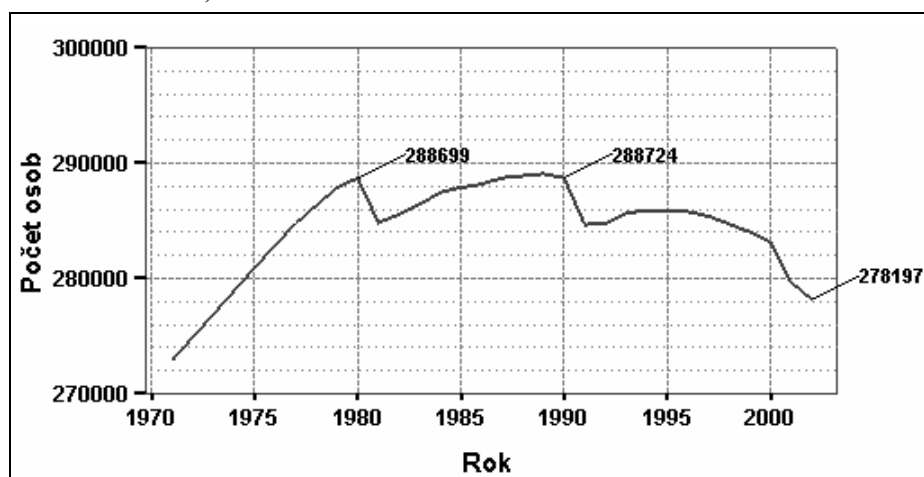
Ukazatel	
Rozloha:	347 km ²
Počet obyvatel	277 244
Hustota zalidnění	798 obyvatel/km ²
Podíl městského obyvatelstva	89 %
Podíl zastavěných ploch a nádvostí k celkové rozloze	10,9 %

Zdroj: ČSÚ, Okresy České republiky za rok 2002

Prostorové vazby jsou v tomto okrese silně ovlivněny existencí střediska vyššího meziregionálního významu, kterým je sousední Ostrava. V roce 1991 do spádové oblasti Ostravy náležely čtyři obce z okresu Karviná: Havířov, Petřvald, Rychvald a Těrlicko, které měly na toto středisko velmi silnou vazbu. Dalšími středisky byla města Karviná a Bohumín. (viz Tvrdý 2003).

Základní demosiální charakteristikou vývoje okresu Karviná je počet obyvatel, který se v letech 1971 – 2002 výrazně měnil (viz obr. č. 2). Lze rozlišit tři vývojové období:

1. V období 1971 – 1980 došlo k růstu počtu obyvatelstva, který byl ovlivněn vysokými hodnotami přirozeného přírůstku. Velikost přírůstku ale v průběhu období klesla. Migrační saldo bylo v tomto období záporné a bez vývojových trendů.
2. V období 1981 – 1990 byl počet obyvatelstva stabilizován., nebyly patrné výraznější trendy v přirozeném přírůstku a v migračním saldu.
3. V období 1991 – 2002 nastal pokles počtu obyvatel, který byl způsoben klesajícím přirozeným přírůstkem. Přírůstek dosahoval záporných hodnot od roku 1995. Migrační saldo po kolísání v kladných hodnotách v letech 1991 a 1995 mělo rovněž klesající charakter.

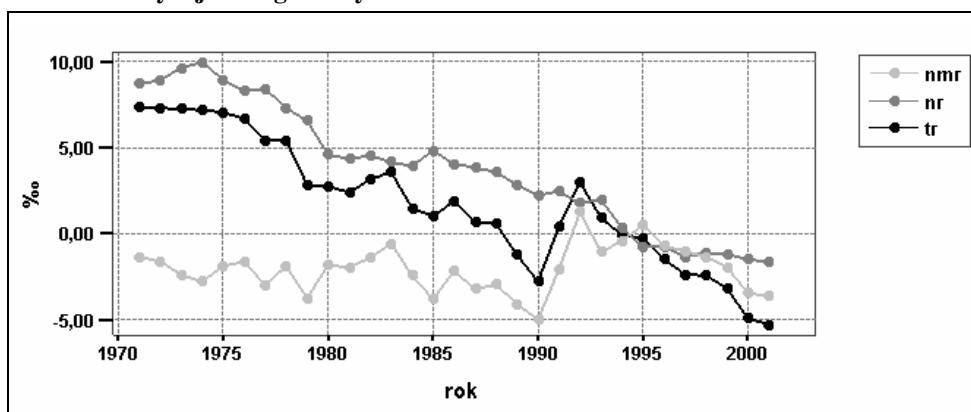
Obr. č. 2: Vývoj počtu trvale bydlících obyvatel v okrese Karviná (údaje k 1. lednu)

Zdroj: ČSÚ, Bilance obyvatelstva

Vývoj demografických ukazatelů v období 1971 - 2002 je podrobněji zachycen v obrázku č. 3. Pozitivní hodnoty migračního salda po roce 1990 lze vysvětlit prudkým

snížením absolutního počtu migrujících na polovinu, který byl způsoben existenční nejistotou po revoluci a rovněž i následným snížení finančních prostředků pro nákup bytů. Podrobněji je vývoj demografických ukazatelů v tomto období rozpracován v Šotkovský-Tvrđý (2004).

Obr. č. 3: Vývoj demografických ukazatelů v okrese Karviná

Zdroj: ČSÚ, Bilance obyvatelstva.

Pozn.: nr – hrubá míra přirozeného přírůstu (Natural increase rate) v ‰ ;
 nmr - hrubá míra migračního salda (Net migration rate) v ‰ ;
 tr – hrubá míra celkového přírůstu populace (Rate of total increase population) v ‰

1 Vývoj struktury trhu práce

Trh práce v okrese Karviná prošel v letech 1991 až 2002 velkými strukturálními změnami. Došlo k výrazné proměně odvětvové struktury. V roce 1991 bylo 54,5 % ekonomicky aktivního obyvatelstva zaměstnáno v průmyslu a stavebnictví, ale v roce 2001 tento podíl klesl na 39,6 %. Pokud tento pokles vyjádříme v absolutních hodnotách, jedná se o 23 956 zaměstnanců, kteří odešli z tohoto sektoru. Na druhou stranu výrazně vzrostl podíl sektoru služeb a to ze 42,8 % v roce 1991 na 59,7 % v roce 2001.

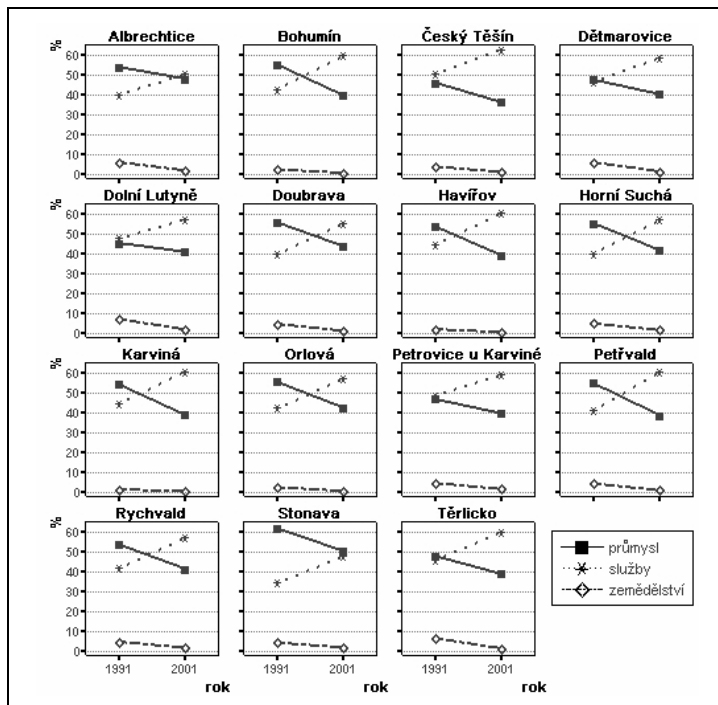
U jednotlivých obcí můžeme rozpoznat tři základní typy vývoje podílu služeb a podílu průmyslu. O podílu zemědělství se dále nezmiňuji, jelikož je nízký a má u všech obcí klesající charakter.

Pro **typ 1** je charakteristický vysoký podíl zaměstnanosti v průmyslu i v roce 2001 a zahrnuje pouze dvě obce: Albrechtice; Stonava. V těchto obcích se jedná především o zaměstnanost v odvětví dobývání nerostných surovin, která byla v roce 2001 u Stonavy 35,4 % a u Albrechtic 29,1 %.

Typ 2 tvoří obce: Bohumín; Doubrava; Havířov; Horní Suchá; Karviná; Orlová; Petřvald a Rychvald, u kterých došlo k poklesu podílu průmyslu pod 50 % a naopak k nárůstu podílu služeb nad 50 % hranici. U těchto osmi obcí došlo k největší proměně struktury zaměstnanosti. Je nutné zdůraznit, že do této kategorie spadají i největší města v okrese.

U **typu 3** má vývoj podílu průmyslu a služeb tvar otevřených nůžek. Obce tohoto typu měly v roce 1991 menší podíl zaměstnanosti v průmyslu než předchozí typy, a proto i změna odvětvové struktury byla u nich menší. Radí se sem obce: Český Těšín; Dětmovice; Dolní Lutyně; Petrovice u Karviné; Těrlicko. Tyto obce leží na severním nebo jižním okraji okresu.

Obr. č. 4: Vývoj diferenciacie z hlediska struktury trhu práce

Zdroj: ČSÚ, SLDB 1991 a 2001

Pozn.: V sektoru průmysl je zahrnuto i stavebnictví

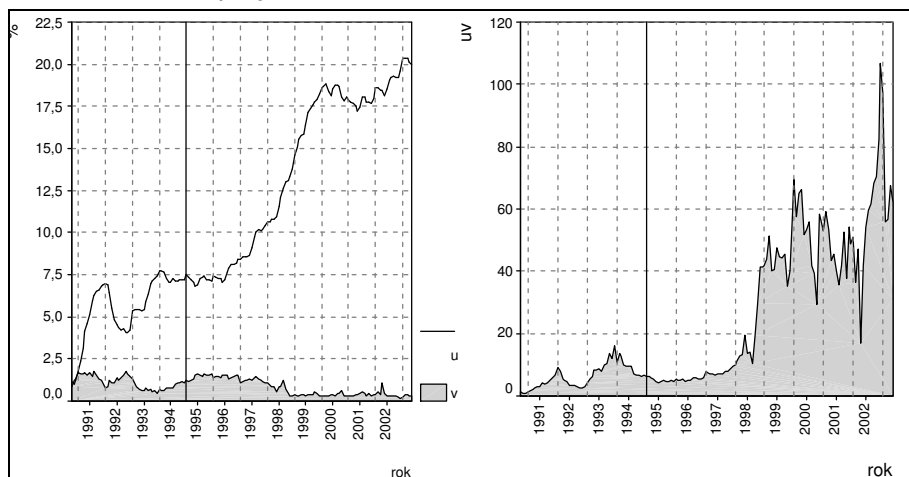
2 Vývoj nezaměstnanosti

Z hlediska proměnlivého charakteru nezaměstnanosti není vhodné vycházet při analýze z výsledků SLDB, proto jsou v této části použita data z Ministerstva práce a sociálních věcí a z databáze Úřadu práce v Karviné.

V roce 2002 patřily okresy Karviná a Most mezi regiony s nejvyšší nezaměstnaností v České republice. V Mostě dosahovala průměrná roční míra nezaměstnanosti 21,4 % a v Karviné byla 18,7 %. Při hodnocení nezaměstnanosti je však nutno vycházet i z absolutních čísel, abychom si uvědomili její celkový dopad na regionální trh práce (tzn. včetně snížení kupní síly, zhoršení sociálního prostředí v regionu atd.). Průměrný počet uchazečů o práci za rok 2002 byl nejvyšší v Ostravě (26 689 uchazečů) a za ní následuje Karviná (25 752 uchazečů), pro srovnání v okrese Most bylo „jen“ 13 855 uchazečů.

Pokud analyzujeme vývoj nezaměstnanosti v okrese, lze za základní ukazatele považovat míru nezaměstnanosti (u), míru volných pracovních míst (v) a počet uchazečů na jedno volné pracovní místo (uv).

Obr. č. 5 a č. 6: Vývoj základních ukazatelů nezaměstnanosti v okrese Karviná

Zdroj: MPSV, Správa služeb zaměstnanosti 1990 – 2003

Míra nezaměstnanosti začala v okrese Karviná růst hned po roce 1990 (viz obr. č. 4). Na počátku roku 1992 dosáhl tento růst maxima 7 % a pak nastal pokles. Z hlediska existence volných pracovních míst bylo možno řešit tuto nezaměstnanost rekvalifikací. Vrchol této malé recese lze velmi zřetelně sledovat i na vývoji ukazatele *uv* (viz obr. č. 5). Další růst nezaměstnanosti nastává na konci roku 1992 a stabilizuje se na konci roku 1993 na hladině 7,5 % *u*, dochází i k růstu *uv*, které ale během roku 1994 klesá. Míra nezaměstnanosti je stabilizovaná do poloviny roku 1996, poté dochází k jejímu růstu v závislosti na celorepublikové recesi, která vrcholí na začátku roku 2000. Tento vývoj kopíruje i okres Karviná, ale míra nezaměstnanosti je dvojnásobná a počet uchazečů na jedno místo je skoro pětikrát větší než průměr za ČR. K 1.1.2000 připadalo v ČR průměrně 15 uchazečů na jedno volné pracovní místo, ale v okrese Karviná jich bylo 69. Po mírném poklesu začíná míra nezaměstnanosti v polovině roku 2001 v okrese Karviná opět růst, dochází rovněž k extrémnímu nárůstu počtu uchazečů na jedno volné pracovní místo. K 31.12.2002 připadalo 108 uchazečů na jedno volné místo. To ukazuje na velice silný tlak, který existuje na tomto trhu práce.

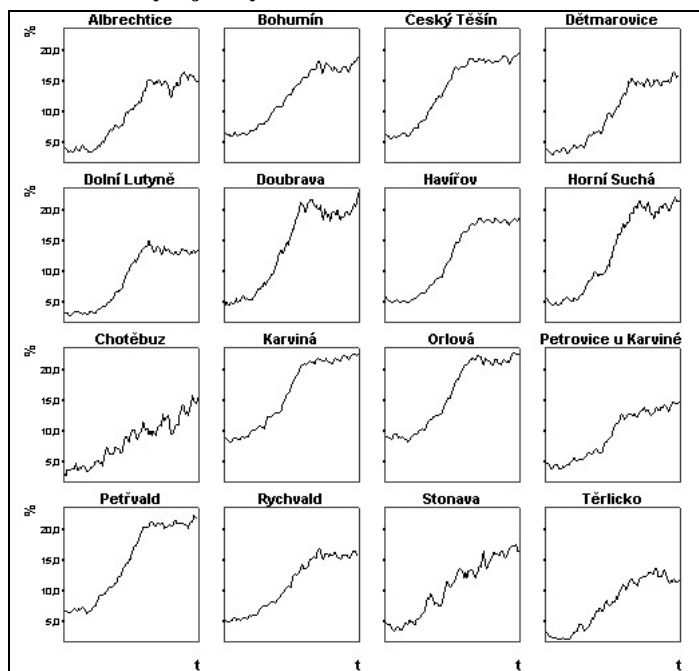
Další analýza se zaměří pouze na vývoj diferenciací v míře nezaměstnanosti v jednotlivých obcích, protože ta, na rozdíl od míry volných pracovních míst, je svázána s obcí resp. s místem trvalého bydliště. Z úřadu práce v Karvině byly k dispozici údaje za obce od roku 1995 (viz obr. č. 7).

Období od roku 1995 do roku 2002 charakterizuje proces diferenciací při růstu neuspokojené poptávky po práci v obcích. Nezaměstnaností jsou nejvíce postiženy obce v centrální části okresu. Jedná se o města Karviná, Orlová a Petřvald. Naopak v uvedeném období nejnižší míra nezaměstnanosti byla v obcích ležících na okrajích okresu: Těrlicko, Dolní Lutyně, Chotěbuz a Petrovice u Karviné.

V případě, hodnocení stavu pouze v roce 2002 pomocí průměrné míry nezaměstnanosti, rozšíří výše uvedenou skupinu postižených oblastí obce Doubrava a Horní Suchá. Průměrná míra se v této skupině obcí pohybovala nad 20 %. Jedná se o území, kde probíhala nebo stále probíhá těžba uhlí. Pouze v obci Stonava, v jejímž katastru se rovněž těží, je průměrná míra nezaměstnanosti 16,6 %. Skupina obcí s průměrnou nejnižší *u* v roce 2002 je stejná jako

skupina obcí s nejnižší u v celém období. To potvrzuje i efekt hystereze⁴², který dokládá, že pokud jednou dojde k růstu míry nezaměstnanosti, nedochází při následující konjunktuře k jejímu poklesu na původní úroveň.

Obr. č. 7: Vývoj míry nezaměstnanosti 1995 2002

Zdroj: Úřad práce Karviná, Databáze OKpráce

V případě, hodnocení stavu pouze v roce 2002 pomocí průměrné míry nezaměstnanosti, rozšíří výše uvedenou skupinu postižených oblastí obce Doubrava a Horní Suchá. Průměrná míra se v této skupině obcí pohybovala nad 20 %. Jedná se o území, kde probíhala nebo stále probíhá těžba uhlí. Pouze v obci Stonava, v jejímž katastru se rovněž těží, je průměrná míra nezaměstnanosti 16,6 %. Skupina obcí s průměrnou nejnižší u v roce 2002 je stejná jako skupina obcí s nejnižší u v celém období. To potvrzuje i efekt hystereze⁴³, který dokládá, že pokud jednou dojde k růstu míry nezaměstnanosti nedochází při následující konjunktuře k jejímu poklesu na původní úroveň.

Při analýze prostorové autokorelace u (tzn. podobnost tvarů vývojových křivek) byl velice podobný vývoj míry nezaměstnanosti u měst Havířova, Karviné, Orlové a Petřvaldu. Dále velice silná podobnost ve vývoji byla mezi sousedními obcemi Bohumín a Rychvald, tzn., že vývoj u v Rychvaldě je ovlivněn zaměstnaností v Bohumíně. To potvrzují i výsledky SLDB z roku 1991, kdy míra vyjížděky z Rychvaldu do Bohumína byla 21 %. Na druhé

⁴² „Efekt hystereze se projeví tak, že jakmile nezaměstnanost jednou vzroste, s určitým zpožděním vzroste i dlouhodobá nezaměstnanost, a ta pak má tendenci setrvat na stabilní úrovni i při hospodářském oživení.“ (Sirovátka, Žižlavský 2002, s. 428)

⁴³ „Efekt hystereze se projeví tak, že jakmile nezaměstnanost jednou vzroste, s určitým zpožděním vzroste i dlouhodobá nezaměstnanost, a ta pak má tendenci setrvat na stabilní úrovni i při hospodářském oživení.“ (Sirovátka, Žižlavský 2002, s. 428)

straně byla největší odlišnost ve vývoji *u v* malých obcích do 1000 ekonomicky aktivních osob (*EA*). Jedná se o obce Chotěbuz (452), Doubrava (803) a Stonava (822).

Pokud budeme brát v úvahu pouze vývoj *u* v roce 2002, pak zcela odlišný vývoj je v obcích Těrlicko a Albrechtice, kde dochází k poklesu míry nezaměstnanosti na rozdíl od stagnace nebo vzestupu u ostatních obcí v tomto okrese.

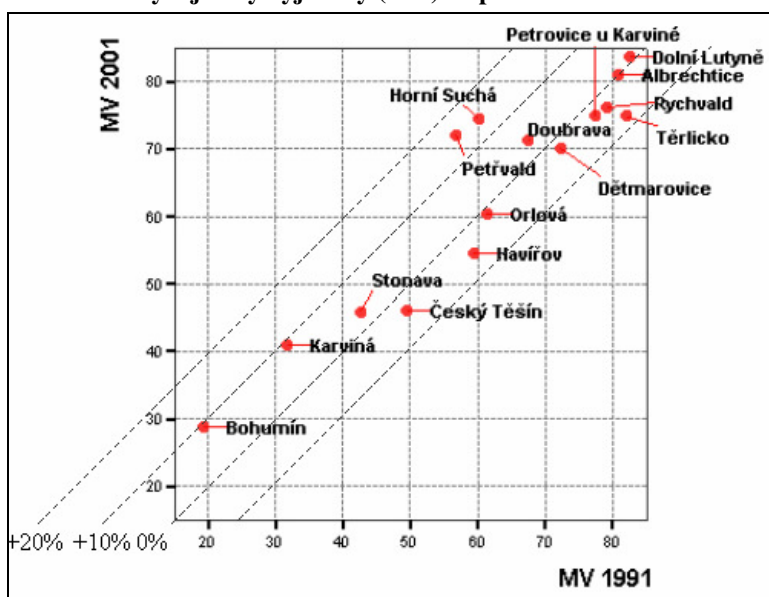
Prostorová diferenciací míry nezaměstnanosti má rostoucí charakter, i když maxima bylo dosaženo na vrcholu recese v roce 2000 a po něm následoval velmi mírný pokles. Tento trend byl zjištěn u všech charakteristik heterogenity.

3 Vývoj prostorových vazeb na trhu práce

Následující část je věnována analýze dojíždění do zaměstnání. Dojížděka za prací je nejčastěji definována jako proces, při němž pracovník pravidelně překračuje hranice obce bez ohledu na vzdálenost pracoviště od bydliště. V minulých SLDB byla velikost vyjížděky relativizována podílem ekonomicky aktivního obyvatelstva bydlícího v obci. Dle mého názoru takto vypočtená míra vyjížděky výrazně podhodnocuje její úroveň a to především v roce 2001. Důvodem je prudký nárůst podílu nezaměstnaných mezi ekonomicky aktivním obyvatelstvem v posledních deseti letech. Proto je pro výpočet míry vyjížděky použit počet zaměstnaných bydlících v obci.

V tomto okrese je vyšší míra denní vyjížděky za prací, která k 1.3.2001 byla 40,9 %. Pro srovnání u České republiky byla tato míra 30,1 %. To ukazuje na silnou provázanost trhů práce v jednotlivých obcích.

Obr. č. 8: Vývoj míry vyjížděky (MV) za prací

Zdroj: ČSÚ, SLDB 1991 a 2001

Jak je patrné z obrázku č. 8, podíl denní vyjížděky za zaměstnáním dosahuje nejvyšších hodnot u Albrechtic (89,9 %), dále následují obce Rychvald a Těrlicko (89,7 %). Naopak u Bohumína je nejnižší hodnota (67,4 %), která se významně odlišuje od hodnot u ostatních

obcí. Při její interpretaci si musíme uvědomit, že v Bohumíně je nejnižší úroveň vyjížděky v celém okrese (viz předchozí odstavec).

I v relativně otevřeném okrese, jako je Karviná, tvoří podíl vyjíždění v rámci okresu 53,8 % z celkové vyjížděky. Rovněž i v tomto případě je nejnižší podíl u obce Bohumín (25,7 %) a naopak nejvyšší u obce Albrechtice (82,7 %). Pro srovnání v roce 1991 dosahovala vyjížděka v rámci okresu 65,5 % a dalších 25,5 % tvořil podíl vyjížděky do Ostravy, z čehož plyne, že jen 9 % zaměstnaných vyjíždělo mimo okres a mimo Ostravu.

Pokud porovnáme míru vyjížděky v roce 1991 a v roce 2001 zjistíme, že na okresní úrovni nedošlo oproti očekávání k výrazným změnám, ale u jednotlivých obcí dochází k rozdílnému vývoji. Největší nárůst vyjížděky je u Horní Suché a Petřvaldu, u kterých je rovněž i vysoká míra nezaměstnanosti. Vyšší nárůst vyjížděky je také u Bohumína (9,6 %) a města Karviná (9,4 %). Naopak největší pokles je v Těrlicku (-7,2 %) a v Havířově (-7,2 %). Zarážející je, že v Orlové, která se rovněž vyznačuje vysokou mírou nezaměstnanosti, došlo k poklesu vyjížděky do zaměstnání a obdobným případem je i město Havířov. Z hlediska vývoje diferenciacie došlo u tohoto ukazatele k jejímu snížení.

U Petřvaldu došlo ve sledovaném období k nárůstu ekonomicky aktivního obyvatelstva bydlícího v obci o 103 osob, ale počet zaměstnaných klesl o 403 osob, počet nezaměstnaných vzrostl o 2287 osob. Toto podporuje výše zmíněné tvrzení, že vhodnějším ukazatelem relativní vyjížděky je její podíl k počtu zaměstnaných bydlících v obci a nikoliv doposud užívaný počet ekonomicky aktivních osob bydlících v obci.

4 Vývoj vzdělanostní struktury

Pro dokreslení situace na trhu práce v okrese Karviná je nutné věnovat pozornost i vývoji vzdělanostní struktury obyvatelstva. Okres Karviná se řadí mezi okresy s horší vzdělanostní strukturou.

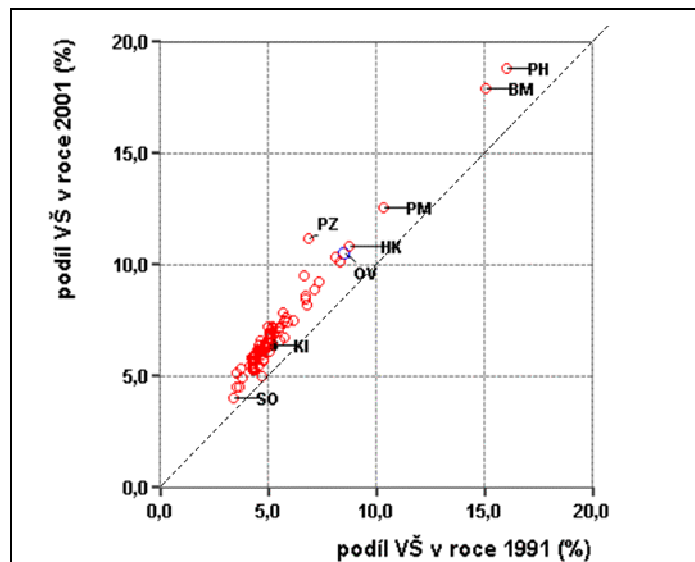
Pokud se zaměříme na vývoj vzdělanostní struktury v České republice, zjistíme, že od roku 1991 do roku 2001 došlo k nárůstu podílu vysokoškolsky vzdělaného obyvatelstva ze 7,2 % na 9 %. Mezi okresy jsou ale výrazné rozdíly: v roce 2002 byl v Praze podíl osob s vysokoškolským vzděláním 18,8 %; naproti tomu v okrese Sokolov jen 4,0 %. Z hlediska vývoje od roku 1991 do roku 2001 je prokázána vysoká stabilita těchto rozdílů (97,2 %⁴⁴). Jedinou výjimkou jsou okresy Praha – západ a Praha – východ, kde vzhledem k ostatním okresům došlo k výraznějšímu nárůstu.

V roce 1991 byla nejpočetnější kategorie obyvatel bez vzdělání a se základním vzděláním. Podíl této kategorie na obyvatelstvu starším 15 let činil 37,3 %. O 1 % méně měla kategorie obyvatel se středním vzděláním bez maturity. Na druhé straně podíl kategorie obyvatel s vysokoškolským vzděláním dosahoval 5,2 %.

V roce 2001 dochází k proměně této struktury, nejpočetnější kategorií se stávají obyvatelé se středním vzděláním bez maturity (39,3 %). Za touto kategorií následuje s výrazným odstupem skupina osob bez vzdělání nebo se základním vzděláním (27,4 %). Nejméně početnou skupinou obyvatel zůstává kategorie s vysokoškolským vzděláním, u které došlo k nárůstu o 1 %.

⁴⁴ Měřeno prostřednictvím koeficientu determinace.

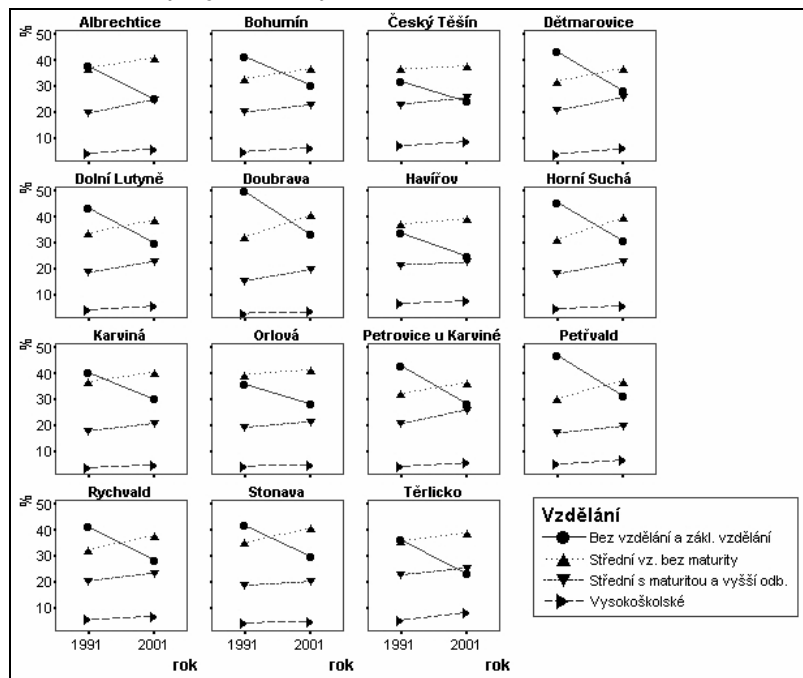
Obr. č. 9: Vývoj podílu vysokoškoláků na obyvatelstvu starším 15 let od roku 1991 do roku 2001

Zdroj: ČSÚ, SLDB 1991 a 2001

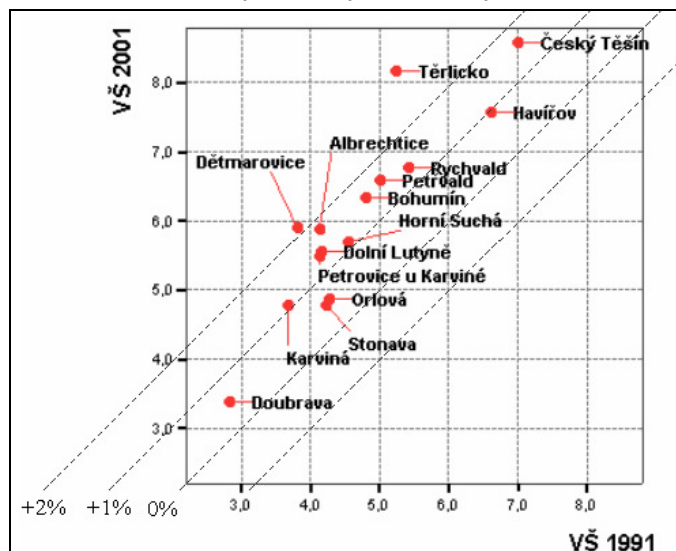
Pozn.: Vzdálenost od osy (- - - -) ukazuje velikost nárůstu podílu vysokoškoláků během 10 let.

Obr. č. 10: Vývoj struktury vzdělanosti

Zdroj: ČSÚ, SLDB 1991 a 2001

Obr. č. 11: Podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním

Zdroj: ČSÚ, SLDB 1991 a 2001

Ve všech obcích dochází k poklesu počtu obyvatel bez vzdělání a se základním vzděláním, rovněž dochází k nárůstu obyvatel v ostatních kategoriích.

Pokud hodnotíme vzdělanostní strukturu podle podílu ve dvou krajních kategoriích, lze tvrdit, že v roce 2001 nejhorší struktura obyvatelstva je v obci Doubrava. Za ní s větším odstupem následují obce Stonava a Karviná. Naopak nejlepší strukturu obyvatelstva z hlediska vzdělání mají v obci Těrlicko, Český Těšín a Havířov.

Z hlediska diferenciacie kategorií s nižším vzděláním dochází k jejímu snižování, ale u kategorií obyvatel s maturitou a s vysokoškolským vzděláním dochází k mírnému růstu diferenciacie. Největší nárůst diferenciacie měřené směrodatnou odchylkou je v kategorii obyvatel s vysokoškolským vzděláním, proto se na tuto skupinu zaměříme podrobněji.

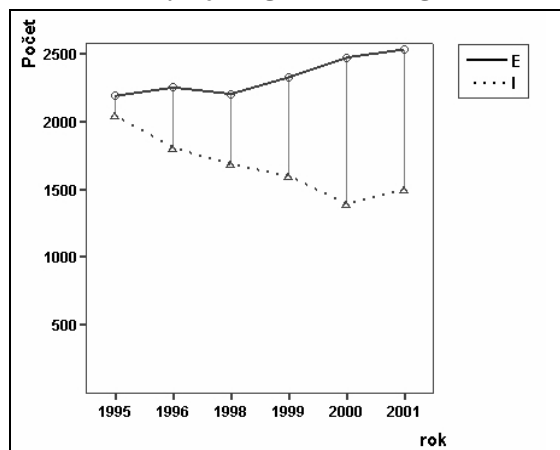
V obou analyzovaných obdobích byl zjištěn nejvyšší podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním v Českém Těšíně a naopak nejnižší v obci Doubrava (viz obr. č. 11). Nejvyšší nárůst podílu obyvatel s vysokoškolským vzděláním je u obce Těrlicko a oproti tomu nejnižší růst lze sledovat u obcí Doubrava, Stonava a Orlová.

V okrese Karviná dochází k růstu diferenciacie z hlediska vzdělanostní struktury a to v kategoriích obyvatel s maturitou a s vysokoškolským vzděláním. Důvodem je kvalita životního prostředí pro bydlení. Z tohoto pohledu se jeví, že vývoj podílu vysokoškoláků v místní populaci může být dobrým indikátorem kvality životního prostředí.

5 Migrační chování obyvatelstva

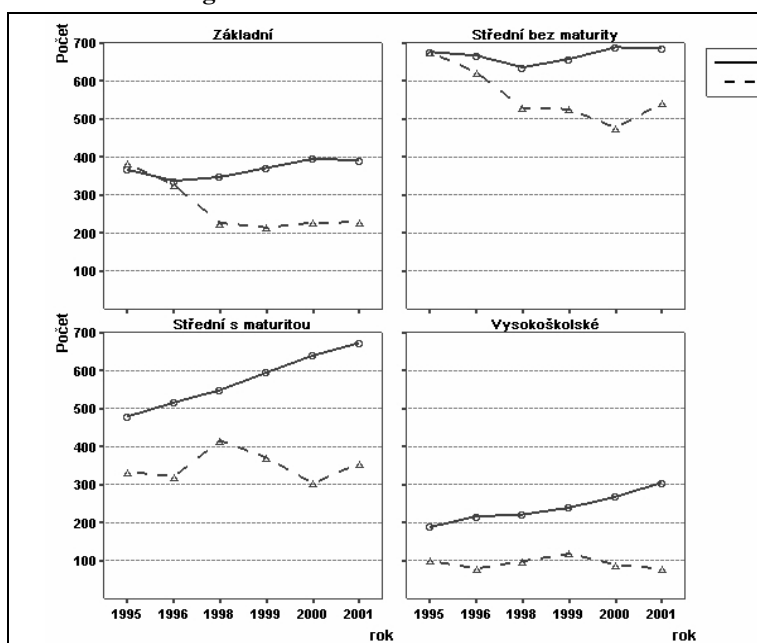
Okres Karviná patří v Moravskoslezském kraji k migračně nejztrátovějším okresům. Od roku 1999 dosahuje hrubá míra migračního salda nejnižších záporných hodnot v Moravskoslezském kraji (viz Šotkovský - Tvrđý, 2004). Pomyslné nůžky mezi imigrací a emigrací se rozevírají (viz obr. č. 12). Z hlediska absolutního počtu byla největší migrační ztráta v roce 2000, kdy okres přišel o 1078 osob. Je nutno podotknout, že se jedná jen o „špičku ledovce“. Důvodem jsou podhodnocené hodnoty u osob ve věku 18 až 30, u kterých se zpravidla z počátku jedná jen o změnu přechodného bydliště. Ke změně trvalého bydliště dochází teprve když si tito lidé koupí nebo dostanou vlastní byt.

Obr. č. 12: Vývoj emigrace (E), imigrace (I)

Zdroj: ČSÚ – krajská reprezentace Ostrava, Hlášení o stěhování

Obr. č. 13: Vývoj emigrace (E) a imigrace (I) dle vzdělanostních kategorií

Zdroj: ČSÚ – krajská reprezentace Ostrava, Hlášení o stěhování

Pokud se podíváme na ztráty z hlediska vzdělanosti, vidíme, že u výše kvalifikovaných kategorií obyvatelstva jsou migrační ztráty vyšší než u obyvatelstva méně vzdělaného. Počet obyvatel se základním vzděláním se migrací v letech 1995 a 1996 nezměnil. V následujících

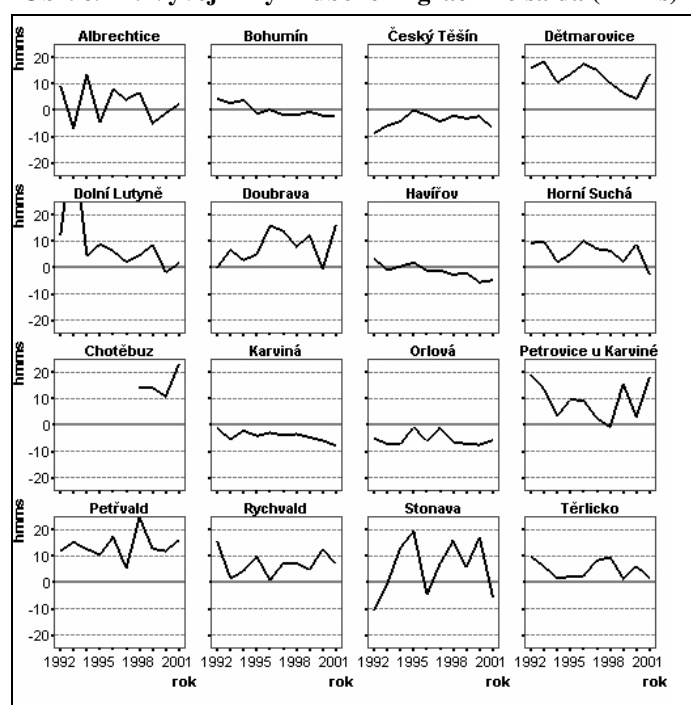
letech došlo k odlivu těchto osob, který se stabilizoval na 200 obyvatelích za rok. Naproti tomu osob s vysokoškolským vzděláním dochází každoročně k většímu odlivu. Migrační ztráta u této kategorie má lineární až parabolický trend. Zbývající dvě kategorie dokreslují výše naznačené trendy.

Vývoj migrace je u obcí hodnocen prostřednictvím hrubé míry migračního salda (*hmms*). Nejvyšší variabilita ve vývoji tohoto ukazatele je u malých obcí do 2 000 obyvatel: Chotěbuz, Stonava a Doubrava. (viz obr. č. 14).

U větších měst lze pozorovat následující tendence. V celém analyzovaném období jsou záporné hodnoty *hmms* u měst Orlová a Český Těšín. Klesající trend je u měst: Havířov, Karviná, Bohumín, které rovněž v roce 2001 mají záporné hodnoty *hmms*. Největší pokles obyvatelstva byl v roce 2001 ve městě Karviné (-7,9%). Z toho plyne, že všechna města nad 20 000 obyvatel v okrese Karviná migračně ztrácejí. **Desurbanizační procesy jsou zesíleny problémy na místních trzích práce.**

Velice dobrý vývoj *hmms* je u obcí Petřvald, Dětmárovice, Petrovice u Karviné, Těrlicko, Chotěbuz a Rychvald. Většinou se jedná o obce, které nejsou zasažené důlní činností. Výjimkou jsou obce Rychvald a Petřvald, ve kterých byla těžba ukončena v minulém století. Tyto obce mají atraktivní polohu z hlediska sousední Ostravy, na kterou je dobré silniční napojení. Dále je nutno podotknout, že vysoká hladina migračního salda v obci Petřvald je výrazně ovlivněna existencí domova důchodců v katastru obce (cca 200 osob).

Obr. č. 14: Vývoj míry hrubého migračního salda (*hmms*)

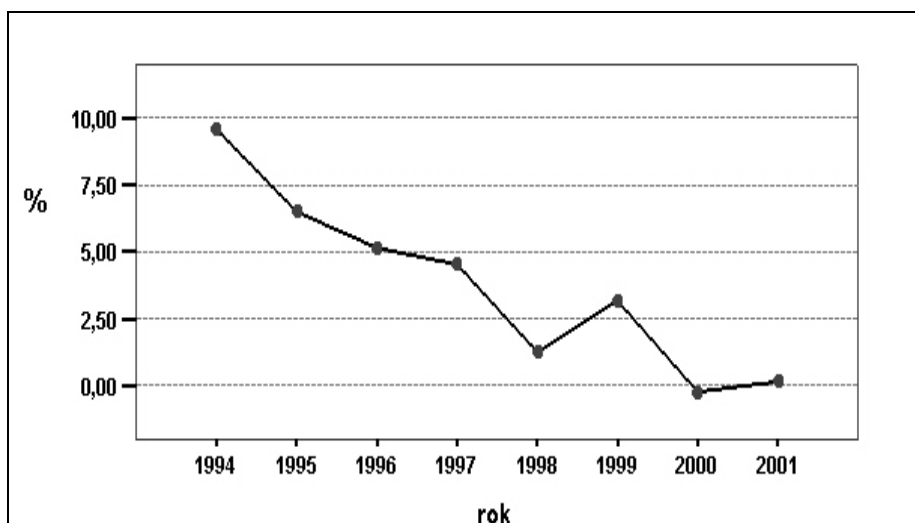

Zdroj: ČSÚ - krajská reprezentace Ostrava, Běžná evidence migrace 1992-2001

6 Vývoj mezd

V období 1994 - 2001 bylo možno sledovat vývoj mezd z výkazu Práce 3-01, který byl v roce 2002 zrušen. Z toho důvodu nebude možné analyzovat vývoj mezd na úrovni okresů v dalších letech. Hrubá nominální měsíční mzda v okrese Karviná roste v celém sledovaném období v souladu s celorepublikovým trendem růstu mezd. Nicméně z obrázku č. 15 vyplývá, že v tomto období dochází k poklesu difference vůči republikovým hodnotám. Dokonce v roce 2000 poklesla průměrná mzda v okrese Karviná pod tento průměr.

Obr. č. 15: Vývoj mzdové difference od republikové úrovně v okrese Karviná

Zdroj: ČSÚ, Výkaz Práce 3 01, výpočet vlastní

Pozn.: $W_dif = (W_{reg} - W_{state}) / W_{state} * 100$ kde W_{reg} je průměrná mzda v regionu a W_{state} je průměrná mzda v České republice.

7 Současná situace na trhu práce v okres Karviná a perspektivy dalšího vývoje

V okrese Karviná z hlediska odvětvové struktury má průmysl i po rozsáhlé restrukturalizaci stále významné postavení a to především dobývání uhlí. Rovněž hutní a strojírenská výroba zaměstnává mnoho osob.

Mezi silné stránky území z pohledu trhu práce patří:

- Příhraniční poloha s Polskem.
- Místní dostupné zdroje energie.
- Rozvětvená dopravní síť.
- Kvalitně připravená průmyslová zóna Karviná - Nové Pole.

Jako slabé stránky okresu lze uvést:

- Výrazně vyšší nemocnost, úrazovost a úmrtnost oproti celorepublikovému průměru.

- Existence ploch zdevastovaných poddolováním.
- Nedostačující kapacity hraničních přechodů.
- Velký počet uchazečů na 1 pracovní místo.
- Výrazný nárůst podílu dlouhodobě nezaměstnaných osob.

Vývoj na trhu práce byl v roce 2003 z největší míry ovlivňován poptávkou po pracovní síle. Ta opět nezaznamenala ve srovnání s léty 1999-2002 podstatné změny.

Celková zaměstnanost okresu dosáhla ke konci roku 2003 výše 90 844 osob a byla ve srovnání s rokem 2002 o 3 167 osob nižší, což představuje pokles o 3,4 %. Počet platících osob vykonávající samostatnou výdělečnou činnost činil 9 706. Veřejný a družstevní sektor se podílel na zaměstnanosti 24,5 %, soukromý sektor 64,8 % a osoby samostatně výdělečně činné 10,7 %.

Rovněž rok 2003 přinesl ve vývoji na trhu práce některé dílčí kladné výsledky. Daří se však jimi pouze omezit vysoký a soustavný příliv uchazečů do evidence. Dlouhodobý a soustavný propad pracovních míst u zaměstnavatelů především těžkého průmyslu bez znatelnější náhrady se odráží v nárůstu počtu uchazečů a prodlužování jejich evidence. Více než 50 % volných pracovních míst je určeno pro důlní pracoviště, na která však nastupují zpravidla zahraniční zaměstnanci vzhledem k tomu, že naši občané nesplňují požadavky zaměstnavatelů kladené na výkon této činnosti. To znamená, že v průměru bylo 294 volných pracovních míst měsíčně určeno pro výkon profese horníků a cca 27 volných pracovních míst pro výkon důlních techniků. Pro povrchová pracoviště zbývalo v roce 2003 v průměru měsíčně 208 volných pracovních míst.

Ke dni 31. 12. 2003 bylo registrováno na Úřadu práce Karviná celkem 1 561 občanů Slovenské republiky. Nejvíce osob bylo zaregistrováno u zaměstnavatelů odvětví těžby nerostných surovin (752, tj. 48,2 %), stavebnictví (445, tj. 28,5 %), elektrotechnického průmyslu (75, tj. 4,8 %), zdravotnictví (68, tj. 4,4 %), výroby základních kovů a kovárenských výrobků (67, tj. 4,3 %) a obchodu (64, tj. 4,1 %).

Ke dni 31. 12. 2003 bylo vydáno celkem 2 286 platných povolení k zaměstnání cizincům. Z uvedeného počtu bylo 2 251 individuálních a 35 na základě kontraktů. Nejvíce platných povolení k 31. 12. 2003 měli zaměstnavatelé odvětví těžby nerostných surovin. Jednalo se o 2 181 povolení, tj. 95,4 % jejich celkového počtu. Nejvíce jich bylo vydáno pro občany Polska, a to 2 237, tj. 97,9 %.

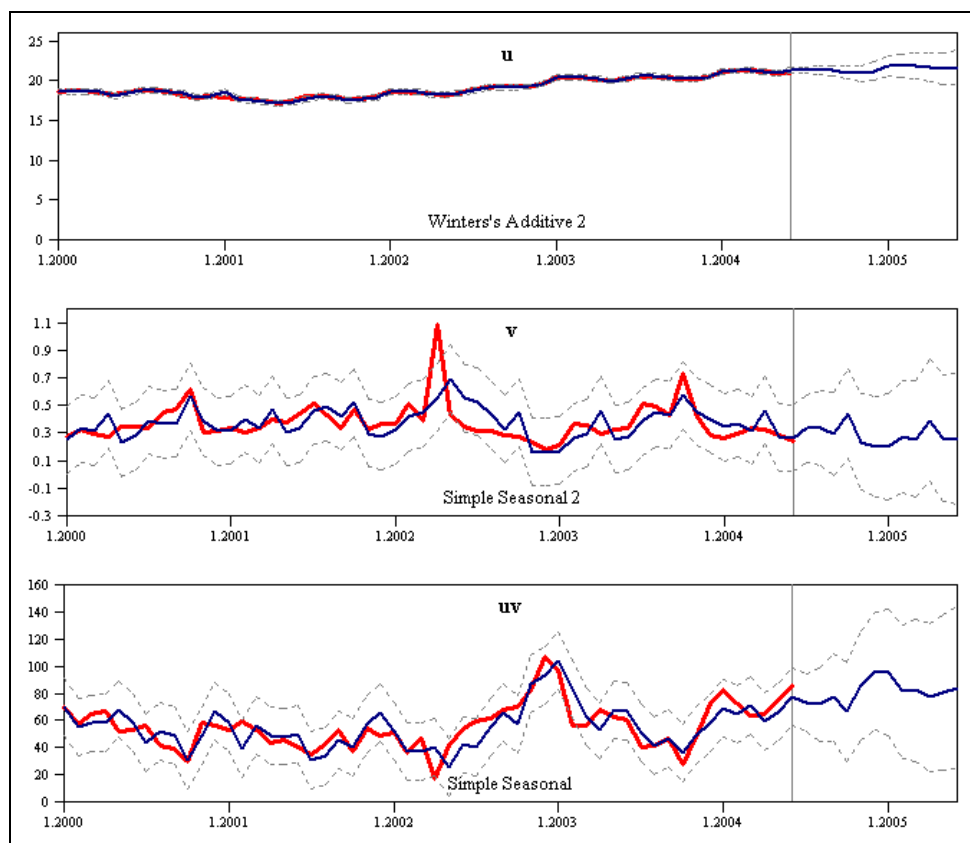
Na celkovém počtu 27 058 uchazečů o zaměstnání evidovaných k 31. 12. 2003 se podílelo 52,1 % mužů a 47,9 % žen. Z dlouhodobějšího hlediska však zaznamenala skupina žen výrazný pokles, který během posledních 10 let dosáhl více než 10 % rozdílu. Opačný vliv měl tento fakt na skupinu mužů, u nichž podíl naopak o více než 10 % vzrostl. Důvodem byla a je probíhající privatizace a restrukturalizace těžkého průmyslu během posledních 5 let, a to především v odvětví těžby nerostných surovin a strojírenské výroby. Struktura propouštěných osob především mužského pohlaví ovlivnila také strukturu uchazečů o zaměstnání, ve které do té doby dominovaly ženy.

Kategorii tzv. dlouhodobě nezaměstnaných (nad 12 měsíců) tvořilo koncem uplynulého roku celkem 15 229 osob (56,3 % z celkového evidenčního stavu uchazečů o zaměstnání). Počet občanů evidovaných déle než 24 měsíců byl 10 109 osob.

Nástroje aktivní politiky zaměstnanosti dosud napomáhají zastavit dřívější značný nárůst osob dlouhodobě evidovaných, avšak nejsou schopny současně s ohledem na dlouholetý pokles klasické poptávky po pracovní síle zajistit snížení počtu dlouhodobě evidovaných osob. Nadále platí, že vyšší zájem zaměstnavatelů je o osoby v nižším věku (zhruba do 30 let) s nejkratší dobou evidence.

Vybrané charakteristiky dokumentující současnou situaci na straně poptávky po práci, nabídky práce a realizované aktivní politiky zaměstnanosti v okrese Karviná jsou uvedeny v příloze č.1.

Obr. č. 16: Roční predikce vývoje základních ukazatelů nezaměstnanosti v okrese Karviná

Z hlediska dalšího vývoje se očekává na trhu práce zhoršení situace. To potvrzují jak modely uvedené v obr. č 16 tak i závěry expertů z úřadu práce v Karviné. Dojde k zvýšení míry nezaměstnanosti (u), která se bude pohybovat okolo 21 %. Rovněž by mělo dojít k poklesu míry volných pracovních míst (v), z čehož vyplývá další růst počtu uchazečů na jedno pracovní místo (uv), který již dnes je extrémní.

Závěr

V okrese Karviná došlo na trhu práce k výrazným změnám, které byly a jsou důsledkem změn struktury regionální ekonomiky. V tomto regionu jsou vysoké počty evidovaných uchazečů o zaměstnání. Rovněž míra nezaměstnanosti patří mezi nejvyšší v rámci České republiky. Existuje zde pouze minimální nabídka volných pracovních míst odpovídajících vzdělanostní a kvalifikační struktuře nabízejících prací. Realizované programy aktivní politiky zaměstnanosti pouze dílčím způsobem přispívají k řešení problémů na trhu práce. Prognózy vývoje nezaměstnanosti do konce roku 2004 očekávají zhoršení současného stavu.

Od roku 1991 patří Karviná k okresům s největšími migračními ztrátami. Dá se předpokládat, že tyto ztráty budou i nadále pokračovat. Problém je především v tom, že nejvíce odchází mladá produktivní populace s vyšší kvalifikací, což výrazně snižuje rozvojový potenciál okresu.

Tab č. 2: Zhodnocení procesu diferenciacie

Faktory	Ukazatelé	Změna	Diferenciacie
Struktura zaměstnanosti	Podíl zam. v zemědělství	pokles	menší
	Podíl zam. v průmyslu a stavebnictví	pokles	menší
	Podíl zam. v službách	růst	menší
Nezaměstnanost	Míra nezaměstnanosti	růst	větší
Prostorové vazby	Míra vyjížděkovosti do zaměstnání	bez trendu	menší
Struktura vzdělanosti	Podíl obyv. bez vzd. a se základním vzd.	pokles	menší
	Podíl obyv. se střední vzd. bez maturity	růst	menší
	Podíl obyv. se střední vzd. s maturitou a s vyšším odb. vzd.	růst	větší
	Podíl obyv. s vysokoškolským vzd.	růst	větší
Migrační chování	Hrubá míra migračního salda	pokles	stejná

Ačkoliv jsou v okrese Karviná mezi obcemi silné prostorové vazby, přesto zde dochází k procesům prostorové diferenciacie. Výsledky těchto procesů jsou shrnuty v tab. č. 2. Prokazuje se, že proces diferenciacie v okrese Karviná probíhá především mezi obcemi v centrálním pásu a obcemi, které leží na severní a jižní hranici okresu. U obcích v centrálním pásu je horší vzdělanostní struktura, zvláště pak je velmi nízký podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním. U těchto obcí jsou rovněž výrazné problémy na lokálních trzích práce, které indikuje vysoká míra nezaměstnanosti. Tyto negativní jevy jsou způsobeny především environmentální zátěží vzniklou důlní činností v katastru obce (viz obr. č. 17).

Výjimkou je obec Stonava. Přestože v jejím katastru probíhá velmi intenzivní těžba a podíl zaměstnanosti v hornictví je nejvyšší v celém okrese⁴⁵, dochází od roku 1991 k rozvoji obce, který lze vidět např. v rekonstrukci starých budov a ve výstavbě nových domů atd. Stonava byla dokonce vyhlášena vesnicí roku 2000. Příčinu tohoto úspěchu lze spatřovat v aktivitě obecní samosprávy v rámci různých programů a rovněž i její úspěšné vyjednávání o náhradu škod způsobených důlní činností s managementem Ostravsko-karvinských dolů, a.s..

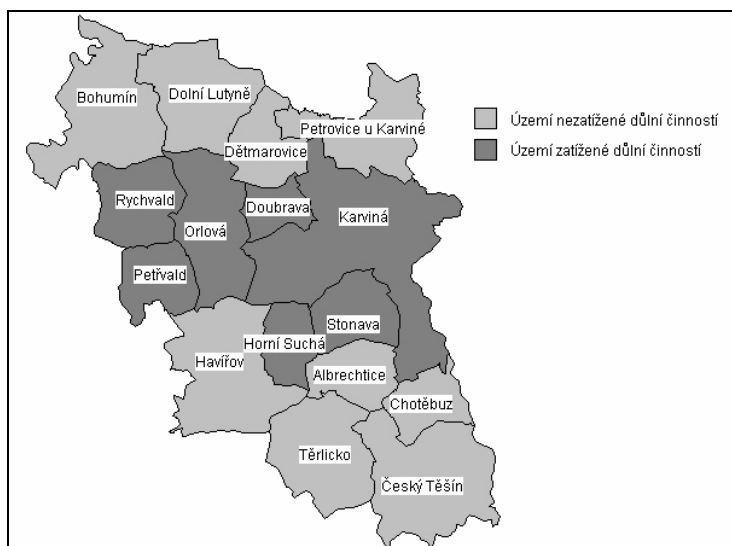
Nejlepší pozici z hlediska budoucího vývoje mají obce na jižní hranici okresu. Mezi těmito obcemi vyniká Těrlicko ležící u vodní nádrže, které je velice atraktivní pro rekreaci i bydlení.

Z poznání prostorových socioekonomických procesů v okrese Karviná lze dokázat, že proces diferenciacie zdejšího území je silně ovlivněn environmentální zátěží. Pokud někteří představitelé neoklasických směrů předpokládají, že tlak na trhu práce vyvolá snížení populace na tomto území a následně že dojde k opětovné rovnováze, tak žijí v hlubokém omylu. Environmentálně postižená území výrazně migračně ztrácí osoby s vyšším vzděláním. Dochází tak k další degradaci vzdělanostní struktury regionu. Na druhou stranu u obyvatelstva, které zůstává na tomto území, dochází k růstu netolerance. To potvrzuje

⁴⁵ v roce 2001 to bylo 35 % ekonomicky aktivních obyvatel (SLDB, 2001).

i zpráva Ministerstva vnitra ČR, že okres Karviná dlouhodobě patří k územím nejvíce zatíženým trestnou činností s extremistickým podtextem tj. kriminalitou motivovanou rasovou, národnostní nebo jinou sociální nenávistí (MV ČR, 2002). V takové atmosféře působí idea rozvoje regionu poněkud absurdně.

Obr. č. 17. Kartogram obcí okrese Karviná dle environmentální zátěže

Zdroj: Zpracováno na základě mapových podkladů IMGE, OKD, a.s.

Literatura

- [1] BATEY, P. Human Resources and Regional Development. IN: Atalik, G. – Fischer, M. M. (eds.) Regional Development Reconsidered. Berlin: Springer. 2002. ISBN: 3-540-43610-3
- [2] BLAŽEK, J - UHLÍŘ, D. Teorie regionálního rozvoje. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0384-5.
- [3] BROWN, P. High Skills. New York: Oxford University Press, 2001. ISBN 0-19-924418-9.
- [4] CARNOY, M. Sustaining the New Economy. Russell Sage Foundation, Stanford 2000.
- [5] CASTELS, M. La société en réseaux. Fayard, Paris 1998.
- [6] ESPING-ANDERSEN, G. Social Foundations of Postindustrial Economies, Oxford University Press, Oxford 1999.
- [7] HAMPL, M. a kol. Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Praha: Univerzita Karlova. 2001 328 s. ISBN: 80-902686-6-8.
- [8] HANČLOVÁ, J. - TVRĐÝ, L. et al. Modelování a klasifikace regionálních trhů práce. [online] Ostrava: VŠB-TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2002. 150 s. ISBN 80-248-0220-1 Přístupné na [www: http://www.ekf.vsb.cz/pers/~lt/PUBLIKACE/2002_MKL_RTP.htm](http://www.ekf.vsb.cz/pers/~lt/PUBLIKACE/2002_MKL_RTP.htm).
- [9] HORSKÁ, P. - MAUR, E. - MUSIL, J. Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa. Praha - Litomyšl: Paseka. 2002. 352 s. ISBN: 80-7185-409-3

- [10] JEDLIČKA, J. Demografický vývoj. In: ČSÚ Porovnání krajů – vybrané ukazatele 1995-2000. Praha: ČSÚ. 2001. Kód publikace: 8-1370-01.
- [11] KNIGHTS, D. Global Trends in Flexible Labour. London: Macmillan Press, 1999. ISBN 0-333-72998-6.
- [12] MAIER, G. - TADTLING, F. Regionálna a urbanistická ekonomika 2. Regionálny rozvoj a regionálna politika. Bratislava: ELITA, 1998. ISBN 80-8044-049-2.
- [13] MUSIL, J. Nové vymezení sociální ekologie. Sociologický časopis. 1991, roč. 27, č. 1, s. 69-89.
- [14] MV ČR. Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 2001. [online] Praha: Ministerstvo vnitra České Republiky. 2002. Dostupné na [www: http://www.mvcr.cz/extremis/2001/tr_cin.html](http://www.mvcr.cz/extremis/2001/tr_cin.html).
- [15] PALÁN, Z. Lidské zdroje. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0950-7.
- [16] PROKOP, R. – KOVÁŘ, J. Pracovní diferenciacie pracovní přitažlivosti Ostravy. Slezský sborník. 1987. č. 85. s. 3-22.
- [17] SIROVÁTKA, T. – ŽIŽLAVSKÝ, M. Český trh práce ve druhé polovině 90. let. Politická ekonomie. 2002, č. 3 s. 419-435.
- [18] SUCHÁČEK, J. K institucionálně-programovému zajištění restrukturalizace ostravské aglomerace v letech 1998 – 1999. Ekonomická revue. 2004, roč. 7, č. 3. str. 4 – 21. ISSN: 1212-3951.
- [19] ŠOTKOVSKÝ, I. – TVRDÝ, L. Vývoj přirozeného a migračního přírůstu v obcích Moravskoslezského kraje v letech 1992 až 2001. Demografie, 2004, roč. 46, č. 1, ČSÚ, Praha, s. 33–46. [ISSN 0011-8265]
- [20] TVRDÝ, L. Možnosti využití dat ze Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) pro analýzy trhů práce. In: Horák, J. (ed.) Praktické ukázky využití geoinformačních technologií v činnosti úřadů práce. Učební materiál. Ostrava: VŠB-TU Ostrava, Hutnická a geologická fakulta, Institut geoinformatiky. 2003a. Příloha č. 3, 13 s.. Dostupné na [www: http://www.ekf.vsb.cz/pers/~lt/index.htm](http://www.ekf.vsb.cz/pers/~lt/index.htm).
- [21] TVRDÝ, L. Vývoj prostorové diferenciacie v okrese Karviná In: VI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník referátů. Brno: Masarykova univerzita v Brně. Ekonomicko-správní fakulta. Katedra regionální ekonomie a správy, 2003b. pp. 251-264. ISBN: 80-210-3289-8 Dostupné na [www: http://www.ekf.vsb.cz/pers/~lt/index.htm](http://www.ekf.vsb.cz/pers/~lt/index.htm).
- [22] ÚP: Analýza stavu a vývoje trhu práce v Moravskoslezském kraji v roce 2003 a předpokládaný vývoj v roce 2004. Ostrava: Úřady práce v Moravskoslezském kraji, 2004.
- [23] ÚP: Analýza stavu a vývoje trhu práce za rok 2003 v okrese Karviná. Ostrava: Úřad práce v Karvině, 2004.
- [24] VANHOVE, N. – KLAASSEN, H. Regional Policy: a European Approach. Aldershot: Avebury, 1987. ISBN. 0-566-05413-2

Seznam publikovaných příspěvků v rámci institucionálního výzkumu

- [1] TVRDÝ, L. Socioekonomické analýzy měst a regionů. In Marketingové a socioekonomické analýzy měst a regionů v MSK. Ostrava 5.2.2004. Ostrava : VŠB - TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2004. s. 3-10. ISBN 80-248-0583-9.
- [2] TVRDÝ, L.; ČEMERKOVÁ, Š. Vývoj vzdělanostní struktury v okrese Karviná a jeho ovlivnění Obchodně Podnikatelskou fakultou v Karvině. Acta academica karviniensia, 2004, roč. 2004, (č. 1), s. 15 -24. ISSN 1212-415X.
- [3] TVRDÝ, L.; LEV, G. Regional development in the arctic regions. In VII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Mikulov 24.-25.6.2004. Brno : Masarykova univerzita Brno, 2004. s. 1-25.

- [4] TVRDÝ, L.; LEV, G.; ASPHOLM, P.; SOLDAL, O.; MISUND, A. Modelling of regional development in arctic regions. In Proceedings of the Final Iron Curtain International Symposium. Vídeň 3.-5.11.2004. Leoben : University of Leoben, 2004. s. 17-26.
- [5] TVRDÝ, L.; LEV, G.; GAJDOŠ, P.; ĎURÁKOVÁ, D. Indicators Valuation using FCA and Moebius Inversion Function. In DATAKON 2004. Brno 23.-26.10.2004. Brno : Masarykova univerzita Brno, 2004. s. 211-220. ISBN 80-210-3516-1.
- [6] TVRDÝ, L.; ZAJÍC, L. Prostorová analýza konfliktů na řece Pasvik. In VII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Mikulov 24.-25.6.2004. Brno : Masarykova univerzita Brno, 2004. s. 1-10.
- [7] HANČLOVÁ, J.; TVRDÝ, L.; HORÁK, J.; HORÁKOVÁ, B.; ŠIMEK, M. Analýza a predikce vývoje ukazatelů trhu práce v činnosti úřadů práce. In Implementace nástrojů prostorové analýzy trhu práce v regionech. Ostrava, Praha 13.2.- 18.2.2003. Ostrava, ČR : VŠB-TU Ostrava, institut geoinformatiky, 2003. s. 1-42.
- [8] SPÁČIL, V.; TVRDÝ, L.; MARTINÍK, I. Hodnocení spokojenosti se studiem na EkF VŠB - TU Ostrava. Ekonomická revue, 2003, roč. 6, (č. 4), s. 71-84. ISSN 1212-3951.
- [9] ŠOTKOVSKÝ, I.; TVRDÝ, L. Vývoj přirozeného a migračního přírůstku v obcích Moravskoslezského kraje v letech 1992 až 2001. Demografie, 2003, roč. 45, (č. 4), s. 33-46. ISSN 0011-8265.
- [10] TVRDÝ, L. Vývoj prostorové diferenciace v okrese Karviná. In VI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Pavlov 25.-27.6.2003. Brno : Masarykova univerzita Brno, 2003. s. 251-264. ISBN 80-210-3289-8.
- [11] ŠOTKOVSKÝ, I.; TVRDÝ, L. Změny reprodukčního a prostorového chování obyvatel Moravskoslezského kraje v letech 1992 až 2000. In Regionální politika kandidátských zemí před vstupem do EU. Ostrava 04.09.2002. Ostrava : Ekonomická fakulta VŠB-TU Ostrava, 2002. s. 191-207. ISBN 80-248-0186-8.
- [12] TVRDÝ, L. Klasifikace regionálních trhů práce. In V. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Mikulov 27.06.2002. Brno : Masarykova univerzita Brno, 2002. s. 201-213. ISBN 80-210-3008-9.
- [13] TVRDÝ, L. Vývoj regionálních trhů práce v České republice v letech 1996-2002. In Národní a regionální ekonomika IV. Košice 05.09.2002. Košice : TU Košice, 2002. s. 602-608. ISBN 80-7099-923-3.
- [14] GOTTVALD, J.; TVRDÝ, L. Knowledge Stocks and Flows in Czech Republic. In EALE Conference CD of Papers. Jyväskylä 20010913. Jyväskylä, Finsko : Europ. Assoc.of Labour Economist, 2001. s. 1. ISBN 00000.
- [15] SPÁČIL, V.; TVRDÝ, L. Identifikace věrnosti studentů na EkF VŠB-TU Ostrava. Ekonomická revue, 2001, roč. 4, (č. 2), s. 45-51. ISSN 1212-3951.

Kontakt

Ing. Lubor Tvrđý
lubor.tvrdy@vsb.cz
VŠB - Technická univerzita Ostrava,
Ekonomická fakulta
Katedra regionální ekonomiky
Sokolská tř. 33, 701 21 Ostrava, Česká republika

Příloha č. 1: Charakteristika stavu a vývoje trhu práce okres Karviná.**Tab. č. 1.1: Zaměstnanost v okrese Karviná**

<i>ukazatel (celkový počet)</i>	<i>stav k 31.12. 2002</i>	<i>stav k 31.12. 2003</i>
zaměstnavatelé se stavem 26 a více osob (monitorované firmy)	402	411
zaměstnavatelé se stavem do 25 zaměstnanců	4 049	4 011
zaměstnanci u monitorovaných firem (se stavem 26 a více osob)	65 032	63 220
zaměstnanci u firem se stavem do 25 zaměstnanců	18 000	17 918
OSVČ (vykonávající činnost)	14 532	14 688

Zdroj: Analýza stavu a vývoje trhu práce v Moravskoslezském kraji v roce 2003 a předpokládaný vývoj v roce 2004“. Ostrava: Úřady práce v Moravskoslezském kraji, 2004.

Tab. č. 1.2: Evidovaná nezaměstnanost a volná pracovní místa v okrese Karviná

<i>ukazatel (celkový počet)</i>	<i>stav k 31.12. 2002</i>	<i>stav k 31.12. 2003</i>
evidovaní uchazeči o zaměstnání	26 507	27 058
z toho - ženy	12 653	12 974
- občané se změněnou pracovní schopností	2 975	3 136
- absolventi škol, učilišť a mladiství	4 769	2 471
uchazeči evidovaní déle než 6 měsíců	19 137	19 776
uchazeči evidovaní déle než 12 měsíců	14 239	15 229
uchazeči do 19 let věku	2 022	1 944
uchazeči ve věku 50 let a starší	4 716	5 209
uchazeči bez vzdělání, s neúplným základním a se základním vzděláním	9 127	9 307
míra nezaměstnanosti (v %)	19,6	20,4
volná pracovní místa	248	374
uchazeči připadající na 1 volné pracovní místo	106,9	72,3

Zdroj: Analýza stavu a vývoje trhu práce v Moravskoslezském kraji v roce 2003 a předpokládaný vývoj v roce 2004“. Ostrava: Úřady práce v Moravskoslezském kraji, 2004

Tab. č. 1.3: Aktivní politika zaměstnanosti v okrese Karviná

<i>ukazatel (celkový počet)</i>	<i>stav k 31.12. 2002</i>	<i>stav k 31.12. 2003</i>
nová pracovní místa vytvořená s finančním příspěvkem ÚP	1 606	1 483
z toho - společensky účelná pracovní místa vytvořená zaměstnavateli	466	510
- společensky účelná pracovní místa - absolventská praxe v OSS a příspěvkových organizacích	161	129
- společensky účelná pracovní místa vytvořená uchazeči o zaměstnání - samostatná výdělečná činnost	63	71
- místa v rámci veřejně prospěšných prací	283	339
- místa pro zabezpečení odborné praxe absolventů škol a získání kvalifikace mladistvých	631	562
- místa pro občany se ZPS vytvořená zaměstnavateli v chráněných dílnách a pracovištích	2	1
zahájené rekvalifikační kurzy	281	230
uchazeči zařazení do rekvalifikace	1 832	1 978

Zdroj: Analýza stavu a vývoje trhu práce v Moravskoslezském kraji v roce 2003 a předpokládaný vývoj v roce 2004“. Ostrava: Úřady práce v Moravskoslezském kraji, 2004

Autor:	Dušan Smolík a kol.	
Katedra:	Katedra regionální ekonomiky	K118
Název:	Ekonomické, ekologické a sociální aspekty transformačních procesů průmyslových regionů v integrující Evropě	
Místo, rok, vydání:	Ostrava, 2004, 1. vydání	
Počet stran:	172	
Vydala:	VŠB –TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA	
Tisk:	OFTIS Ostrava	
Náklad:	150 ks	

Neprodejné

ISBN: 80-248-0663-0